

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ОРГАНИ

Бош редактор:

Омон МАТЖОН

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,

Эркин АЪЗАМОВ,

Эркин ВОҲИДОВ,

Баҳодир ЖАЛОЛОВ

Гулчеҳра ЖУРАЕВА,

Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,

Олимжон ИСМОИЛОВ,

Фёдор КАМОЛОВ,

Муроджон МАНСУРОВ

(бош редактор ўринбосари),

Насриддин МУҲАММАДИЕВ

(масъул секретарь),

Хайриддин СУЛТОНОВ,

Худойберди ТЎХТАБОЕВ,

Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,

Улмамбет ХУЖАНАЗАРОВ,

Урие ЭДЕМОВА,

Уткир ҲОШИМОВ.

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЕСИЙ
ЖУРНАЛ

(45)

1985

ЙИЛ

СЕНТЯБРЬ

ТОШКЕНТ
«Ёш гвардия» нашриёти

Карпов — Корчной шахмат мусоба-
калари пайтида Корчнойнинг байрокча-
сига «Беватан» деб ёзилганди.

Сиз яна енгилдингиз, «мсьё» дейми ё «мистер?»
Не бўлса ҳам аввалги «ўртоқ Корчной» эмассиз.
Сиз долларга алмашган — Ватандир, оҳ, номусдир,
Сиз долларга алмашган — халқингиз меҳри, эссиз.

Енгилдингиз... Боисин ким кўриб олтмиш ёшдан,
Кимдир яна омадга тақаб юргандир балки.
Қачон енгибди, дерсиз, йўқ, енголмас курашда,
Паҳлавоннинг ортидан боқиб турмаса халқи.

Анатолий... Толямиз... Кўзларига бир қаранг:
Болалиги бор хануз — бегубору ёқимтой.
Агар сизда эрк бўлиб, имконини топса жанг,
Авалло шу кўзларга отардингиз, ҳойнаҳой.

Қанчалар разолат бу — худбинларга хос хислат:
Мағлубият боисин изламаслик ўзингдан.
Топдингиз «беватан» деб битилган тавқи лаънат
Сиз юкинган хориждан, сиз сизингиз тузумдан.

Бир пайт номдор эдингиз сиз ҳам шахмат ҳарбида.
Кўрдингизки, доврўғнинг умри елга баробар.
Шундай насиба тайин, халқи бўлмай қалбида,
Шоҳсупа, унвонларга ким бўларкан даъвогар.

Шундай насиба тайин, ким топтаса Ватанни:
Келгай сарҳисоб гали, келгай адолат гали.
Ёдга солиб бир умр қай тузалмас хатони,
Кўймас экан ҳаттоки гўрда ҳам тинч ётгали.

Ватан пойдор бўлмаса, халқ қўллари қўймаса,
Ҳайкалларинг қуларкан, шуҳратларинг куяркан.
Фақат ўзни ўйласанг, фақат ўзни куйласанг,
Эъвозларинг ўзингни қора этиб қўяркан.

Севинаман тикилиб адолатга — хушрўйга,
Севинаман яна у бешафқат ўқлигидан.
Аниқ эди бир кунни тушмоғингиз шу кўйга,
Сизда Ватан, халқ деган суянчиқ ўқлигидан.

Ўғлим Улуғбекка

Кўм-кўк шохда тўхтаган
Қуш расмини чизибсан.
Тонг қўйнида ухлаган
Гул аксини чизибсан.

Қоғозингда оққан сув
Шарқирашин истардим.
Менга сеvimли гулув
Барқ уришин истардим.

Истардим чизганинг ой
Менга шеърлар айтишин.
Кўкни тўлдирган чирой
Руҳимга ҳам қайтишин.

Гулчеҳра
Нурўллаева

Шабнамнинг шод боқишин
Чизмоқчисан, эҳтимол,
Бунинг учун, оққушим,
Оқ рангларни танлаб ол.

Гар кузатсанг гурлаган,
Ажабтовур ҳаётни,
Қувончларни хўрлаган
Ғамнинг сурати — одми.

Юраклардан томмаган
Ранглар бисёр, кўз солсанг.
Тиллар айта олмаган
Сўзларни чиз, чизолсанг.

Бедорликдан не маъно?
Мўйқаламни ёниб ол.
Чизмоқ бўлсанг, аввало
Бахту дардни таниб ол!

Анжир пишибди

Онажон, анжирни кўрардингиз хуш,
Мен ҳам пишишини зор-зор кутардим.
Кеза бошлар экан фасли ёз сархуш,
Бозор томонларга сархуш ўтардим.

Раста оралардим — кўзларим интиқ,
Нажот излагандай хаста жонимга.
Олди анжирлардан қилардим тортиқ
Сизга — мунисгинам, онажонимга.

Кутмовдим кундузим бўлар деб қаро,
Қадамим боғлар деб кўринмас занжир —
Пайт келиб, бозорда расталар аро
Кўзимга ногаҳон ташланса анжир.

Уни кўргандаги завқу сеvimнлар
Сиз ила кетганим билдим шу кунни.

Анжир анжир эмас, алам-согинчлар..
Мен энди кимга ҳам элтардим уни?!

«Келиб қолинг...» дея чорлашар.
Бироқ —
Кўрганим мен учун қувончмас, ранждир.
Бўлиб кўзимга ёш,
Дилимга титроқ,
Расталарга чиқибди анжир...

Хорижда

Тун. Йўл. Қора сукунат
Ваҳм пуркар юракка.
Худди йўқдай менда ҳад
Бирор қадам юрмакка.

Хунук хаёллар — отқин,
Борлигимни чош этар.
Ҳатто қадамим — сотқин,
Мени тунга фош этар.

Кўзларим ҳам дўстиммас,
Кўрар фақат қорани.
Турган анов ҳашак-ҳас —
Хавф-хатарнинг ғарами.

Дарахтлар ҳам, ҳойнаҳой,
Дарахтликдан тонадир.
Орқасидан бериб жой,
Қай заволга панадир.

Даҳшат оқиб қонимда,
Қалбим ғамини ейман.
«Қани энди ёнимда
Одам бўлсайди», — дейман.

Шарпа. Илғайман ногоҳ
Девдай одам қорасин.
Билиб қоламан паноҳ
Чакалаклар орасин.

Совуқ ҳуштак сасидан
Увишади юрагим.
Ваҳм исканжасидан
Чиқа қолмоқ — тилагим.

Қора туннинг комида
Қарахт, девонадайман.
«Қани энди ёнимда
Одам бўлсайди», — дейман...

* * *

Қуёш бир ён, ой, юлдуз бир ён..
Яшамайди улар ҳамжиҳат.
Жой берса-да бағри кенг осмон,
Жой бермагай қоп-қора ҳасад.

Ой, юлдузлар тунда йиғилиб,
Тинч қуёшни қилишар иғво.
Шафақлардан ҳар ён туғ илиб,
Яшар эмиш эъзозли, танҳо.

Қун бермасмиш ой, юлдузларга,
Билганимиш киборлик, гурур.
Танҳо тушсам; дермиш, кўзларга,
(Эссиз-эссиз ойга инъом нур).

Фараз қилдим: осмонни қуёш
Ой, юлдузга қўйди бўшатиб.
Не тонг, энди ой ўрни талаш:
Туришибди унга тош отиб...

Фараз қилдим: ой ҳам беркинди —
Қира қолар кўнлар рағийга.
Воажобо, юлдузлар энди
Бир-бирининг тушар пайига...

Арзир, қуёш, айтсак шараф-шон,
Арзир, қуёш, сенга тиз буксак.
Ғийбатларга юрагинг нишон,
Ғийбатлардан юрагинг юксак!

* * *

Эй гулларим — нафис, хушбичим,
Юрагимга ширин титроқсиз.
Шошиласиз яшамоқ учун,
Мендан кўра ақллироқсиз.

Эй ирмоқлар — бетизгин, дадил,
Ўз эркича оқар ирмоқсиз.
Тўсиқларга сиз беписанд дил,
Мендан кўра ақллироқсиз.

Эй тоғларим — хаёлга ошён,
Сукунатга талабгор тоғсиз.
Кези келса, бўлурсиз вулқон —
Мендан кўра ақллироқсиз.

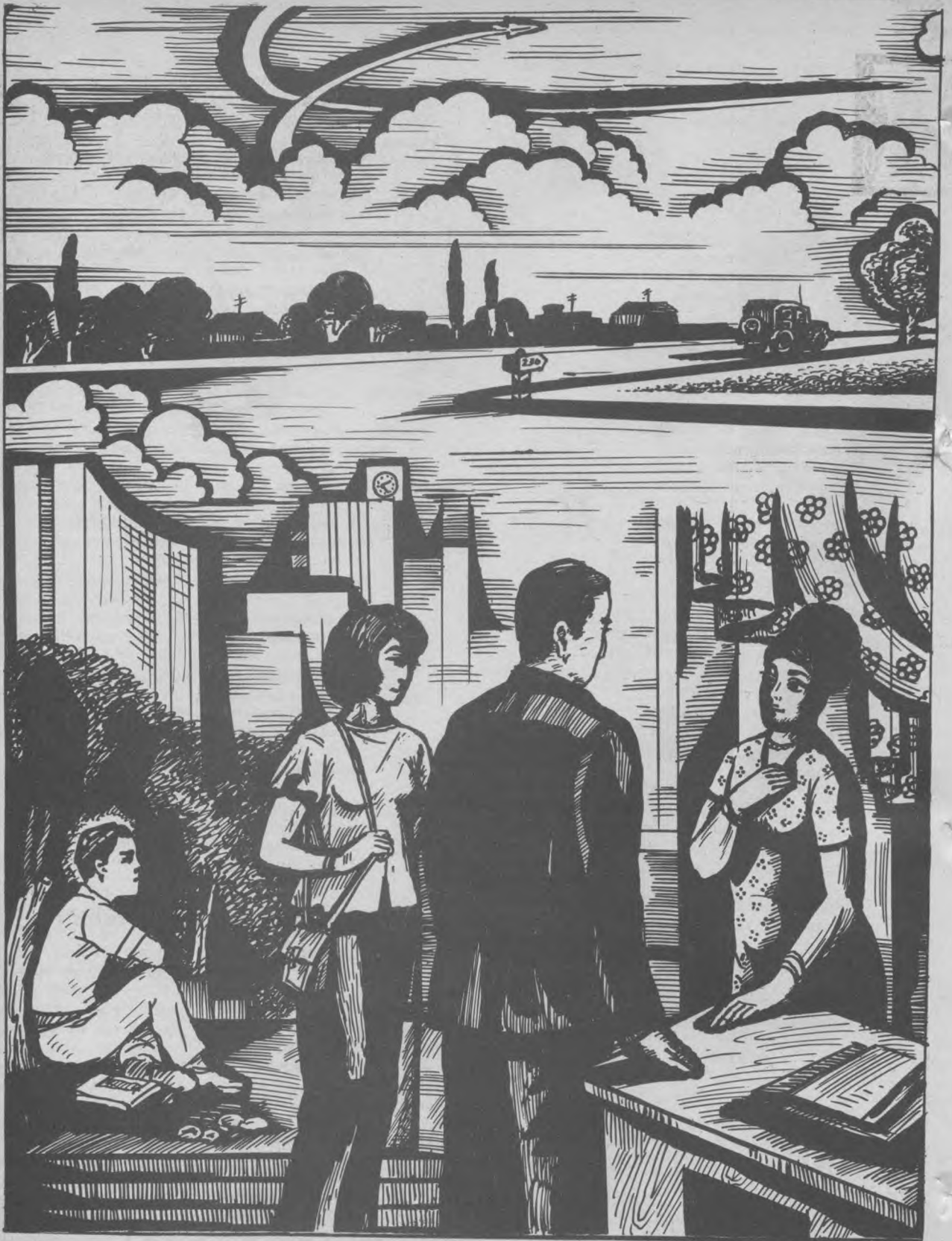
Гоҳи йўлим хира тортар пайт
Ноқисликнинг қай туманида,
Уқинмасман: бўлиш ҳам бир бахт
Ақллилар анжуманида.

Ўтмишдаги буюкларни ўйлаб...

Сиз учун не фасод,
Ўйдирма, кин, ҳасад.
Инсонлик, оҳ, касод,
Жавоҳирларим.

Йўлингиз хўп оғир,
Талонда ўт бағир,
Камёблик — сиз, ахир,
Жавоҳирларим.

Нур-зиё тараб сиз,
Юраги харобсиз.
Биз учун шарафсиз,
Жавоҳирларим.

Уктам
Усмонов

Қисмат

ҚИССА

Дунёда кўп нарса унутилади,
Қашшоқлик, мартаба, қувонч, қайгулар.
Унутилиб борар муҳаббат дарди,
Унутилар йиллар, йўллар, орзулар.

Қирқ йиллик гина ҳам унутилар секин.
Унутилар ҳатто юракдаги дарз.
Яхшиларнинг меҳри унутилмас лекин,
Унутилмас ўлар олдидаги қарз.

Абдулла ОРИПОВ

Биринчи қисм

1

Баҳор кечикиб, май ойининг охирларида ҳам устма-уст ёмғир ёққани учун, ҳадемай ёз чилласи қиряпти-ю, йўл четдаги дуркун ғўзаларнинг шонаси кам, ҳатто бел шохларида ҳам кўпроқ қоғозсимон рангпар гуллар кўзга чалинади. Ҳаво иссиқ йиллари бу пайтда ҳаммаёқ қовжираб, уватлардаги ажриқларгача куйиб битар эди. Ҳозир теварак-атроф то уфқгача кўм-кўк; ғўзалар сувга қонган. У ер-бу ерда, асфальт йўл четларида узоқдан қорамойдек ялтираб кўринган ҳалқоблар ҳам бу йил сув мўллигидан дарак беради...

Кенг, равон йўлдан ғириллаб бораётган «УАЗ» машинасида ҳайдовчидан ташқари яна икки киши кетяпти. Пакана, озгин, ёз кунидаям пахмоқ кўйлак кийиб, энгини шимариб олган қоратўри йигит машинани ўйинчоқдек ҳайдаб борар, онда-сонда рўпарадан келаётган таниш шофёрларни кўриб қолганда чўзиқ сигнал берар ва ўша заҳоти ёнида ўтирган бошлиғига зимдан қараб қўяр, бу билан у «безовта қилмадимми сизни?» дейишдан кўра, «кўряпсизми сигналимни!» деб мақтанаётганга ўхшар эди. Машинасини ҳафсала билан безатган: оёқ тагига қип-қизил жимжимадор линолиум тўшаб, олд ойнани тозалайдиган чўткаларга оқиш пластмассадан «попуклар» таққан; рулнинг шундоқ таггинасига радио, сал нарироққа эса кичкинагина маг-

нитофон ўрнатган. Яна бир сири бор унинг: ишонган ёки мақтанмоқчи бўлган одамига ҳар хил латта-пурта, гугурт, қорайиб кетган ручка ва керак-нокерак ашқол-дашқоллар тиқиб ташланган машина қутчасини очиб кўрсатади-да, қутича қопқоғига ичдан ёпиштирилган расмга имо қилиб, «Японияники!» деб кўяди ёш боладек севиниб. Расмда яримяланғоч гўзал аёл кўз қисиб кулиб турган бўлади, сал ҳолати ўзгартирилса, бошқа кўзини қисиб қулади. У қопқоқни бир очади-ю, дарров ёпади: ялантиришни яхши кўради. «Қани, қани» деяверганларидан кейин яна очади-да, ўзи ҳам пинҳона завқланиб, ўша гўзал аёл гўё ёнида тургандай бир оз кизариб, йўлдан кўзини узмай кетаверади. Сал юргач, бирдан магнитофонни қўйиб юборади: шўх ҳинд куйи янграй бошлайди. Куй ярмига борганда, магнитофонни ўчириб, радиони бурайди.

Саттор Турдиевич Жўравойни деярли болалигидан билган учун, ўзи пича содда мақтанчоқ бўлса ҳам, аммо кўнглида кири йўқ, беғубор йигитлигидан қувонар, иложи борича унга қаттиқ гапирмас эди. Ун саккиз йилдан ошди шекилли таниганига ҳам... Орқада келаётган Анора қизи туғилганда уни туғруқхонадан олиб чиққан ҳам мана шу Жўравой эди. Унда еттинчини зўрға битирган шўртумшўқ бола эди у. Уч йил синфдан синфга ўтолмай, охири мактабни ташлаган Жўравойни Саттор Турдиевич шофёрлик курсига киритиб қўйган, битиргач, ўзига ишга олган эди. «Ҳаёт қизик... — деб ўйлади Саттор Турдиевич. — Отаси ичиб-ичиб... ҳай, майли, раҳматли... Онаси ҳалиям Ховосда... Икки синглиси ўзларига яраша турмуш қуриб... Ҳар қайсиси ҳар ёққа сочилиб кетди... Жўравой бўлса худди ўз ўғлимдай... ҳаммамиз унга ўрганиб қолганмиз...»

У пайтлар Саттор Турдиевич Ховосдаги гидроме-лиорация идорасида ишларди. Техникумни эндигина битирса ҳам, чўл шароити бўлгани учун одамлар, айниқса, мутахассислар етишмаслигидан унга бирдан масъул вазифа беришган; ҳаётда ҳали у қадар пишиб улгурмаган, бунинг устига яқиндагина уйланган йигитча эди. Рўзгор оёққа туриб кетмаган; мана шу Жўравойларникида ижарага яшарди. Ҳовли бит-та-ю, лекин алоҳида эшикдан кириладиган пастак-пастак бир уй, бир даҳлизли, қишда чўян печка ёқиб иситиладиган, деразалари ҳар хил, кўримсиз бир кулба эди. Саттор Турдиевич кўчиб келишга келди-ю, аммо эртасигаёқ яна жўнаб қолмоқчи бўлган эди ўшанда. Чунки Жўравойнинг отаси Тўравой ака кўп ичадиган, ичиб олиб, кейин ҳаммани безор қиладиган бадфеъл одам эди. У фронтда дому дараксиз бўлиб кетиб, уруш тугагач, уч-тўрт йилдан сўнг бир қўлидан ажралиб қайтган, миш-мишларга қараганда асирликка тушган, кейин қамалган; шунинг аламинданми, ичгани ичган эди. Аммо соғ қўли шу даражада абжир, омбурдек тутганини қўймасди; бир гал маслигида зўғумини ўғли Жўравойга тўкиб, уни хивич билан ҳовлини гир айлантриб савалаб чиққанини эсласа, Саттор Турдиевичнинг ҳали-ҳали ичи ачишади. У бақира бошладими, ҳеч ким унга чурқ этмасди. Мабодо бирон киши аралашса, Тўравой ака баттар қутуриб кетарди. Жўравой тушмагур ҳам хипчин ҳар чарсиллаб текканда бўри улагандек тенгсиз бир алам билан инграрди-ю, лекин, ғазабининг зўриданми, додлаб ёки сўкиниб йиғламасди. Чамаса, Тўравой акага алам қиладигани ҳам шу эди... Ушанда Саттор Турдиевич ўзи билмай бехос орага тушди-ю, кейин балога қолди. «Э, қандай бераҳм одамсиз, уялмайсизми?!» дея Тўра-

вой аканинг хивич кўтарган қўлини маҳкам ушлаганини билади, ўзининг бошига ўнг юзи аралаш чарсиллаб хипчин тушди. «Кет уйимдан, жўна!» деб ер тепинди Тўравой ака жазаваси тугиб. Бир туртса йиқиладиган одам... лекин Саттор ўзини босди. Истеҳзо билан жилмайиб қараганча:

— Энди кетмайман! — деди гапни чўрт кесиб. — Овора бўласиз, аввал кетсам ҳам... энди кетмайман! Жўравойни битта черттирмайман сиздақа жоҳил отага!

Тўравой ака бу кескин муомаладан эсанкираб қолди. Хивичини улоқтириб, ҳў оғилхона устунига суяниб, юзларини беркитганча ҳиқиллаб йиғлаётган ўғлини бўралаб сўқди-ю, жаҳл билан уйга кириб кетди. Уйда ҳам тинчимади. Роса бўғилиб сўкинди... Сатторнинг ишини ичкаридан кузатиб турган хотини — эндигина чилласи чиққан келинчак Раҳбархон эри кириши билан:

— Бировнинг ишига аралашиб, сизга нима? — деди гинахон оҳангда, гарчи эри қилган ишни ичида маъқуллаб турса ҳам. — Кечагина келган бўлсак... ўз ташвишимиз ҳам етар...

— Улдириб қўйсинми?! Нима, биз ердаги тошмизми?! Босса ҳам, тепса ҳам — индамайдиган! —

Шу пайт нариги уйда тагин жанжал кўтарилди. Нимадир деворга гурсиллаб тегди, бирдан эшик шарақлаб очилиб, Тўравой аканинг хотини Иқбол кенной қўлида чакич, рўмоли сочининг учига илинганча, ҳовлига ялангоёқ югуриб қикди ва эрини қаргаб, кўз ёшларини этагига арта бошлади. Уйдан эса Тўравойнинг маст-аласт бўкириғи эшитиларди:

— Кет уйдан, аблаҳ! Қўли йўқ, қўлидан ҳеч нарса келмайди деб ўйлайсанми?! Қўлим... фронтда... Яхши бўлсанг санқиб юрармидинг?! Кўрсатаман сен тирмизакка! Кўрсатаман!.. Э, онангил!..

Саттор ранги қув ўчиб Раҳбархонга, Раҳбархон унга қараганча, индамай қолишди. Орадан сал ўтмай ташқарида кимдир йўталди, кейин эшик ғийт этиб очилди-да, Иқбол кенной кириб келди, аввал келинга, сўнг Сатторга тикилиб, гуноҳкорона жилмайди.

— Хафа бўлманг, бу беимон, коскига! Зувала ясаётувдим, — дея қўлидаги чакични кўрсатди. — Азалдан ғайрати ичига сиғмасди ўзи! Қўли бут пайтида оғзига олган эмас бу ордонани! Дайди-пайди ўқ ҳам тегиб... жони бунча азобланмасдими дейманда касофатнинг. — Иқбол кенной бошини сарак-сарак қимирлатиб, лабини тишлади, елпигичдек осилиб тушган енгини ўгириб кўзига босди.

— Қўйинг, опоқи, яхши ният қилинг... — Раҳбархон Иқбол кеннойни кўрпачага таклиф қилди.

— Бўлмасам, бўй етган икки қизим даҳлизда, оёқ остида ётибди тупроққа қоришиб... сизларни кавартир қилиб ўтирармидик? Ҳарна рўзгорга мадор деб... Бор — борича, йўқ — ҳолича экан, айланайлар...

Саттор азбаройи аёлга ачинганидан:

— Биз кетмаймиз ҳеч қаёққа! — деди дабдурустдан, гарчи бу тўғрида гап қўзғалмаса ҳам.

— Умрларинг узоқ бўлсин, қўша қаринглар... — Иқбол кенной чўккалаган жойидан туриб, ташқарига йўналди. Остонага борганда изига қайрилиб, яна гуноҳкорона кулимсиради. — Уғлини савалашга савалайди-да, кейин ўкинишга тушади ўзи... Бир кун ярим кечада... ухлаб ётган Жўравойнинг пешонасини силаб, йиғлаб ўтирибди... — Иқбол кенной яна кўзини енгига артди. — Қаҳри қаттиғ-у, кўнгли бўш... Иқбол кенной чиқиб кетгач, Сатторнинг баттар

таъби хижиллашди. Содда, дилкаш аёл бўлгани учун, ҳатто кечагина келган бегона одамлардан ҳам ғам-алами, армонларини яширмай, дангалини айтаяпти. Боягина хотинига «кетдик шу уйдан» демоқчи бўлиб турган Саттор Иқбол кеннойи келиб кетгандан сўнг бу фикридан бутунлай қайтди.

Тўравой акани анча кунгача учратмади. Ҳарқалай у, қилмишидан мулзам бўлиб, ўзини олиб қочиб юрди шекилли. Фақат, ё ҳовлида ҳар хил юмушлар билан банд бўлган, ёки оғилдаги аранг маъраб, пашша кўришга ҳам ҳоли йўқ орақи тарғил сигирга ўт юлиб келаётган Жўравойни кўрганида, унинг қоратўридан келган хушбичим юзи, ер остидан муғамбирона қарайдиган қоп-қора кўзларига босим тикилиб тураркан, «Қобилиятли бола... афсус, йўлга соладиган одами йўқ», деб куйиниб қўярди. Аммо, маош олиши биланоқ Иқбол кеннойини чақириб, ижара ҳақини берар, аёл эса қайта-қайта дуо қилиб, «ували-жували бўлинглар» дея алқаганча, кўзларида ёш гилтиллаб чиқиб кетарди.

Шу орада Тўравой ака яна жанжал кўтарди; мастки, оёғида туролмайди. Бу гал Раҳбархоннинг сўзига кириб, Саттор жанжалга аралашмади. Нариги ўйда яна нимадир тарақа-туруқ синиб, эшикдан Жўравой отилиб чиқди. Отаси ҳовлида уни қувиб етолмади, ерда ётган тахта бўлагини олиб отган эди, тегмади. Жўравой жонҳолатда Сатторларнинг уйига кириб олди. Тўравой ака уни қувиб кирмоқчи бўлди-ю, кейинги дақиқада бу фикридан қайтиб, сўкина-сўкина оғил томонга ўтиб кетди. Саттор ҳайрон бўлганча Жўравойга тикилиб қолди. Жўравой эса Сатторга тик қараган кўйи бепарво турар, йиғламас, кўринишидан «э, мен парво ҳам қилмайман» деган маънони уқиш мумкин эди. Саттор унга яқин борди-да, елкасига қўлини қўйиб:

— Нега дадангни хафа қиляпсан? — деди хўмрайганча.

— Мана кўрасиз, қочиб кетаман!

— Бу нима деганинг, тентак! Даданга осонми?! Урушда қўлидан ажраб...

Жўравой жаҳл билан: «Урушда бўлса... пленга тушса, мен айбдорманми?!» дея бақириб берди Сатторга кутилмаганда. Саттор довдираб қолди ва негадир елкасини қисди.

— Қарз сўрашга нуқул мени чиқаради! — Жўравой бирдан кўзига ёш олди. — Ҳаммадан қарзмиз! Ҳеч ким қарз бермайди. Шундаям мени чиқараверади! — Жўравой юзини четга буриб, пиқ-пиқ йиғлай бошлади.

Саттор уни юпатмоқчи бўлиб:

— Осон эмас, — деди ўйчан қиёфада, олис йилларни — ўз тоғасини эслаб. — Осон эмас, укам. Шунинг учун сен яхши ўқишинг, яхши одам бўлиб, ота-онангга кўмаклашишинг керак. Сен бўлсанг... — Саттор Жўравойнинг ёмон ўқиши, нуқул синфда қолишига таъна қилди.

Жўравой юлқиниб:

— Уқимайман! — деди кўзлари ёнганча, юзини терс буриб. — Уқимайман! Ишлайман! Пул йиғиб... кў-ўп пул йиғаман. Ҳамма қарзларимизни тўлаб, ортганини ойимга бераман! Ойим ҳам қўшнилاردан қочиб юришдан қутулади... Ишлайман!

Раҳбархон оғир хўрсиниб ютинди-да, ўрнидан туриб, нариги хонага чиқиб кетди. Ташқари эшик гўйқиллаб очилди-ю, «кечирасиз, Саттор укам» деганча Иқбол кеннойи кириб келди. Бирдан ўғлига ёпиша кетди:

— Хўп десанг, тилинг узилармиди?! Раъйини

қайтармай... кўчага чиқиб, қайтиб кираверсанг бўларди-ку, жувонмарг!

— Йўқ, кеннойи! Жўравой тўғри қилган! — деди Саттор кутилмаганда. — Жўравой тўғри қиляпти! У ишламоқчи! Бу фикри ҳам тўғри!

Иқбол кеннойининг бирдан жағи очилди:

— Битта ўқишни уддалаёлмаган ишқемас ишни уддалайдими! Ишонманг, Сатторжон! Ун йилдан бери алдайди мени... Мактабида неча марта лаб ер ёрилиб, ерга кирмаганман! Уқигин деса — «ишлайман»... ишлагин деса... Жонимга тегиб кетган бу! Яхшиси, жағимни очма, юр, юравер, отанг ўхлаб қолди... Юр, буларнинг ҳам вақтини олма...

Эртаси куннёқ Саттор шофёрлар курсининг бошлиғи билан келишди-да, кечқурун секин Жўравойни гапга солиб кўрган эди, у қувонганидан сакраб кетди; кейин «ростдан айтялсизми» дегандай хавотирланиб тикилиб қолди унга. Саттор бу янгиликни Иқбол кеннойига ҳам айтди, у одатича, бирдан кўзига ёш олиб:

— Умрингиздан барака топинг, иним. Бу яхшилингиз биздан қайтмаса, бошқадан қайтсин, ило-йим, — дея алқай кетди. — Шу ношудимдан ҳам одам чиқармикин-а? Ишонгим келмайди сира. Отасидай ўжар-у, лекин кўнгли тоза... Отаси ҳам... пешонаси экан, нима қила оларди? Ерга урса, кўкка сапчондиган одам бир қўл бўлиб, бировга қарам бўлиб ўтирса! Ичиб кўнглини ёзади!..

Саттор Иқбол кеннойининг бу гапига қўшилмади, «ахир, икки кўздан, икки оёғидан ажраб келганлар ҳам оила тебратяпти-ку, одамнинг ўзига боғлиқ ҳаммаси», дегиси келди-ю, аммо усиз ҳам боши кулфатдан чиқмаган бечора аёлнинг ярасига баттар туз сепиб, беҳуда ранжитиб қўйишдан қўрққани учун гапни яна Жўравойга бурди:

— Уғлингиз жуда меҳнаткаш, яхши бола. Мен унга кўп разм солдим. Ёмон ўқишига эса... сабаб кўп. Ҳали кўрасизлар, у шундай бир йигит бўлсинки...

— Айтганингиз келсин, иним, айтганингиз келсин. Мен ҳам куйиб кетганимдан қарғайман. Бу ёқда отаси бунақа...

Ҳозир Саттор Турдиевич кўп йиллардан бери синашта бўлиб кетган «шахсий» ҳайдовчисига орасира кўз қирини ташлаб қўяркан, кўнглида покиза бир ғурур уйғониб, орқада келаётган қизи Анорани бутунлай унутгандай унга ўгирилиб қарамас, йўлга тикилганча борарди-ю, хаёлини ўзининг болалик онлари эгаллаб олган эди. У марҳум тоғасини, беш бола билан қолиб, бировга ялинмай, бировдан тиланмай уларнинг ҳар бирини бинойидек вояга етказган заҳматкаш кеннойисини эсларди. Иш-иш деб, кўргани бормаганига ҳам бир ярим йилдан ошди шекилли. Саттор Турдиевич ичиди ўзини койиди, агар Аноранинг ҳужжатларини қабул комиссиясига вақтида топшириб улгуришса, шу бугуноқ кадрдон қишлоғига чиқиб, кеннойиси ва жиянларини кўриб келишни кўнглига тугиб қўйди...

Ушанда Жўравой шофёрлик курсини жуда яхши тамомлади. Кейин, Сатторнинг кўмаги билан гидро-мелиорация идорасига ишга кирди-да, самосвал машина ҳайдаб юрди. Сал кундаёқ ўзини тутиб олиб, бирдан оиланинг қаддини кўтарди-қўйди, отасининг ҳамма қарзларини тўлаб, маошини тийин-тийинигача ойисига келтириб берадиган бўлди. Қўни-қўшнилари-нинг муомаласи ҳам бутунлай ўзгариб кетди, энди Иқбол кеннойи ҳам унча-мунча гап бермайди. Аммо Тўравой ака то жигари ишдан чиқмагунча

барибир ичкиликни ташлаёлмади. Қорни, юз-кўзлари, бармоқларигача шишиб кетди. Бир пайтлардаги важдоҳати, қаттиққўлликдан асар ҳам қолмади. Энди Жўравойга унақа ўдағайлаб қараш у ёқда турсин, қайтага унинг олдидаги гуноҳларини ўзи ҳам тушунгандай, шумшайибгина юради. Жўравой билан деярли гаплашмайди чамаси. Жўравой аввалига, тилида бўлмаса ҳам баъзи қилиқлари билан «хўш, қалай, мени итдек хўрлар эдингиз, энди мен боқяпман-ку» деган маънода писанда қилгиси ҳам келарди-ю, лекин ақли кирган сари отасига астойдил ачинар, у оғир қисмат йўлини босиб ўтганини ҳис этар, пул, нон топиб, рўзғор тебратиш у қадар осон иш эмаслигини ўз ҳаётида билгани сари одамларга тобора меҳри кучаяётганига ўзи ажабланар эди гоҳо.

Охири... ўн йиллар бурун Тўравой ака ҳам оламдан ўтди. Дафн маросимида Саттор Турдиевичнинг ўзи бош-қош бўлди. Кейин Жўравой онасига шунча ялинди — гапи ўтмади — Ховосдаги ҳовлиларидан бир қадам ҳам нари жилмади кампири тушмагур. Жўравойнинг кичик синглиси ўша бир вақтлари у қарз сўраб чиққанда «йўқ» дейдиган қўшниларига келин бўлиб тушган. Онасининг ҳол-аҳволи, туриш-турмушидан ўша синглиси хабар олиб туради. Иқбол кенноий ҳам «бу менинг уйим» деб ажратиб ўтирмайди — худди иккала ҳовли бирга қўшилиб кетгандай ҳозир. Қизидан хафа бўлса, ё Жўравойни-ми, неваралариними соғинса, у тугунини кўтараяди Сирдарёга қараб йўл солади. Сал ўтмай бу ерда ҳам зерикади. «Бўлди, шунча турдим сеникида, кетай энди, синглинг майда болалари билан тоза қийналиб ўтиргандир», дейди-да, тугунини йиғиштиради. Жўравой ҳам Саттор Турдиевичдан икки-уч соатга жавоб сўраб, онасини мана шу ялтилаган «тулпор»да физ этиб ташлаб келади Ховосга...

2

Машина энди теракзор оралаб, текис асфальт йўлдан ғириллаб бораркан, Саттор Турдиевич бепоеён далаларга кўз тикди ва «Бу ерларнинг пахтаси янаям кеч-ку», деди ичида ажабланиб. Ўзича бошини сарак-сарак кимирлатиб қўйди... Хў олисдаги адирда, дарахтзор ичида катта-кичик болалар чоп-чоп ўйнаб юришибди; мол боқишяпти шекилли. Саттор Турдиевич жилмайиб қўйди; яна болалигини эслади: куз пайтлари тоғасининг беш-олтита қўйини боқиб, қўлидаги хивичи билан дарахтларнинг баргини қоқиб берарди; қўйлар югура-югура келиб, шу даражада шипириб ейишардики хазонларни!.. Саттор Турдиевич ўриндиққа ястанганча тагин тоғасининг оиласини эслади. «Агар, Аноранинг ишлари тез битса, бир чиқиб келсак ёмон бўлмасди... бошлари нақ осмонга етарди...» Саттор Турдиевич чанқаганидан бир тамшаниб қўйди-да, ниҳоят, орқада ўтирган Анорага қаради, «Сув ичасанми?» деб сўради ундан. «Жинси» шим устидан енгилгина, этаги очиқ кофта кийган, қалин-қуюқ сочини калта қирқтирган ва бу нарса рангпар юзига ярашиб тушган Анора дадасининг гапига елка қисиб «жавоб берди». Саттор Турдиевич бош ирғаб, «демак, айрончи болалар учраса, тўхтаймиз», деган қарорга келди. Яна ярим соатча йўл босилгандан сўнг хў олисда, баҳайбат чинор соясида қаторлашиб турган уч-тўрт машина кўзга ташланди. Саттор Турдиевич Жўравойга «ўша ерда тўхтат» деган ишорани қилди. Машина эллик қадамлар беридаёқ тезлигини пасайтириб, ажриқзор уватни эзиб тўхтади. Саттор Турдиевич ичида яна

Жўравойдан мамнун бўлди. Чунки у бир эшитганини унутмас; бир пайтлари Саттор Турдиевич «Одамлар олдида сира машинада бостириб борма, уларнинг иззат-нафсига тегади», дея гап уқтирган эди. «Яхши отга бир қамчи кифоя...»

Жўравой чаққонлик билан машина юкхонасидан уч литрлик пластмасса идишни олдию айрон сотаётган болалар томонга қараб кетди. «Оёқларнинг чигилини ёзмаймизми бир?» деди Саттор Турдиевич қизига ўгирилиб. Анора худди шуни кутаётгандай лип этиб машинадан тушди. Саттор Турдиевич ҳам тушди. Тиззалари, айниқса бели увишиб қолган экан, ўзини кузов панасига олганча ҳузурланиб керишди. Ўнг томондаги кенг бедазорнинг деярли ярми ўриб битирилган: этакдаги трактор энди бу ёққа қараб ўрмалаб келмоқда эди; еру кўкни беда ҳиди босган; ўрилмаган қисмида эса ғув-ғув асаларилар ғужғон ўйнапти. Саттор Турдиевич осмонга қаради ва узоқ сано кўйинида реактив самолётдан қолган оқиш из — худди биров циркуль билан чизиб қўйгандек чиройли айланага кўзи тушдию маҳлиё бўлиб тикилиб қолди. Ростдан ҳам, худди циркуль билан чизилгандек-а; изнинг учиде элас-элас ялтираб кўринаётган кумуш нуқта эса бир текис олдинга интиляпти... Анора телага қараб қолган дадасига бир жилмайиб қўйдию йўлни кесиб, чинор тагига ўтди. Йўловчиларга кетма-кет коса узатаётган юзлари қипқизил, сочлари ўсиқ болаларга қараб туриб, уларнинг айронидан ичишга ижирғангандек бўлди. Дадаси келиб «ич, ич» дегандан кейингина зўрға лабига олиб борди, ammo шопирилаверганиданми ёки янги сузмадан тайёрланганми — бирам мазали эканки, мириқиб симириди ва яна қуйиб беришларидан умидвор бўлгандай Жўравой акасига боқди. Тагин ярим коса ичди. Бу орада Тошкент тарафдан иккита машина келиб тўхтади-да, болалар, хотин-халаж, қариялар дув этиб тушишди; айрон бозори бир зумда қий-чув бўлиб кетди...

Машина қўзғалиб, ярим қақиримча юрилгандан сўнг Саттор Турдиевич Анорага юзланди ва: «Хамма қоғозларингни олганмисан ишқилиб, биронтаси эсдан чиқмадимми?» деб сўради, гарчи қизининг ҳужжатларини уйда ўзи бирма-бир кўриб чиққан бўлса ҳам. Анора чиройли оқ сумкачасини кавлади-да, ҳужжатларини очиб, «Мана аттестатим, мана справка, мана характеристикам...», дея дадасига ҳисобот берган бўлди. Саттор Турдиевич бошини бир-икки силкиб қўйди-ю, ташқарини — бепоеён пахтазорлар, ҳар замон-ҳар замонда учраб турган қишлоқ ва посёлкалар, кўм-кўк узумзор адирлар, улар орасидаги асалари уяларини хаёлчан кузатиб бораркан, бир вақт Жўравойга қараб:

— Ёғингарчилик яхши-ю, баҳор чўзилгани ёмон, — деди ҳалитданоқ далага сафарбар этилган ўқувчиларга ишора қилиб. — Куз яхши келса тўзук-а...

Шундай деб турган одам, суҳбат мавзуини тўсатдан бошқа ёққа бурди: «Нима, бошқа бензиндан қўшиб юборишганми? Узилиб-узилиб тарилляпти... Ё карбюраторингдами ишқал?»

Жўравой бошлигининг бу гапини дашном ўрнида тушунмади, оддийгина қилиб: «Карбюратордамас, ўтган ҳафта тозалаганман карбюраторни, свечаларига сув текканга ўхшайди, узиб-узиб ток беряпти, тузатиб оламан», дея жавоб қилди. У рулга хиёл энгашиб олганча, бир йўлга, бир машина стрелкаларига тикилиб бораркан, моторнинг чала ишлаётганига эмас, балки «моторда мой камайганга ўхшайди»

деган ташвиш билан клапанларнинг овозига қулоқ тутар, машинанинг «ногирон» жойларини хаёлан кўз олдига келтирар, «ғўриллаган товуш орқа ғилдиракларнинг ўқидан келяптими» деб хавотирланар... хуллас, бутун хаёли машинасида эди. Унг қўлини тезлик дастагига қўйганча гўё ғилдирак зўлдилрирининг жароҳатини ҳис этаётгандай кўринар, ора-сира педални босиб, тормозни ҳам текшириб кўяр эди.

Саттор Турдиевич анча вақт жим кетди, Янгийўлга яқинлашишгандагина қизига ўгирилиб: «Хўш, нега энди юридика факультетини танладинг, сабаби борми ўзи?» деб сўради ҳазиллашмоқчи бўлиб. Анора ўқасини учирганча кулиб қўйди. Чунки бир ойдан бери ойиси «чеварликка кир», деса, дадаси «ирригацияга кирасан, энг керак касб асли шу», деб ўз фикрини маъқуллар... аммо Анорага бу гаплар ёқмас... юридика факультетининг учинчи курсида ўқиётган Арслон исмли мактабдошини кўмсагани учунми... нуқул шу факультетга талпинар... Анора Арслонга еттинчи синфдан бери пинҳона кўнгил қўйиб юрган, йигит эса буни билмас эди. Ҳозир Аноранинг ягона истаги — азбаройи дадасига ишонганидан «кираманми ё киролмайманми» деб ҳам ўқимас, фақат — шу ерга кириб, «ўша бепарво»нинг бир таъзирини бериб қўйишни ўйлар эди. Саттор Турдиевич ғалтак ипидек тўхтовсиз кўз ўнгидан учиб ўтаётган чексиз йўлга яна хаёлчан назар ташларкан: «Ҳаётимизнинг ўсиб кетгани шуда... — дея ўйлай бошлади. — Ҳар ким кўнгли тусаган касбини танлайди... Бизнинг пайтимизда бошқача эди... истаганимиз эмас... нима ўқишга киролсак — ўшанга ўқиб кетаверардик... Аммо, танлашга танлашади-ю, ўзларида қобилият бормикин-да ўша касбга? Э, донолигини қўйсанг-чи, Сатторбек...буни қаёқдан билсин улар?! Ўзинг ҳам билганмидинг ўша пайтда?.. Билиш учун йиллар керак, ҳам азоб, ҳам қувончлар орасидан ўтмоқлик керак...» Аслида Саттор Турдиевичнинг ўзи ҳам мана энди, ҳозир ўша вақтлардаги аҳволини бугунгисига таққослай олади. Ҳаётда ҳозиргидек қулайликлар, осон йўллар борлигини у вақтда қайдан биларди, ахир?! Таққослайдиган нарсанинг ўзи йўқ эди! Унга «берилган» ўша ўсмирлик ҳаётини ягона қувончли ҳаёт, деб биларди. Шу сабабли ҳам бировга арз-дод айтиб, ҳақини талаб қилиш ҳатто хаёлигаям келмаган. Анораям худди шу... Бугунги тўқ ҳаётни уларга ким яратиб берган, хўш? Бошқача — оғирроқ, машаққатлироқ ҳаёт ҳам борлигини Анора билмаса — у айбдорми, ахир?!

— Ҳа, майли, суд, прокурор бўлиб, бизларни тергаб юрмоқчидирсан-да, — деди охири Саттор Турдиевич енгил оҳангда. — Яхшилаб тайёрлан. Кучинг етадимми ўзи? Мен фақат ҳужжатларингни топширишаман-а, баҳоингга аралашмайман, билиб қўй...

Саттор Турдиевич ҳайратланганнамо тикилиб қолган Анорага «ҳазиллашяпман» дегандай жилмайиб қўйди. Шу аснода ялт этиб хотирига Маҳбуба келди. Энди уни Маҳбуба Икромовна дейишади. Қайсидир газетада расми билан у ҳақда каттакон очерк ҳам босилган эди ўтган йили. Саттор Турдиевич Маҳбуба Икромовнани охириги марта, беш йиллар бурун шекилли... қурултой қатнашчилари ўчун берилган концертда кўрган эди. Свердлов залида Ўзбекистон санъат усталари концертининг биринчи қисми тугаб, танаффус эълон қилинган пайтда Саттор Турдиевич бир-икки ҳамроҳлари билан фойени айланиб юрган эди, кутилмаганда

Маҳбуба Икромовнанинг рўпарасидан чиқиб қолди. Маҳбуба ҳам Саттор Турдиевичга дастлаб кўзи тушганда ҳатто қўрқиб кетди, қўл ушлашиб олган эрини ҳам унутгандай ҳаяжонга тушди. Кейинги аснода эса дарров ўзига келдимми, Саттор Турдиевичга хиёл кулимсираганча, аста-секин нарилаб кетди. У оқиш креп-жоржетдан узун кўйлак кийган, сочларини орқасига силогина, турмаклаган, қомаги хийла тўлишган, баланд пошнаги туфли кийгани учун барваста эридан ҳам адл кўринар; эри эса — йирик қандиллар ёруғидан нурафшон бўлиб турган залда ҳам негадир қора кўзойнак таққан, қора костюмда, оппоқ кўйлагига тўғноғичли галстук; салобати босадиган одам эди. Саттор Турдиевичнинг назарида Маҳбуба Икромовнанинг эри ўзига қараганда бир-икки ёш кичикроқдек туюлди.

Саттор Турдиевичдаги ўзгаришни ҳамроҳлари ўша заҳоти сезишди. Бир унга, бир ҳозиргина ёнларидан ўтиб кетган сулув аёлга қараб, «ҳа, нима, тинчликми» дегандай маъноли жилмайиб қўя бошлашди. Саттор Турдиевич эса эрталаб уйдан чиқаётганда республика Олий Советига депутатлик нишони қадалган костюмини кийганига энди ичида севинди; лекин ўша он бу фикридан ўзи уялди; барибир, шундаям кўксини аллақандай ғурур аллалаб ўтди. Ёнидаги дўстларига «мен... ҳозир» дедию улардан ажралиб, қўл ювадиган хонага кирди ва ўзини қайта-қайта кўзуга солиб кўрди. «Мажлисга боряпсиз, дўст бор, душман бор...» деб, бисотидаги энг пўрим, ўтган йили икковлари Симферополда олган фин костюмини кийдириб юборгани учун хотини Раҳбархондан миннатдор бўлиб қўйди. Шошилиб фойега чиқди-да, ҳамроҳларини тополмай залга кирди. Бу пайтда тамошабинлар аста-секин ўз ўрнига келиб ўтира бошлаган, кўп жойлар банд, ҳозирча бўш турган ўриндиқларгина залга олачалоқ манзара бериб турар эди. Саттор Турдиевич амфитеатрнинг бешинчи қаторидаги ўрнига келиб ўтирганда ҳали ҳам ёнидаги шериклари йўқ; зални аллақандай ёқимли ғала-ғовур босган эди. Саттор Турдиевич, кўзи тўрт, чор-атрофга аланглай бошлади. Ҳеч қаерда Маҳбуба Икромовна кўринмасди. Бирдан унинг иккинчи қатор — партерда ўтирганини кўриб қолди-ю, кўзини олиб қочди. Шифтларга, залга тикилган киши бўлиб яна секин қараган эди, Маҳбуба Икромовна ҳам унга тикилиб турган экан. Саттор Турдиевичга кўзи тушиши билан бош силкиб саломлашди. Маҳбуба Икромовна ҳам бир ўзи; боя қўлтиқлашиб юрган эри кўринмасди. Саттор Турдиевичнинг бирдан юраги уриб кетди. Шу орада ҳазил-ҳузил билан, қўлларидagi концерт программасини силкиганча, нималардир деб тортишиб, ҳамроҳлари жойларига келиб ўтиришди. Саттор Турдиевичнинг эса ҳамон фикри-зикри Маҳбуба Икромовнада, у ҳам ора-сира бу томонга ўғринча қараб-қараб қўяр эди. Шериклари ўша заҳоти Саттор Турдиевични ўртага олиб, ҳазил-мутоибага ўтишди.

— Бу, Сатторжон, келинга айтадиган бўлдик! — деди юзлари офтобда куйган шоп мўйлабли совхоз директори кўзларини ўйнатиб. — Қандиғизни уринг, биз сизни фақат сувдан бошқани билмайди десак... кимсан, тошкентлик аёлларнинг ҳам юрагини тўрга илинтирган экансиз-да?! — У хахолаб кулди ва ёнидаги дўстларига кўз қисиб қўйди.

— Шу гал кечиринг Саттор акани, шу гал кечиринг, — дея гапга аралашди яқиндагина район ижроия комитетига раис қилиб сайланган комсомол ходимларидан бири; у кўп йиллар мобайнида Саттор

Турдиевичнинг қўлида — область гидромелиорация идорасида ишлаган мутахассислардан эди. — Шу галча Раҳбархон опамларга айтмайсиз, хўпми?

Яна хаҳолаб кулишди. Саттор Турдиевич эса бу ҳазилларга эътибор бермас, эшитса ҳам эшитмагандай, улар билан бирга кулишиб ўтирса ҳам, кўзи пастда эди. Охирги кўнғироқ чалинганда шоша-пиша Маҳбуба Икромовнанинг эри кириб келди-да, қаторда ўтирганлардан ҳар қадамда узр сўраганча ўз жойига бориб ўтирди ва шимининг кирраларини тўғрилаб-тўғрилаб қўяркан, хотинининг қўлоғига нимадир деб шивирлади; у аввал эрига кўзларини катта-катта очиб ҳайратланган кўйи тикилиб турди-да, кейин кафтларини оғзига қўйиб кулди. Шу аснода чироқ ўчиб, концерт бошланди...

Саттор Турдиевич ғалати бир руҳий ҳолатга тушган эди. У концерт охирлагунча ҳам типирчилаб ўтирди... Чироқ ёқилиши билан бутун зал оёққа қалқиб, санъаткорларни олқишлай бошлади. Маҳбуба Икромовна эрининг пинжига тиқилганча, қўлочини ёзиб қарсақ чалар, Саттор Турдиевичга энди қарамас эди. Охири, томошабинлар икки тарафга бўлиниб кета бошлаган пайтда Маҳбуба Икромовнанинг эри Саттор Турдиевичларга тескари томонга бурилди, хотини эса уни орқага қайтариб, бу томондаги йўлакка бошлади. У кетатуриб Саттор Турдиевичга бош ирғаб кулимсиради...

Ўша воқеага ҳам мана, энди аниқ эслапти, олти йилдан ошибди. Маҳбуба Икромовнани Саттор Турдиевич охирги марта ўшанда кўрган эди. Ҳозир машина силкинчилари элитиб, хаёлга толиб ўтирганча, гоҳ олислашган сари гулсафсар рангида кўринаётган тоғ ёнбағирлари, гоҳ ўша чўққилар теварагида ялқовланиб юрган хомуш булулларга беихтиёр кўз тикиб бораркан, тўсатдан хаёлига «Маҳбуба Икромовна университетда декан-ку... Анорани олиб борсам-чи?» деган фикр келди миясига. Кейин ўздан-ўзи чордоқда чанг босиб ётган рангли фотосуратни эслади. Кўл ёқасида ўсган иккита қамиш орасидан теварак-атрофга сутдай нур таратиб турган ой манзарасининг расми. Бир вақтлари Маҳбуба тақдим этган эди унга... Шунгаям ўттиз йил бўлибди. Илгарилари Саттор уни авайлаб, деворга осиб қўярди. Кейинчалик у уйдан бу уйга кўчиб юришиб, сурат майда-чуйдалар ичида қолиб кетди; бир сидра уни болалар ўйнаб ҳам юришди. Утган йили ошхона томининг шиферини янгилашаётганда, Саттор Турдиевич чордоқда кўриб қолди; пастга олиб тушаман деди-ю, бошқа юмушларга алаҳсиб, унутди... Эртага қайтганда, албатта олиб тушади... «Э, наҳотки, ўшанга бош эгиб борсам?! Уят!.. Уз кучи билан кира олади, ахир, Анора! Медали бўлмаса ҳам ҳамма фанлардан «беш»-ку!.. Борди-ю, ўтолмасачи?... Конкурс деган жойда, турган гап, эгрилик ҳам бор... ўтиб-ўтиб, охири, арзимаган бир жойда қуласачи?... Ҳў, ўзининг ёшлигидегага ўхшаб...»

Саттор Турдиевич бирдан эллигинчи йилларда институтга киришида оғзаки имтиҳондан қулатган қора кўзойнакли домлани эслади-ю, хафа бўлиш ўрнига, хиёл жилмайиб қўйди. Яхшиям қулатган экан ўшанда... Саттор ўз ўринини топиб кетди. Эндиги турмуши, иши, мавқеини ҳеч кимга ва ҳеч нарсага алишмайди... У кўз қири билан секин қизига қаради. Анора негадир ўта ўйчан бўлиб қолган, университетга кираётганига ҳам унча қувонмаётганга ўхшаб кўринарди. Эҳтимол, болалиги — беғамлиги тугаб, елкасига ортиқча ташвиш, ҳаяжон тушгани, ўн йил бир синфда ўқиб, уришган-ярашган дўстларидан

ажралиб кетаётгани таъсир қилаётгандир, дея ўйлади Саттор Турдиевич ўзича.

Рости ҳам шу эди: Анора гоҳ Арслонни, гоҳ синфдошларини ўйларди. Наҳотки, шу ажрашганларича бошқа энди тўпланишолмаса?! Нега бунча шафқатсизлик, ахир?! Ҳатто уззу-кун Аноранинг жиғига тегиб юрадиган баъзи шўртумшўқ синфдошлари ҳам хайрлашув кечасида бирдан мулоиймлашиб, хомушланиб, бир-бирларига жавдирашиб, мунғайишиб қолишди... Ун йил бир синфда... ҳатто бир ушоқни бўлишиб еган дўстлар бир куннинг ўзида ҳар томонга сочилиб кетса!.. Энди уларни фавқулод юз бериб йўлиқтириб қолмаса, бурунгидек ҳар кун кўролмайди... Эҳ, ўн йиллик одатий ҳаёти бир кунда тугаб ўтирса-я!..

Айни пайтда, университетга киришдан Аноранинг кўнгли бутунлай тўқ; дадасининг бообрў одамлигидан доимо фахрланиб юрарди. Гарчи у ҳозир «мен фақат ҳужжатларининг топширишаман» деса ҳам, аммо Анора дадасининг одатини яхши билар, дўппи тор келганда ҳар қандай ишга охири ўзи аралашиб, ечилмайдиган муаммоларни ҳам бир зумда ҳал қилиб ташлай олишини неча марта кўрган ахир у аввал! Шунинг учун ҳам масаланинг бу жиҳатларини у мутлақо ўйламас эди. Дадасининг фақат Сирдарёда эмас, республикада донг таратган одамлигини ҳам билар, деярли ҳар йили хўжалик якуни бўйича у орден ё медаль билан мукофотланишига ҳам оилаларида кўникиб кетишган эди. Шу боисдан Анора «университетга қандай кираман?» дейишдан кўра кўпроқ синфдош дўстларидан айрилиб, кўнгли ҳувиллаб қолганини ўйлаб борарди...

3

«Дабдурустан Маҳбуба Икромовнага йўлиқсам... уят бўлмасмикин?» Саттор Турдиевич увишиб қолган ўнг оёғини олдинга узатди-да, хў олисдаги — Тошкентга кираверишдаги ГАИ постига кўзи тушиб, яна хаёли бўлинди. Тепасида кўк чироғи липиллаб турган «Жигули» машинасидан қотма бир милиционер тушиб келди-да, Жўравойнинг машинасига «капир»ини ўқталиб, йўл четини кўрсатди. Жўравой тўхтаб, шоша-пиша рўпарадаги қутичадан — кўз қисиб турган қизча ёнидаги ҳужжатларини олдию, асфальт йўл ўртасида қаққайиб кутаётган милиционер ҳузурига қараб кетди. Саттор Турдиевич бундай нарсаларга кўникиб кетгани учун индамай ўтираверди.

Милиционер «честь» берди; шошилмай Жўравойнинг ҳужжатларини бир-бир очиб кўрди, кейин «капир»ини йўлга нуқиганча нималарнидир тушунтира кетди. Жўравой бўлса милиционерга хушомад қилиб, иккала қўлини кўксига қўйиб гапирар, ҳар замон-ҳар замонда машина томонга бош ирғаб, «хўжайин кутиб қолдилар» деган маънони уқтирмақчи бўларди унга. У эса Жўравойнинг ҳужжатларини қайтариб бермай, аста-секин «Жигули» тарафга қараб йўналди. Шундагина Жўравойнинг тоқати тоқ бўлди шекилли, милиционернинг йўлини тўсиб, қўлини палахсалаганча жиғибийрони чиқа бошлади. Саттор Турдиевич ҳам охири чидолмади; ўзича минғирлаб сўкиндио машинадан тушиб, уларнинг олдига борди. Бошлигини кўрган Жўравой баттар ботирланиб, милиционернинг қўлидаги ҳужжатларини тортиб олишга ҳам шай турарди. Сарикдан келган, қотма, афт-ангоридан сира гап уқмайди-гандек йигирма беш ёшлардаги йигит Саттор

Турдиевичга бир қарадию «сизга нима... мен ҳайдовчи билан гаплашяпман» дегандай орқа ўгириб олди. Лекин кейинги дақиқада унга тузукроқ разм солди-да, кўкрагидаги нишонга кўзи тушгач, бош силкитиб у билан саломлашган киши бўлди. Милиционернинг бўшашганини сезиб, Саттор Турдиевич ҳам «паст келди»:

- Уртоқ сержант, нима гап?
- Шофёрингиз қондани бузди.
- Нима қилиб бузди?
- Тезликни оширди.

Шу ерда Жўравой яна гапга аралашди:

— «Қирқ»да келаётгандим, атайлаб қарадим...
— Биродар, — милиционер шундай деб, уларни «Жигули» томонга бошлади ва реле асбобга ёзилиб қолган «60» рақамини кўрсатди-да, Жўравойнинг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамай, чирт этиб талонини тешиб берди.

— Астойдил кечирим сўраганингизда тешмасдим, — деди милиционер ҳамон қиёфасини ўзгартирмай. — Айбни бўйингизга олганингизда... Ҳечқиси йўқ, бу ёғига ҳақтиёт бўласиз. Уқрайиб қараманг, биродар, мен давлат ишини бажаряпман, тушунарми? — Милиционер яна «честь» берди.

Жўравой довдираганча Саттор Турдиевичга қаради. Саттор Турдиевич эса шарт бурилдию машинага бориб ўтирди. Жўравой ҳам келиб ўтирди-да, машинага шу қадар кучли газ бердики, Саттор Турдиевич ҳам, Анора ҳам қалқиб кетишди ва бир-бирлари билан маъноли кўз уриштириб олишди.

— Узингни бос, Жўравой, — деди Саттор Турдиевич унинг тиззасига кафтини қўйиб. — Қизиталоқ, машинанинг ичида кузатиб турган экан-да. Шунча Тошкентга тушасан-у...

— Э, мен «қирқ»да келаётувдим! — деди Жўравой бўғилиб.

— Бу гапинг нотўғри, Жўравой. Ўз кўзинг билан кўрдинг-ку релени. Милиционер ҳақ. Давлат ишини бажаряпман, деганиям тўғри. Тоza бизни тузлади, азамат...

Жўравой Саттор Турдиевичнинг гапларига унча тушунмай, унга талмовсираб қаради. У ҳалигача ҳам аламлидан қизариб ўтирар эди.

— Нечта бўлди туйнуғи? Тешадиган жойи қолдимми ўзи? — деб ҳазиллашган бўлди Саттор Турдиевич. — Ҳай, қаёққа юряпсан? Уннга бур! «Ўзбекистон» меҳмонхонасига борамиз. Хафа бўлма, бир чорасини кўрармиз...

Шундан сўнггина Жўравойнинг сал қоғоғи очилди. Аммо хиёл юрмай тагин милиционердан ёзгира бошлади. Саттор Турдиевич бунга чек қўймоқчи бўлди шекилли, кескинроқ гапирди:

— Йўқ, оғайни, милиционерда айб йўқ. Қонун ҳаммага бир хил. Баъзан шунча тезликни ошириб юборамиз-да, қўлга тушасан...

Жўравой Саттор Турдиевичга баттар ажабланиб қаради. Ачитиб гапираётганидан жаҳли чиққанини сезди-ю, то меҳмонхонага етиб боргунларича бошқа чурқ этмади. Анора эса Жўравой акаси, айниқса, дадаси нега ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ бундай асабийлашаётганларига ҳайрон, ташқарига қараб олганча, ҳамон ўз хаёллари билан банд эди.

4

Меҳмонхонага жойлашиб олганларидан сўнг Саттор Турдиевич шофёрига жавоб берди-ю, «Эртага кечроқ, соат бешларга кел, унчага бу ердаги

юмушлар битиб қолар», деди ўйланиб ва: «Гулистонга борганинга уйга ҳам бирров кириб, ишлар яхши, деб қўй», дея тайинлади. Еттинчи қаватдаги ярим «люкс» номернинг икки қаравотли хонасида Анора, дадаси эса шундоқ кўшни бўлмадаги диванда ётадиган бўлишди. Анора шунча ялиниб, «қаравотда сиз ётинг», деса ҳам у кўнмади. «Йўқ, бу ер оёқ ости... мен кечаси кўп тураман...» Анора дадасининг гапини дарров тушунди. Саттор Турдиевич уч йил бурун чўлда довулда қолиб кетиб, ўнг буйрагини шамоллатиб қўйган...

Дераза анчадан бери очилмаган, айниқса, хона кунботар томонда бўлгани учун дим эди. Анора икки қават пардани сидириб тортди-да, форточкани очиб юборди. Галма-гал душга кириб чиқишди, сўнг ресторанга тушиб овқатланадиган бўлишди... Аллақачон кун бутган, шаҳарга ғира-ширалик чўқмоқда эди. Тепадан қараганда ҳаммаёқ чироқ, кўчаларда эса машиналар ҳаракати кучайгандай эди... Овқатдан сўнг бир сидра ухлаб дам олишни ҳам ўйлашди. Лекин хона димлигини эслаб, Саттор Турдиевич Анорага мороженое олиб бермоқчи бўлди ва лифт тугмачасини босатуриб соатига қарадию «Хў, ҳали эрта экан-ку, барибир ҳозир ухлай олмаймиз», деди ва «Юр, бир айланиб келамиз», деганча уни ташқарига бошлади.

Улар меҳмонхона майдонига чиқишганда Инқилоб хиёбонининг чап томонидаги Тошкент куранти соат ўн бўлганини билдириб занг урди. Саттор Турдиевич беихтиёр яна соатига қаради ва «Узоқ эмас, мана шу паркдаги мороженоехонага борамиз» деганида Анора баттар қувонди; шаҳарлик қизларга ўхшаб дадасининг пинжига тикилди. Одам билан гавжум йўлқаларни айланиб ўтиб, азим туп чинорлар ҳалқасида салобат тўкиб турган Маркс ҳайкалинини томоша қилишди. Кейин бир-икки хиёбончани айланиб чиқиб, чоғроққина айвончага — ёзлик мороженоехонага кўтарилишди... Уртадаги бўш жойга келиб ўтиришганда нариги столдагилар — найнов йигит билан сочини рўвакка ўхшатиб ёйиб олган қиз атрофдагилардан ҳам ийманмай, бир-бирларининг белларидан қучоқлашганча ҳиринг-ҳиринг қилиб чиқиб кетишди. Саттор Турдиевичнинг энсаси қотди: «Четроқда қучоқлашсанглар ҳам бўлар... йўқ, албатта бошқаларга кўрсатиб...» Айниқса, Аноранинг олдида номус қилди. Анора ҳам уялганидан ерга қараб олди, аммо хаёлида ўзини ўша қиз ўрнида, Арслон билан бошлашиб чиқиб кетаётгандай ҳис этдию ширин бир энтиқиб қўйди. Ҳали мороженое олиб келиб улгурмасларидан катта акация дарахти тагидаги стол бўшаб қолди. Саттор Турдиевич официантдан узр сўраб, ўша ерга ўтиришларини айтди. Официант бир Анорага, бир Саттор Турдиевичга кулимсираб қараганча рухсат берди. Саттор Турдиевич акация танасига кафтларини қўяркан:

— Қара, қандай гўзал-а! — деди негадир овози товланиб.

Анора ғадир-будир пўстлоғини бир энлик чанг босган, қийшайиб ўсган дарахтга ҳайрон бўлиб қарадию «Нимаси гўзал экан?» деган фикр ўтди миясидан, лекин дадасининг кўнгли учун «ҳа» дея маъқуллади. Анча вақт ўтириб, мороженое ейишди. Уртада дадаси хуши келиб қолди шекилли, бундан анча йиллар бурунги воқеаларни, шу ерда мороженое еганлари, институтга қиролмагани ва кейин таваккал қилиб чўлга кетиб қолгани ва яна алланималарни сўзлай бошлади... Унинг гаплари Анорани қизиқтирмас, гарчи у қулоқ солиб ўтиргандай

кўринса ҳам, аслида дадасининг сергап бўлиб қолганига ажабланаётган, иложини топса тезроқ шу ердан туриб кетишни мўлжаллаётган эди. Охири дадаси жимиб қолди, официант билан ҳисоб-китоб қилдию ўрнидан турди...

5

Эртаси барвақт туриб, яна кечаги ресторанда чой ичишди. Такси тутиб, Студентлар шаҳарчасига жўнашди. Ҳали университетга етмасданоқ аллақандай бир тантанавор рух, одамлардаги ўзгача ҳаяжоннинг гувоҳи бўлишди. Кўчаларда, хиёбонларда, умуман ҳамма жойда шаҳар ва қишлоқлардан келган йигит-қизларни кўппаб учратиш мумкин эди. Саттор Турдиевич университетнинг асосий биноси олдида таксини тўхтатди-да, Анорани эргаштирганча биринчи қават олдидаги кенг майдонга кўтарилди ва «Қабул комиссияси қаерда экан?» дея ўйланиб қолди. Атлас кўйлакли бир қизча кўрсатган томонга қараб юришди. Дарахтзор хиёбон бўйлаб кетиш-япти-ю, ҳар қадамда ёш-яланг. Юридика факультетининг қабул комиссияси уч қаватли бинонинг пастида жойлашган бўлиб, эшигига яқинлашининг ўзи амримаҳол эди. Ҳар турли овозлар: биров бировни чақиряпти, биров бировга жон куйдириб ниманидир тушунтиряпти... Ҳамманинг қўлида ҳужжат солинган бир хил қоғоз папка. Саттор Турдиевич дарров ичкарига кирмай, ўзини четроқдаги дарахт соясига олди ва кириб-чиқаётганларни кузата бошлади. Бўсағада ур-йиқит, ичкарига киришга уринаётган ёшларни билакларига қизил лента боғлаб олган навбатчилар ушлаб туришибди. Улар, ҳойнаҳой, университетнинг иккинчими ёки учинчи курс студентлари бўлса керак, оддий аскарларга мақтанган ефрейтордай, янги келганларга баланддан муомала қилишар, айни пайтда ўз мавқеларидан ўта ғурурланаётганлари ҳам сезилиб турар эди.

Саттор Турдиевич беихтиёр хиёбонга разм солди. Ғуж-ғуж ёшлар. Бировининг кийими ночор — беўхшов тикилган одми шимда, бели кенглиги учун каварининг орқасига сидириб қўйган; бирови эса ўта олифта; бировининг юзи мағиздай, илги тўқлиги шундоқ афтидан маълум; бирови — ранги синиқ, касалманд, шу ерда ҳам ўз дардини ўйлаб тургандай хомуш ё тажанг. Саттор Турдиевич бирдан ўзини ортиқча ҳис қилди. Гарчи унда-бунда ота-оналар ҳам болалари ортиндан судралиб юришса-да, аммо бу ерга асосан ўнинчини битирган ёшлар йиғилган эди. Ота-оналар ҳам кўпи қишлоқдан; аксариятининг эғнида кўкраги очиқ яқтак, оёғида ковуш-маҳси; қизи ёки ўғлига «қани, юр, кетдик» дейишган-у, бу ёғини ўйламай келаверишган, мана энди шаҳар шароитини билмасликлари тўғайли фарзандларидан баттар тортинчоқ ва уятчан; домлалар билан гаплашиш у ёқда турсин, университет дарвозасига яқин келолмай, чет-четдан мўралаб, одамларнинг гапига қулоқ солиб юришибди.

Бир пайт Саттор Турдиевич ён томондан ўзига кимдир босим тикилиб турганини сезгандай бўлди. Секин ўша тарафга қаради. Дарахт тагидаги майса устига газета солиб ўтирган жимитгина бир бола катта-катта ола кўзларини лўқ қилиб, Саттор Турдиевич ва Анорага шу даражада суқ билан тикилган эдики, Саттор Турдиевич ўша заҳоти юзини терс ўгирди. «Шундай одамлар бор-а! Ҳамма ишни ота-онасининг паноҳида... Кўрқадиган жойи йўқ. Эҳ, қандай яхши-я!..» — Боланинг ўксик нигоҳларида шу

маъно акс этган эди. Саттор Турдиевичнинг юраги эзилди. Эҳтимол... ҳеч кими йўқдир? Эҳтимол, Жўравойдақадир уй аҳволи?..

Саттор Турдиевич бир пайтлари ўзи ҳам институт остонасида бир ойдан ортиқ саргардон юрган кезларини эслади-да, кўнгли бўшашди. Ҳозир қўлини қаерга узатса етади... Аммо манови бечоралар-чи?... У шарт бурилдию ёшлар уймаланишиб турган эшик томон юрди. Тиқилинчда туртина-суртина, Анорани эргаштирганча олдинга ўта бошлади. Йигит-қизлар Саттор Турдиевични кўришлари билан «катталардан... ёки домла бўлса керак», деб, дарров унга йўл бўшатишарди. Саттор Турдиевич навбатчи йигитларнинг олдида ўтди. Кўринишдан ўзини анча тутиб олган, сочини қулоғининг пастигача ўстириб, ингичка мўйлаб қўйган чиройли йигитча аввалига Саттор Турдиевичнинг йўлини тўсиб, «мумкин эмас» демоқча ҳам чоғланди-ю, кейинги дақиқада бунга журъати етмади, секин четланиб унга ва Анорага йўл берди. Саттор Турдиевич остонадан ўтиши билан орқадан: «Ҳамма навбат билан кирсин-да... нима, шохи борми буларнинг?» дея тўнғиллади кимдир. Бу овоз Анорага ниҳоятда таниш бўлгани учун ҳам ялт этиб орқасига ўгирилди. Беш-олти қадам нарида, навбатда туртина-суртина, терга пишиб кетган синфдоши Асқар терак турарди. Анора аввалига кўзларига ишонмади, лекин Асқар терак ҳам уни кўриб, илжайгандан сўнггина ишонди. «Шу ерда ҳам жирафага ўхшаб ҳаммадан баланд-а», дея ўйлади Анора синфдаги ҳазилларини эслаб ва дадасидан қолмаслик учун ичкарига қараб юрaverди-ю, аммо кўнгли хижил бўлди. Дадаси эса бояги гапни мутлақо эшитмагандай йўлида давом этарди...

Ун беш минутларда ҳужжат топшириб бўлишди. Ташқаригаям худди киргандагидек тиқилинчда чиқа бошлашди. Аноранинг кўзи олазарак, Асқар теракни изларди. Аммо у негадир кўринмасди; бояги нохуш гапи учун Аноранинг дадасидан уялиб, ўзини четга олган шекилли... «Қизик, билиб туриб вайсадими ёки танимай қолдимми?» Анора адашмаса, Асқар терак оиланинг энг кенжаси эди. Ойиси ўн икки фарзанд ўстирган қаҳрамон она, лекин шунга қарамай шаҳар четида яшаганлари учун колхоздан ҳар йили қўрт олиб боқишарди. Пилла пайтида Асқар терак кўпинча дарсга кечикиб келарди... «У ҳам юридика факультетига қираётган экан-да...» Анора бирдан Арслонни эслади.

Ота-бола зинадан тушиб, хиёбонга ўтай деб турганларида рўпарадан ёшгина бир йигит билан суҳбатлашганча Маҳбуба Икромовна келаётганини кўриб қолди Саттор Турдиевич. У аввалига ўзини четга олмоқчи бўлди. Аммо кечиккан эди: Маҳбуба Икромовна ҳам уни кўриб, ёнидаги йигитга ниманидир қатъий тайинлади-да, чеҳраси очилган кўйи Саттор Турдиевичга пешвоз юрди. Дадил келиб унга қўл узатди ва Анорага имо қилиб:

— Қизингизми? — деб сўради.

— Ҳа, Маҳбуба...

— Икромовна!..

— Ҳа, қизим: Анорахон, Маҳбуба Икромовна. Ўзингиз яхшимисиз? Бунга қарангки, кеча сизни эсловдим...

Маҳбуба Икромовна ялт этиб Саттор Турдиевичга қаради ва четлари гулдор кафтдеккина дастрўмолини пешонасига босган эди, атрофга ўткир атир ҳиди таралди.

— Жуда яхши, жуда яхши, — деди Маҳбуба

Икромовна ота-болага бир-бир қараб. — Университетга кирарканлар-да? Қани, юринглар.

Буниси қизиқ бўлди. Гарчи Маҳбуба Икромовна секин, ерга қараб гапирса ҳам, лекин сўзлари ҳукмдек эшитилди. Саттор Турдиевич ҳам, Анора ҳам сездди: Маҳбуба Икромовна шунчаки таклиф қилмади, буйруқ берди. Яна изларига қайтишди. Аммо бу гал абитуриентларга қоқилиб-туртиниб эмас, бемалол киришди. Худди ҳарбий команда берилгандек каттаю кичик орқага тисарилди. Қатор столларга ўтириб олиб, йигит-қизларнинг ҳужжатларини кўраётган ходим ва ходималар ҳам ўринларидан туриб Маҳбуба Икромовнага салом беришди.

Иккинчи қаватга кўтарилиб боришаркан, кутилмаганда учрашиб қолган одамлар ўзaro бир-бирига айтадиган гапларини гапиришиб, ҳар бир сўзга маъноли бош ирғашиб, декан кабинетига киришди. Даҳлизда ёшгина қиз телефон олдида ўтирарди; абитуриентлардан бўлса керак, икки йигит ундан ниманидир сўраётибди шекилли, Маҳбуба Икромовна кўриниши билан зипиллаб чиқиб кетишди. Котиба қиз кабинетни очиб берди-да, «Мана шу одамлар сизни йўқлашди», деб бир энлик қоғоз узатди. Маҳбуба Икромовна қоғозга кўз қирини ташлади, сўнг чиройи очилиб, аввал Саттор Турдиевични, кейин Анорани ўтиришга таклиф қилди. «Бир минутга узр», дедию кимгадир телефон қоқди. Трубкани ҳеч ким олмади чамаси, яна қайта рақам тера бошлади. Жавоб бўлмагандан кейин сал ўйланганча трубкани қўйди-да, Саттор Турдиевич ва Анорага кулимсираб боқди.

— Адлия соҳасини танлаб тўғри иш қилибсиз, Анорахон, — деди у суҳбат мавзунини яна бошқа ёққа буриб. — Дадангиз танладиларми ёки ўзингиз?

Анора уялиб ерга қаради. Саттор Турдиевич: — Топдингиз, Маҳбуба Икромовна! — деди кулиб. — Ирригацияга кир, дегандим мен, унамади. — Бир оилага бир ирригатор етар?! — Маҳбуба Икромовна ҳазиллашиб кулди. Узини чап томондаги шкаф ойнасига солиб, чакка сочларини текислади.

Кейин Саттор Турдиевичнинг ишларини эринмай суриштирди, берилиб унга қулоқ солди. Гўё Анорани унутгандай, ўтмиш йилларни аллақандай бир соғинч, кўмасш билан эслаб кетдики, шундагина Анора бу аёлни дадаси анчадан бери билиши, ораларида эслашга арзийдиган хотиралар кўплигини ҳис этдию... боламисан деб, бундан ўзда йўқ қувонди. Салкам ярим соатча ундан-бундан суҳбатлашиб ўтирганларидан сўнг Анора секин-аста зерика бошлади. Бу орада камгап дадаси ҳам худди Маҳбуба Икромовнага мақтанаётгандай, майда-чуйда ишларигача — қурилишда юрганию техникумга киргани борми, кейин Ховосда ишлагани, ўша ерда уйлангани — ҳамма-ҳаммасини бегона бир аёлга оқизмай-томизмай гапириб бериб ўтирибди!..

Аноранинг зерикканини сезган Маҳбуба Икромовна унга қараб:

— Дадангиз билан биз ҳў неча йиллик танишмиз, сиз энди менинг қизим бўлдингиз, а? — деди ва Саттор Турдиевичга шундай тикилдики, Анора унинг ўткир нигоҳида пинҳоний бир сирни кўргандай бўлди ва ҳайратланганча унга тикилиб қолди. Кейин ер остидан секин дадасига кўз ташлади. Дадаси негадир бўшашиб, кайфияти тушгандек, қовоғи билинар-билинимас уюлиб ўтирибди. У Маҳбуба Икромовнага қарамас, бир нарса деса ҳам ё шифтга, ё рўпарадаги чиройли манзарали расмга тикилиб гапирар эди. Чиндан ҳам Саттор Турдиевичнинг кўнглида ҳозир

ниҳоятда зиддиятли, мураккаб кечинма ҳукмрон эди. Маҳбуба Икромовнанинг салажин босган, бироқ ҳали ҳам чиройини йўқотмаган юзига ийманибгина разм соларкан, кўз очиб юмгунча ўртада неча йиллар зув этиб ўтиб кетганини ўйлар ва: «Наҳотки, бу ўша Маҳбуба?! Наҳотки, уни шу қадар мажнунсифат севган бўлсам?!» дея ҳайратланарди-да, кейин ўзининг ҳозирги аҳволи қандайдир бачкана, эркак кишига ярашмайдиган бир ҳолат бўлиб кўрингани учун, иложини қилиб, тезроқ шу ердан чиқиб кетишни мўлжаллаб ўтирар эди. «Маҳбуба унча ўзгармабди... Уша гўзаллиги, ўша кескинлиги! Тавба!..»

У Маҳбуба Икромовнанинг ҳеч тортинмай кабинетга таклиф этгани, бегонасираб ўзини олиб қочмагани учун кўнглида ундан миннатдор бўлди. Айни пайтда, ҳаётнинг фавқуллодларга тўлаллиги, кеча уни эслагани билан, аммо учратарман, деб астойдил ишонмагани; ҳаёт баъзан одамни худди мазах қилгандай, кутилмаган воқеаларга дуч келтиришини ўйларкан, ўзидан-ўзи оғир хўрсиниб қўйди. Буни Маҳбуба Икромовна бошқача тушундию «гапим чўзилди шекилли» деб ўйлаганидан яна телефонга ёпишди. Жавоб бўлмаган:

— Анорахон мен билан тураверсинлар, тўрт хонали уйим бўш ётибди, — деди томдан тараша тушгандай. Саттор Турдиевич бу гапга бир оз эсанкираб қолди, елкасини учирганча хижолат чеккан оҳангда:

— Йўғ-э, сизга ташвиш орттириб... — дея мужмал гапирди ва «сенга қалай» дегандай Анорага тикилди. — Қаники, ётоқ тўғрилаб берсангиз дуруст бўларди. Ёки биронтасиникини ижарага олармиз.

— Баҳолар қалай ўзи, аттестатдаги баҳолар яхшими, Анорахон? — Маҳбуба Икромовна қошларини чиройли ўйнатиб, яна гап тархини ўзгартирди.

— Яхши... — Анора ерга қаради. Лоп этиб хаёлига бояги Асқар терак келди. Унинг аттестатида ҳам баҳолари нуқул «беш»...

— Ҳа, майли, ётоқни амаллармиз. Ҳозир қаерда турибсизлар?

— «Ўзбекистон» меҳмонхонасида, — деб жавоб берди Анора овози баттар пасайиб. Кейин ўзини ўзи койиди: «Нега катталарнинг ишига аралашаман-а, жим турганим яхши эди-ку?»

— Меҳмонхона бўлмади, имтиҳонга тайёрланишингиз керак, қизим. — Маҳбуба Икромовна Анорани биринчи марта «қизим» деди. — Ётоқ тўғрилаймиз. Лекин ремонт кетяпти ҳозир. Бир корпуси битган, холос. Қараймиз, иш чиқмаса, вақтинчага бўлса ҳам меникида турасиз. Майлими? Қалай, Саттор ака, ишонасизми қизингизини?

Саттор Турдиевич энди ҳам рад қилса, менсимаслик бўлиб туюлади, деди-да, кулди ва ўта миннатдорлигини билдиргандай икки кафтини ҳиндларга ўхшатиб бирлаштириб, боши устига кўтарди. Бирдан... Ҳақимжон эди шекилли, яна анови... Ҳалимамиди? Маҳбуба билан бир хонада яшаган қиз?.. Бундан салкам ўттиз йил бурунги ўша воқеалар... Маҳбубалар билан бир ётоқхонада ғарибгина, лекин бахтиёр ўтказган ўша ширин ва ўкинчли дамлари... бир-бир кўз ўнгидан ўтди-ю, мириқиб ўша хотиралар уммонига шўнғиб-шўнғиб кетгиси келди. Қани энди, мавриди келса! Лекин мавриди ўтган эди... У раҳмат айтиб ўрнидан турди. Маҳбуба Икромовна хайрлашаётганда ҳам Саттор Турдиевичнинг қўлини қаттиқ қисиб, яна кўзларига ғалати тикилди. Уларни пастгача кузатиб тушди ва

қабул комиссияси ходимларига яқинлашганда, худди журттага айтгандай:

— Анорахон, адресни бердим-а? — деди овозини баландлатиб. — Ётоқни қўйинг, бугун кечқурун бизникига келаверинг, хўпми, кейин ҳал қиламиз...

Шу йўсин хайрлашдилар... Саттор Турдиевич олдинда, Анора эса орқада бораркан, яна жавдираб Асқар теракни излади. Барибир у кўринмади...

6

Саттор Турдиевич ташқарига чиққанда ўзини бирдан енгил ҳис этди. Оғир юмушдан терлагандай дастрўмолини олиб юз-кўзлари, бўйнини артди ва «университетга кирдим ҳисоб» дея оғзи қулоғида кетаётган қизининг елкасига қўлини қўйди. Икковлари ҳам хурсанд, хиёбон бўйлаб боришаркан, Саттор Турдиевич яна бояги олақи болани кўриб қолди, хаёли бўлинди. Сал юриб, орқасига ўгирилган эди, бола ерга тўшалган газета устида ўтирганча ҳамон буларга суқ билан тикилиб турар эди. «Худди бир пайтлардаги менинг аҳволим... Бу боёқишларга ким ёрдам беради, ахир?... Ёшлиқдан тиришиб-тирмашиб... Шулардан одам чиқади барибир!..»

Катта кўчага ўтишлари биланоқ такси ҳам кела-қолди. Ота-бола орқа ўриндиққа жойлашишгач, ҳали ҳам ҳаяжонини босолмаётган Анора:

— Дада, опани танир экансиз-а? — деб сўради юзлари ёришиб.

— Ҳа... — Саттор Турдиевич негадир ҳозир мушдай қизидан ҳам тортиниб-ийманди. — Танийман. Яхшиси, қизим, уйига борма. Шаҳарча манзират қилапти. Ётоқ тўғрилаб беринг, деявер.

— Ётоқ бўлмаса-чи?

— Бўлади.

— Борди-ю, бўлмаса-чи? Опа айтдилар-ку, ахир, ремонт деб.

Аноранинг раўйига қараса, Маҳбуба Икромовнакида тургиси бор эди. Бунга Саттор Турдиевич сездию қизига қараб кулди, кейин «билганингни қил» дегандай елкасини учуриб қўйди...

Уша куни Жўравой Саттор Турдиевич айтган вақтга негадир етиб келолмади. Саттор Турдиевич яна икки соатча кутди; сўнг хавотирга тушиб, меҳмонхонадан туриб уйига телефон қоқди. Хотини Раҳбархон трубкани олиб, «Вой, ўзимиз ҳам кутаётган эдик», деди ҳовлиқиб. Шошилиб гапида давом этди: «Жўравойнингиз, йўлда машинаси тўхтаб қопти, шу хуноб бўлади, шу хуноб бўлади! Бензин келмаётганмишми-ей... «Ҳа, қўяверинг, нима, сиз ичига кириб чиқибсизми...» десам ҳам хуноби ошади. Эртага соат ўнларга борадиган бўлди... Анора қалай, ўтдимиз?...» Саттор Турдиевич ишхонасида эртага соат тўққизга одамларни чақириб қўйган эди. «— Раҳбар,—деди у трубкага, хотинининг саволини ҳам унутиб. — Асқаднинг телефонини топ-да, қаттиқ тайинла, йиғилишни ўзи ўтказаверсин... А? Нима? Ҳа, эртага тўққизда йиғилиш бўлиши керак эди, ўзи билади, ўзи ўтказсин. Тушундингми?» Раҳбархон: «Тушундим, мана, мана, телефониниям топдим», дея трубкани қўйди.

Саттор Турдиевич хомушроқ бир кайфиятда креслога ўтирди-да, аяси билан гаплашиш умидида типирчилаб турган қизига қаради ва шундагина хотинининг Анора ҳақидаги саволини эслади. Қайта телефон қилишга эса кўнгли чопмади. Ишхонасидаги йиғилишни ўйлади ва: «Муовиним эмас, ўзим ўтказишим керак эди шу мажлисни», деди ичида. Анора зерикканидан дераза пардасини ширр этиб

тортдию пастда ғувиллаб ўтаётган машиналар қунонига кўз тикди.

Саттор Турдиевич қизига, унинг етилган бўйбастига пинҳона разм соларкан, тўсатдан марҳум тоғасиникига кейинги чиққанида кеннойиси айтган ғалати гап сизга тушди ва ўшанда, яъни бир ярим йил аввал бу гапга унча аҳамият бермаганига энди ўзи ажабланди. Кеннойиси уни ўтказишга жой топмай, қайта-қайта Анорани сўраган, кейин ерга қараганча кўзига ёш олиб:

— Тоғангизнинг руҳи шод бўлсин, илойим, — дея ҳасратини бошлаган эди. — Қайси куни туш кўрибман, «Сатторжонлар келиб туришадими? Уғлинг-ни юбор уникига», дейдилар нуқул. Худди тиррикдек, раҳматли. Кенжа жиянингиз ҳам паҳлавондай йигит бўп кетган ҳозир, келса кўрасиз... Анорахон ундан беш ёш кичик шекилли?...

Саттор Турдиевич ҳар галгидек шошиб тургани учун тоғасиникида нари борса бир соатча ўтирди-да, хайрлашиб жўнади. У гап шу йўсин ҳавода қолаверди. Бир марта эсига тушганда хотинига ҳам айтиб кўрган эди, у «мен қаердан билай» дегандек лабини бурди, елкасини қисди. Шу билан Саттор Турдиевич кеннойисининг гапини бутунлай унутиб юборди.

Ҳозир Анорага зимдан тикиларкан, тоғасиники хотираси ва ҳурмати учун улар билан қариндошчилик қилиб юборгиси ҳам келди-ю, кейинги дақиқада эса, «Эндиги ёшлар бунга юрармиди!», дея хулоса чиқарди ўзича. Озиб-ёзиб бир кеннойисини кўриб келмоқчи эди, бу ниятидан ҳам қайтди: «Анора ҳам борса, яна ўша гапини кўзгайди... Бу ўқишга кириши керак... Э, ҳали эрта... Кейинроқ ўзим чиқарман...» Саттор Турдиевич шарт ўрнидан туриб, худди лотереяда ютган одамдай бирдан руҳи кўтарилиб, кафтини кафтига урди, «Ана, қизим, бари сен истаганча бўляпти... Жўравой акангнинг машинаси бузилиб қопти, кеча айтувдим-а унга, деди қўлини бигиз қилиб. Кейин юз-кўллари-ни ювиб, сочларини тараб, костюмини кийди ва:

— Анора қизим, бугун қаерга буюрсанг, олиб бораман! — деди қўллари-ни икки томонга ёзиб. Анора асли тезроқ уйга бориб, университетдаги ишлари осонгина битганини аясига мақтанмоқчи эди-ю, лекин начора... дадасининг таклифига кўнишга мажбур бўлди. У ҳам бирпасда ювиниб, тарашиб, ҳатто қош-кўзларини, лабини бўяб чиқди. Саттор Турдиевич бунга сезса ҳам гўё ҳеч нарса билмагандай индамади.

— Хўш, қаерга борамиз? Киногами, театргами? — Саттор Турдиевич боя кўчадаги киоскдан олган бир даста газетасининг тўртинчи бетларига кўз югуртира бошлади. Бир оздан сўнг: — Театрлар гастролда экан, биронтасида ҳам спектакль йўқ... — деди ўзича ажабланиб. — Кинога кирақолайлик. «Комсомол ўттиз йиллиги»да — «Гараж», Санъат саройида — «Оловли йўллар», «Нукус»да...

Саттор Турдиевич бир чеккадан кинотеатрларни санай бошлаган эди, Анора кулиб юборди. «Дада, қўйинг, қийналманг... шаҳар айланақолайлик», дея таклиф қилди. «Агар зериксак, кечга бориб кўрармиз», деб қўшиб ҳам қўйди. Саттор Турдиевичга қизининг таклифи ўринли туюлди ва йўлга отланишди. Вақт тушдан анча оққан, иссиқ зўрайган эди. Саттор Турдиевич меҳмонхонадан чиқиси билан «костюмни бекор кийибман» деди-ю, аммо қайтиб яна хонага киргиси келмади, ечиб қўлига ташлаб олди. Инқилоб хиёбонидан ўтиб, Карл Маркс кўчасига чиқишди.

— Техникумда ўқиганимда... — деди дадаси Анаорага кулиб қараб. — Эски Тошкентни сизлар билмайсизлар. Сендай пайтимда юрган кўчаларимни кўрсатайми бир?

Карл Маркс кўчасининг чап томонидан юришди-да, Горький театри рўпарасига келганда Саттор Турдиевич Анорани ўнг томонга бошлаб ўтди. Дарахтлари ҳали унча ўсмаган хиёбонни кўрсатиб:

— Тошкентнинг энг катта универмаги мана шу ерда эди, — деди худди катта бир янгилик очгандай. Раҳбархонга янги уйланган пайти шу универмагда бехос Маҳбубани учратиб қолгани, Раҳбархон эса пальто оламан деб, ўзи билмай Маҳбубага ўлчатиб кўргани... сингари хотираларни эсларкан, Саттор Турдиевич янаям руҳлиниб кетди. — Эсимда, аянг икковимиз келиб, ҳали туғилмасингдан, сенга жажжи кийим-кечакларни шу ердан олган эдик. Файзли магазин эди. Мармар полларини айт! Кеч бўлди дегунча Карл Маркс кўчаси одамга тўлиб кетарди. Зилзиладан кейин бузилди. Айтишларича, буз-буз пайтида уч-тўрт бульдозернинг бошини еган бино бу. Биринчи қавати анча вақт турганини ўз кўзим билан кўрганман...

Анорани бу гаплар сира қизиқтирмас эди. Аммо д. даси ўз ҳикоясидан ўзи таъсирланиб, ўзи завқланаётгани шундоқ овози, ҳолатидан билиниб турарди. Чорраҳага етишганда, Саттор Турдиевич йўлкадан четга чиқиб, «Катта эшиги мана бу ерда эди», дея қўлини ёзиб кўрсатди. Анаора «хўш, нима бўпти, бунинг нимаси қизиқ?» деб юборгиси келди-ю, тилини тийди. Улар яна юқорилаб, «Зарафшон» ресторани рўпарасида тўхташди. Саттор Турдиевич ресторан қаршисидаги ялангликни кўрсатиб: «Бу ерда Тошкентдаги энг катта китобхона, 1-китоб магазини бўларди, — деди. — Уйдаги кўп китобларни кўргин: «Тошкент, 1-китобхона» деб ёзилган-а? Ушаларни шу ердан олганман бир пайтларни...»

Анаора дадасига негадир ачиниб термилди. Қачонлардир бошидан ўтган воқеаларни у ҳозир қандайдир соғинч, кўмсаш, ҳаяжон билан сўйлаяптики, Анаора ҳам охири бунинг пайқади. Чиндан ҳам Саттор Турдиевич боя Маҳбуба Икромовнани кўргач, унинг, майли, сунъийроқ туюлса-да, ҳарқалай, Анаорага қилган меҳрибонликларини кузатиб ўтирди-ю, кўнглида ҳар хил хаёлларга борди... кейин юрагида ғалати бир қалқиш, тушуниб бўлмас нотинчлик сезди. Кеча мороженое еяётганда ҳам у қизини ҳайрон қолдирган эди. Чунки ўша акация дарахти тагидаги стол ҳам бир вақтлари Маҳбуба «икковлариники» эди...

Фавворалар олдида тўхтаб, баланд зиналардан кўтарилди. Саттор Турдиевич навбатдаги муюлишга ўтиб, «Мана бу ерда «Молодая гвардия» кинотеатри бўларди», деди ҳамон ўша оҳанг билан. Дадаси яна узундан-узоқ изоҳ бермоқчи эди, Анаора «ҳа, шунақами» дегандай бош ирғадию Ленин музейи томонга қараб юрди. Саттор Турдиевич ҳам эргашди... Анаора музейни мактабидан келиб аввал ҳам уч марта кўргани учун қаерда қандай кўргазмалар борлигини билагонлик қилиб айтиб турди...

Ташқарига чиқишгач, Саттор Турдиевич музей биносига анча вақт тикилиб қолди ва кетаётди: «Илгари бу жойда, худди шу музейнинг ўрнида «Искра» кинотеатри бор эди, уч зали, ярим соатда янги кинони кўриб жўнайверардик», деди. Анаора шу ерда чидолмади, қаҳқаҳа отиб кулиб юборди.

— Дада, — деди у эрқалангансимон, — чинингизми бу ёки ҳазиллашяспизми? Нуқул кинотеатрдан

гапирасиз! Ўқишгаям борганмисиз ўзи?.. Бизга бўлса телевизор ҳам кўрсатмайсиз...

— Тўғри... — Саттор Турдиевич меҳри кўзиб қизининг елкасини силади. — Ҳайронман, ўша вақтларда кинони кўп кўрарканмиз шекилли. Гапинг тўғри.

Дадасини мот қилганидан руҳланган Анаора фикрини давом эттирди:

— Нуқул эски, бузилиб кетган нарсаларни эслаб кўнглимни эзиб юбордингиз...

— Бу гапинг ҳам тўғри, Анаора. Вақти келиб, кейин шу ерлардан ўтаганимда, бирга айланганларимизни эслаб... Одамзотнинг хотираси қизиқ: яхсини ҳам, ёмонни ҳам унутмайди. Хўп, энди эски нарсаларни эсламайман! — Саттор Турдиевич ўзича ҳазиллашган бўлди. — Ўтган нарса ҳеч вақт қайтмайди. Фақат эслаб юрасан. Фақат эслайсан... Қани, кетдик метрога!

Ленин майдонини айланиб чиқишгач, нақ осмонга сапчиётган кўкиш-оқиш фаввора қаршисида яна анча вақт туриб, нам ва соф ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олишдию мармар зиналарни битта-битта босиб метрога тушиб кетишди...

7

Орадан уч кун ўтди. Анаора ўзида йўқ шод, уйга қайтди. У келганда дадаси ишда эди. Аясига бир зумда олам-жаҳон гапни тўкиб солди. «Шундай зўр танишлари бор эканки дадамнинг, айтмаган эканлар», деб, уйни гир айланиб сакраганини кўрганда Раҳбархон ҳам ичида севинди-ю, аммо Анаорага сир бой бермади:

— Яхшилаб тайёрлан, қизим, юзимизни ерга қаратиб қўйма тагин. Дадангни биласан-ку, бировга ялинишни жини ёқтирмайди... Таниш бўлгани билан шундоқ баҳо қўйиб беравермас, ахир?!.

— Асқар терак ҳам кираётган экан бизнинг факультетга, — деди Анаора қулоғига гап кирмай.

— Асқар терагинг ким?

— Анови Жаҳонгиров-чи? Газеталарда чиқадиغان қаҳрамон она бор-ку? Ушанинг ўғли...

— Ҳа-а... Кенжасини ўқитмоқчи бўпти-да, боёқиш Холпошша янга. Шунча боладан биттаси ҳам ўқимаган... Лекин аҳил оила: бири рабочий, бири тракторчи, бири савдода... Хуллас, қўли гул одамлар...

— Агар билсангиз эди, дадамнинг танишлари қандай аёллигини!.. — деди Анаора ҳамон ўйноқлаб. — Чиройли, гаплари, юришлари ўзига бирам ярашган! Декан! Уша факультетнинг хўжайини! Дадамни кўп йиллардан бери таниркан. Менга хатто: «Бизникида тураверинг», деб қистади. Йўқ, эртаси ётоқ ҳам олиб берди...

— Ҳа-а, яхши одам экан... — Бирдан аясининг авзойи ўзгарди. — Исми нима?

— Маҳбуба Икромовна.

Йўқ, Раҳбархон бу исми эслолмади. Саттор акаси бу аёл ҳақида бирон марта ҳам оғиз очмаган. Лекин, эндигина турмуш қурган пайтлари... аввалига бир-бирларини тушунмай, ораларида у-бу гап қочиб юрган йиллари... Саттор акаси жаҳл устида қайсидир бир қизнинг номини тилга олиб, «ўшанга уйланганимда бу сарсонгарчиликлар пешонамга битмасди», деганмиди-ей... ҳа, ишқилиб, «бунақа азобларга йўлиқмасдим» дегани ҳали ҳам Раҳбархоннинг қулоғида... Хотин кишининг рашиқдай ёмони йўқ. Қай замондаги шубҳаларни ҳам бирпасда тирилтиради. Қизи Аноранинг севиниб айтган шунчаки гапи ҳам

Раҳбархонга худди чаён чаққандай таъсир қилди. Бирдан ғазаби қайнади. Яшираман деган сари баттар паршонлиги ортди. Анора иккалови кечки таомга лағмон чўзатуриб, кутилмаганда энсаси қотиб сўраб қолди:

— Ёшми?

Анора аясининг гапига тушунмай, ҳайрон бўлиб қаради. Раҳбархон ичидан зил кетиб, тилини тишлади-ю, аммо барибир кўнглидагини яширолмади. Ўзини иложи борича бепарво тутиб:

— Анови хотинни айтаман-да, ёши каттадир?— деб сўради.

Анора шундагина аясининг ниятини тушунди ва бир дақиқагина у ҳам шубҳага тушди: «Ие, ростданам, қаердан у дадамни бунчалик яхши билади?» Кейин аясининг рашик кулгили туюлди-ю, баттар алам қилдириш мақсадида:

— Каттамас, сиздан ёш бўлса ёшми, каттамас,— деди шўх кўзларини ўйнатиб.— Ўзига оро берган жуда. Кийимлари, гапларини айтинг...

Раҳбархон кўлидаги ўқоғини супрага дўқ этиб урди, қандайдир ёвқараш билан:

— Ҳамма вақт шу!— деганча юлқиниб-юлқиниб хамир ёя бошлади.— Узоқдаги нарса яхши кўринади доим!.. Сенларни деб қўлим косов, сочим супурги!..

Аясининг бу даражада ўзини ошкора ерга уришини кутмаган Анора нима дейишини билмай қолди. Кейин, ўша куни бу мавзуда бошқа гап бўлмади-ю, аммо аяси ҳар ишини зарда билан қилди... ҳатто сути қочиб кетмасин деб, доим говмишини эркалаб соғадиган одам, сағрисига бир-икки муштлаб, челак билан уриб соғди...

Саттор Турдиевич уйга жуда кеч қайтиб, Анора билан гаплашолмади ҳам. Фақат, Раҳбархондан, «Ишлари қандай бўлибди?», деб сўраган эди, хотини терс бурилиб, тузукроқ жавоб бермади. Саттор Турдиевич эрталаб саҳарданоқ қаёққадири кетди-ю, Анора жўнайидиган пайтда машинасини тўлдириб ҳусайни узум, Юсупов помидори, майда барра бодринг, ҳар хил кўкатлар, кичкинагина қутичада узум баргига ўралган сап-сарик анжир ва яна алланарсаларни олиб келди. Анора: «Вой, нима қиламан шунча нарсани, одам уялади», деди дадасига ҳайрон бўлиб боқиб. Саттор Турдиевич қизининг гапидан кейин «ўзим ҳам ошириб юбордим шекилли» деб ўйладими, Анорага қараб маъносиз илжайди.

— Ўзинг биласан, кўтарганинчга ол,— деди-да, Маҳбуба Икромовнанинг қайси кунги гапи эсига тушиб:— Ҳа, ростдан, ётоғинг нима бўлди?— деб сўради.

Анора «иш битди» дегандай бош ликиллади. Саттор Турдиевич азбаройи севинганидан «ана, кўрдингми!» деб юборди бир қизи, бир хотинига қараб. Эрини зимдан кузатиб турган Раҳбархон эса ҳар сўзини кесиб-кесиб:

— Шунча нарса кимга экан жуда?!— деди қошини чимириб.— Шу пайтгача уйгаям бунча нарса олиб келмовдингиз чоғи? Кимга бу?!

— Ана, қизингдан сўра,— Саттор Турдиевич жаҳли чиқа бошласа ҳам зўраки жилмайди.

Раҳбархон билиб турса ҳам, кесатиқ оҳангида Анорадан:

— Кимга?— дея сўради.

— Домламга!— Аноранинг ҳам бирдан жиззакилиги тутди.

Раҳбархон лабини буриб, яна ачитди:

— Тавба-а! Домлалар ҳам аноий эмас, эшикдан

кирмасингдан кўлингга қарайди! Мушук текинга эри тан офтобга чиқармиди?! Бу бир Иқ «м ётс

— Ие, бу нима деганинг?— Саттор Турдиевичнинг энди росмана жаҳли чиқди.— Сенинг нарсангга зор эмас у! Одамгарчилик қиялпмиз холос! Институтга бирга имтиҳон топширганмиз бир пайтлар... Қизинг кираётган факультетга декан ҳозир. Шундан шунга Анора қуруқ кириб борадимиз, уят! Бутун ишлари, ҳатто ётоғигача тўғрилаб берибди-ку!.. Қайтага суюнмайсанми?!

— Билганингни келинг!— Раҳбархон юлқинганча ичкарига кириб кетди. Саттор Турдиевич елкасини қисди-ю, Анорага тикилиб қолди. Анора лабини чўччайтириб «э, қўяверинг-э» дегандай қўл силтади дадасига. Раҳбархон барибир тинчлана олмади. Кимларгадир шазъа қилиб: «Ҳаммасига мен балогардон!.. Мен билан эса ҳеч кимнинг иши йўқ! Неча йилдан бери қоziққа қоқилгандай... кошки, қадрингни билишса!..» дея зардали гапириб, кирган-чиққанда эшикларни қарсиллатиб ёпиб, эрининг обдан жонига тегди. Аммо Саттор Турдиевич индамади...

Анора дадаси келтирган нарсаларнинг барини олиб, Тошкентга жўнади. Маҳбуба Икромовна бундан кўп совғани кўриб аввалига бир оз шошди, кейин: «Вой, Саттор Турдиевич тоза овора бўлибдилар-да», дея мулозамат қилди. Севиниб-севиниб, Аноранинг кўмагида ҳамма нарсани уйига ташиб олди.

— Эсизгина, холодильникимнинг биттаси бузилганди-я!— деди Анора билан гўё ўртоқлашаётгандай.

Анора ҳам унинг кўнгли учун:

— Ҳечқиси йўқ, бу мева-ку, бузилмайди,— деди астойдил...

Кейинги ҳафта Анора яна ўша ёз неъматларидан бир талайини олиб келди. Бир жиҳати, опага хушомад қилаётгандай туюлгани учун ийманса, аммо анови куни Маҳбуба Икромовна хафа бўлиш у ёқда турсин, дадасига қайта-қайта раҳмат айтиб юборганини эсладию кўнгли жойига тушди. Дадил тепага кўтарилиб, таниш эшик кўнгириғини босди: яна саъва сайрагандай ёқимли товуш эшитилди. Бир оздан сўнг ичкарида шиппак шипиллади-да, бирдан эшик кескин очилиб, «ҳа, шумтакалар!» деганча, пашша ўлдирадиган лаппакни ўқталиб, олтмиш ёшлар чамасидаги бир киши отилиб чиқди. Анора кўрқиб кетганидан орқага тисарилди. Рўпарасида новча, ориқ, тепакал, лекин чаккаларидаги сийрак сочларини эринмай тепага текис тараган, пижамга кийиб олган нотаниш бир одам турарди. У ўзининг адашганини, кўнгироқ чалиб майнавозчилик қиладиган кўшни болалар эмас, сирдарёлик Саттор Турдиевичнинг қизи келганини дарров фаҳмладию бирдан кўриниши ўзгариб, ҳатто ажинлари ҳам йўқолгандай майин кулимсиради ва Анорага қараб:

— Келинг, келинг, қизим, келинг, — деди мулоийм товуш билан. Кейин дарров эски туфлисини оёғига илдию Маҳбуба Икромовна айтиб қўйган бўлса, керак, индамай пастга тушди. Жўравой икковлари машинадаги юкларни тушира бошлади.

Анора бугун шошаётган эди, ётоққача Жўравой ака билан бориб олай, дея ўйлади ва Маҳбуба Икромовнаникида кўп ўтирмади. Аммо чолга ҳайрон бўлди; уни бир кўришдаёқ ёқтирмади, ориқлиги учун, бир оз қорин қўйгани ҳам ўзига ярашмай, беўхшов қовундек дўппайиб турибди. Айниқса, Маҳбуба Икромовнанинг уйда бемалол юриши «қизим, қизим»лаб ширин гапириши Анорага жуда

эриш туюлди. Маҳбуба Икромовна уни ҳатто таништирмади ҳам. Эри бўлса, таништирарди. Бунинг устига қилиқлари эрга ўхшамайди сира: биринчидан — ёши катта, иккинчидан — Маҳбуба Икромовнага хушомад қилгани қилган. Анора ичида «менга нима» дедию домласи билан хайрлашиб, ётоғига жўнади.

У кейинги гал келганида уйда Маҳбуба Икромовнанинг бир ўзи экан. Анора ичкарига биринчи марта кириши эди: уйдаги жиҳозларни кўриб анграйиб қолди. Кейин ошхонага ўтишди. Маҳбуба Икромовна қоп-қора олхўридан биттасини кран тағида ювиб, карс этиб тишладию «оҳ-оҳ»лаб бош чайқади ва:

— Қалай, дадангизнинг ишлари кўп эмасми ҳозир?— деди олхўрининг нордон қисмини шимаркан, юзи тиришиброқ.

— Йўқ.

— Унда айтиб қўйинг: Тошкентга тушганларида бизни кимга бир кириб ўтсинлар. Узингиз бошлаб келинг, хўпми? Мумтоз Умарович танишмоқчи дадангиз билан.

Анора «хўп» деди ва ўша заҳоти кўз ўнгига хў анови кунги ориқ чол келди. «Ким бўлиши мумкин у? Нега дадамни чақиради?...»

Шу хаёл билан чиқаркан, «Бир ҳафта қишлоққа бормайман, консултациялар кўп... имтиҳонларга тайёрланишим керак...» дея ўйлади; Маҳбуба Икромовнанинг гапини эса Жўравой акаси билан тайинлаб юборақолди.

8

Саттор Турдиевич шу ҳафта ичида барибир Тошкентга тушолмади. Жўравойдан Маҳбуба Икромовнанинг таклифини эшитди-ю, ажаблани: «Нима иши бўлиши мумкин?». Гап шундаки, Жўравой Аноранинг топширигини чала-чулпа эшитиб, «хўжайини»гаям чала-чулпа етказди. Масалан, у «Саттор Турдиевични Мумтоз Умарович кўрмоқчилар» деган фикрни тушириб қолдирди. Хотиридан кўтарилгани учун эмас, Мумтоз Умаровичнинг исмини унутганидан шундай қилди. Саттор Турдиевич эса «наҳотки, алоҳида гапи бор менга» дея қизиқсиниб, охири, эри билан таништирмоқчидир-да, деган қарорга келди ва бундан анча йиллар бурун концертда кўргани — қора кўзойнакли анови салобатли кишини эслади. «Туриш-турмуши, уй-жойини кўз-кўзламоқчидир-да?!. Сенга тегмай ютказганим йўқ... эҳтимол, ғариб, кўнгли яримта, деб ўйлаётгандирсан... бир кўриб қўй ҳаётимни!..»

Аста-секин Саттор Турдиевичнинг ичи қизий бошлади. «Уйига чақирибди, қизиқ... эридан кўрқмайди шекилли...» Бу орада янаги ҳафтада идоранинг иши билан Тошкентга тушадиган бўлди-ю, Сув хўжалиги министрлигига кириб, ҳали керакли одамларга учрашмаёқ Маҳбуба Икромовнанинг уйига телефон қилиб кўрди. Қандайдир хирилдоқ овозли эркак телефонни олди. Саттор Турдиевич «бошқа жой шекилли», деди ичида ва телефонни қўйиб, яна бошқатдан рақамларни тера бошлади. Яна ўша одам олди, сал жаҳлланган овозда «алло, да, да, алло», дея чақириб гапирди.

— Алло... кечирасиз, мен... Маҳбуба Икромовнанинг уйларига телефон қиляпман, тўғри тушдимми?— Саттор Турдиевич узр сўрагандай овози бўшашди.

— Тўғри тушдингиз. Кечирасиз, ўзингиз кимсиз?

— Менга Маҳбуба Икромовна керак эдилар.

— У киши ҳозир банд. Ким деб айттай?

— Мен Сирдарёдан, Саттор...

— Э-э, салом, бундай демайсизми, Саттор Турдиевич, салом! Биласизми...— Трубкадаги одам хижолатли кулгандай бўлди ва шивирлаб:— Маҳбуба Икромовна ваннахонада эдилар,— деди.— Кечирасиз...

— Э, э, кечиринг мени... Кейинроқ телефон қоқарман унда.

Хирилдоқ овоз:

— Саттор Турдиевич, Саттор Турдиевич!— деди шошилиб.— Қаердан гапиряпсиз? Министрликданми? Кечқурун чойга келаверинг, Маҳбуба Икромовнага айтиб қўяман, тўғри келаверинг.

Саттор Турдиевич одоб юзасиданми ёки чиндан ҳам ўзини ноқулай сезди:

— Сизлар келақолинглар,— деди бўшашиброқ.— Ресторандан жой айтиб қўяй.

— Йўқ, йўқ! Уят-э! Бизни ким деб ўйлаяпсиз?! Маҳбуба Икромовна хафа бўладилар. Менга гапиривериб сизни... Анорахон — энди бизнинг қизимиз. Тўхтанг, тўхтанг, бир минутга...

Хирилдоқ одам трубкани тиқ этказиб стол устига қўйди-да, бир дақиқа жимиб кетди. Узоқдан гўнғир-гўнғир товушлар келди. Кейин бояги киши яна хириллаб гапирди:

— Алло, Саттор Турдиевич! Эшитяпсизми, бугун кечки соат саккизга келинг. Маҳбуба Икромовна шундай деяптилар. Кўришгунча хайр бўлмаса, кутамиз. Анорахонниям, хўпми?

Саттор Турдиевич трубкани қўйганида жисмини аллақандай уятга ўхшаш ғалати ҳис чулғаб олди ва телефонда хириллаб гаплашган Маҳбубанинг эри олдида ўзини негадир гуноҳкор сезди.

Министрлик бўлимидаги ишлари ҳадеганда битавермаганидан сўнг министр ўринбосарига киришга тўғри келди; хуллас, то кечга яқин «Ўзбекистон» меҳмонхонасига қайтмагунча бир дақиқа ҳам тиним билмади. Яхшиям, Гулистондан келиши билан Аноранинг ётоғига бориб, «Соат олтиларга «Ўзбекистон» меҳмонхонасига ўт, навбатчидан сўрасанг, хонамни айтиб беради», деб тайинлаган экан. Ҳозир, чарчаганда сарсонгарчиликдан қутулди. Хонага кириб, соатига қаради: бешдан ўн тўрт минут ўтибди. Ҳали замон Анора ҳам келиб қолар; тезда ювиниб чиқмоқчи бўлди. Душдан кейин чарчоғи босилиб, кун бўйи туз тотмаганини эндигина сезди. Навбатчидан илтимос қилиб, номерига иккита бутерброд, озгина пишлоқ, бир тишлам нон келтириб беришни сўради.

Кечқурунги меҳмондорчиликни ўйлаб, ойнага қаради: иссиқ кунда юраверганидан ёқаси хиёл кирланибди. Тушдан олдин автовокзал яқинидаги дўкончадан ўзига оқ кўйлак сотиб олганига энди ичида севинди. Каравот устидаги кўйлагини ўраб сумкасига тикди-да, янгисини кийди. Лойиқ бўлса ҳам ёқаси тор келди; бўйнидаги тугмаси худди бўғаётгандай томоғини сиқиб ташлади; ойнага қараб бошини у ёқ-бу ёққа буриб кўрди-ю, «ювилса, галстук ҳам тақиб бўлмайди», деди ачиниброқ...

Эшик тиқиллади. Аравачасини фидиратиб, ресторан официанти кирди: у Саттор Турдиевич айтганларига қўшимча — бир шишадан Тошкент суви билан пиво ҳам олиб келибди. Саттор Турдиевич бутербродларни шошилиб еркан, кўпроқ буюрсам ҳам бўларкан-а, деди ичида. «Тўйга борсанг, тўйиб бор, ахир! Олинг-олинг, дебоқ одамни овқат егандек ҳам қилишмайди ҳали...» Саттор Турдиевич кулиб қўйди.

Соат олтидан йигирма минут ўтганда Анора кириб келди. Сал кун ичидаёқ унга шаҳарнинг нуқси уриб, қошларини терган, киприкларини бўяганми-ей... ишқилиб, кўзга яқин бўлиб қолган эди. Саттор Турдиевич ичида севинди. «Одам вақт ўтганини шу болаларига қараб билади... ўзимизга қўйса, ҳалиям ўша ёшлигимизни қўмсаб...»

Саттор Турдиевич қизидан «домлангникага борасанми?» деб сўраган эди, Анора унча хоҳламади. «Нима, ишинг борми?» «Йўқ... борсам боравераман-у... Дугоналарим билан кун бўйи дарс тайёрлаб чарчадик... кечқурун фильм кўрмоқчи эдик...» Саттор Турдиевич ҳам аслида Аноранинг боришига унча розимасди. Синамаган жой, эҳтимол, кўнгил учун айтишгандир, олиб келаверинг, деб. Устига устак, Аноранинг «кино кўрмоқчи эдик» деган гапини эшитгач, юраги бир шувиллаб, «Ана, бошлангани шу, ҳаммаси шундай бошланади», дея ўйлади хаёлга чўмиб. Охири унга:

— Майли, борақол... аммо, билиб қўй, кино, театр қочмайди, аввал ўқишга киришни ўйла,— деди дашном оҳангида.

Ота-бола ташқарига чиқиб, такси бекатига қараб юришди. Орқа ўриндиққа жойлашиб ўтиришганда Анора дадасига кулимсираб боқиб: «Ие, янги кўйлак олибсизми?», деб сўради. Саттор Турдиевич нима жавоб беришни билмай, «Ёқаси тор экан, бўғилиб кетяпман», деб қўяқолди.

Саттор Турдиевич йўл-йўлакай Анорани ётоғига ташлаб ўтди. Қизи «дугоналаримни таништирай, юринг» деган эди, такси ҳайдовчи «вақтим йўқ, гаражга кетяпман» деб оёқ тиради. Саттор Турдиевич тушиб ўтирмади. Лекин Анорага пўписасимон, «Албатта келаман, келиб дугоналарингни кўраман», деб таъкидлаб қўйди. Машина энди қўзғалганда ойнадан бошини чиқариб, деди:

— Агар иложини топсам бугун кетаман Гулистонга, кечиксам, меҳмонхонада тунаб, азонда йўлга чиқаман... Жўравойга айтганман: бугун қайтмасам, азонда етиб кел, деб. Сен энди шанбада борарсан-а? Эҳтиёт бўл, ойинг хавотир оляпти.

Анора «хўп» деб кулимсиради. Дадаси машина ичидан унга қўл силкиди, у ҳам силкиди. Саттор Турдиевич ёш боладек сакраб, ётоқхона зинасидан кўтарилиб бораётган қизига тикиларкан, кўзларига бирдан ёш келди; шу аснода такси муюлишга бурилдию ётоқхона кўздан ғойиб бўлди.

Саттор Турдиевич шофёрдан, агар йўлда учраса, упу-элик дўкони олдида бир дақиқа тўхтаб ўтишни илтимос қилди...

9

Машина «Университет шаҳарчаси» томон кета бошлади. Саттор Турдиевич Анора берган адресга ҳар замон-ҳар замонда бир кўз ташлаб, шофёрга гап ўқитиб боряпти. «Шаҳарчага етмай, ўнг қўлдаги пастқам кўчалардан бирига қайрилишди. Анча юрганларидан сўнг адашганларини пайқаб қолишди-ю, яна катта йўлга қайтиб чиқишди. Сал ўтмай тагин жимжит кўчаларнинг бирига бурилаётганларида шофёр Саттор Турдиевичга ўпкаланиб қаради ва:

— Учаскани ёки баланд ўйми?— деб сўради.

Саттор Турдиевич елкасини учирди. Шофёр гувиллатиб газни босди-да, «қани, менга беринг-чи» деган маънода орқага қўл узатди. Қоғозга тикилиб, у ҳам унча тушунмади шекилли, «Бу ерлар янги жойлар, топши қийин», деб тўнғиллади ва рўпарада-

ги, биқинига «18» рақами ёзилган фиштин иморат олдида машинани тўхтатди-ю, нон кўтариб ўтиб кетаётган ўрта яшар бир кишидан адресни сўради. У ҳам елкасини қисиб «жавоб» берди; шофёр қоғозга қараб умидсиз оҳангда «Маҳбуба Икромовнани танийсизми?» деган эди, боаги йўловчи бирдан чиройи очилиб, «Ҳа-а... бундай демайсизми, биродар... хў анови йўлакдаги иккинчи қават айвонига қамиш парда тортилган уйни кўрпясизми — ўша», деди ва машинадан тушган Саттор Турдиевичга хўмрайганча тикилиб, «бир-икки ой тинчи-тишмайди у бечорани энди» деб тўнғиллади-да, нарилаб кетди. Саттор Турдиевич ўзини эшитмаганга олди. Такси ҳайдовчига кира ҳақини тўлади-да, тили заҳар одам кўрсатган квартирани мўлжаллаб йўлакка кирди. Йўлак зиналари ҳозиргина сув сепиб чиннидай ювилган, кимдир ёдидан чиқарганми, бурчакка ташлаб қўйилган резина ичакдан ҳали ҳам сув оқиб турар ва кираверишни бир оз шалаббо қилиб юборган эди... Саттор Турдиевич пастдаги квартиранинг номерига қараб, хаёлан мўлжаллади-да, иккинчи қаватга кўтарила бошлади. Эшикнинг сиртиданоқ ичкарида яшайдиган одамнинг кимлиги ва қандайлигини билиш мумкин... Заранг ёғочдан ясалган залворли эшик; шундоқ кираверишга ҳатто баъзан ошхонага ҳам кўз қиймайдиған гулдор линолиум тўшалибди; эшикнинг тепароғига одам бўйи келадиган баландликда дурбин-тешикча ўрнатилган; чап томондаги кўнғироқ тугмачаси ҳам тўппа-тўғри деворга эмас, юпқагина дуб тахтачасига қоқилган...

Саттор Турдиевич остонага бемалол келди-ю, тугмачани босишдан олдин бир оз ҳаяжонга тушди. Кўнғироқ савъага ўхшаб «сайраб» бергандан сўнг, орадан бир-икки дақиқа ўтгач, ичкаридан шип-шип қадам товуши эшитилди ва ширқ этиб эшик очилди. Остонада Маҳбуба Икромовна ва узун даҳлизнинг ўртасида олтмишларга борган бегона бир эркак турарди.

— Марҳамат, марҳамат, келинг, Саттор Турдиевич,— деганча Маҳбуба Икромовна эшикни ланг очиб юборди. Ташқари ва ичкарига ҳўл латта ёзилгани учун Саттор Турдиевич эринмай оёқларини артди. Айниқса, уй эгалари индамай кутиб турганлари сабабли, ичкарида кўпроқ артди. Даҳлиздаги киши қўлига олган пакетни ерга қўйиб, кафтларини пижамасига енгилгина босди ва Саттор Турдиевич билан самимий кўришди:

— Келинг, Саттор Турдиевич, ғоят хурсандман, раҳмат. Каминалари — Мумтоз Умарович, эшитгандирсиз эҳтимол?

Саттор Турдиевич «биламан» дегандай бош иргадди-ю, Маҳбуба Икромовнага француз атирини узатаркан, Мумтоз Умаровичга кўз қирини ташлаб бир оз довдиради; кейин икковлари ҳам индамай, бир-бирларига хийла тикилиб қолишди. Анора Мумтоз Умаровични уйда икки-уч марта тилга олганда ҳам Саттор Турдиевич хў бирда Свердлов концерт залида кўрган одамини эслаган эди. Мумтоз Умарович эса мутлақо бошқа. Саттор Турдиевич боя телефонда гаплашганида ҳам, ҳойнаҳой, ўша қора кўзойнакли кишини учратарман, деб ўйлаган эди. «Маҳбуба Икромовна қаёқда-ю... бу чол бечора қаёқда!..» Саттор Турдиевич миясига тўсатдан келган бу фикрдан ўзича хижолат чекиб, ўнғайсизланди; Мумтоз Умаровичнинг телефондаги ширинсуханлигини эслаб, унга илтифот билан муомала қилди ва қўлини маҳкам, самимий қисиб кўришди. Айни шу

кўришаётганда бу чолни қаердадир аввал ҳам учратгандай сезди ўзини. Аниқ, у кўрган бу одамни! Аммо қаерда...? Хайрон бўлганча зимдан Махбуба Икромовнага қаради. У Саттор Турдиевич билан очилиб-сочилиб ҳол-аҳвол сўрашаркан, рўпарасидаги архар шоҳи қоқилган деворга тақаб қўйилган кўзгуга дам-бадам кўз ташлаб, яна меҳмонга ўгирилиб гапирар эди. Каттакон трюмо ёнига қоқилган мис баркаш ва аллақандай бенгал никоби ҳам балкон эшиги ойнасидан тушаётган қуёш нурида ялтираб кўзни қамаштирарди. Махбуба Икромовна жилмайганча Саттор Турдиевични залга бошлади. Мумтоз Умарович эса «бемалол, бемалол кираверинглар, мен ҳозир...» дедию полдаги пакетни олиб, ошхонага кириб кетди. Энди Саттор Турдиевичга Мумтоз Умаровичнинг овози ҳам жуда танишдай туюлди. Баттар хайрати ошди...

Саттор Турдиевич юмшоқ, қалин гиламларни босиб залга ўтаркан, дастлаб диққатини тортган нарса — хонанинг муздайлиги бўлди. Шоҳи дарпарда ортида салгина ғириллаб кондиционер ишляпти. Саттор Турдиевич баланд уйларга кўп кирган-у, лекин бунақасини биринчи кўриши: зал каттакон торси хона экан; лойиҳаси бўлакча бўлса керак. Дахлизнинг ўзи кенг бир хонадай; ўнгда эни бир ярим метрли узун йўлак. Унга чўғдай қизил палос ташлаб қўйилбди. Деворларга нафис гулқоғоз ёпиштирилган, бунақасини Саттор Турдиевич, агар адашмаса, Москвада, «Россия» меҳмонхонасида кўрган эди. Икки тавақали эшикдан кирилиши билан чап тарафда япаски диван. Диван ва креслоларнинг елим қопламаси негадир олиб ташланмаган. Рўпарада бутун деворни энлаган, худди атайлаб буюртирилгандай хонага мос югослав мебели; қорамтир-қизғиш ёғочдан ишланган «стенка»нинг юқори тоқчасига ўн-ўн бешта китоб шунчаки, жўрттага тартибсиздай қилиб тахлаб қўйилбди; чап томондаги пештахтада «Рубин» телевизори; кейин биллур идишлар... Чуқур, ўтиришга қулай креслолар қуршо-вида пастаккина столда эса никеллари ялтираган япон магнитофони. Дераза рафига турнасимон, ингичка пояли гулдон қўйилган, ичида беш дона атиргул. Креслонинг тепасига қайсидир ажнабий тилда ёзилган зарҳалли календарь осилган. Шифтда — шокиладор қўш қандил. Саттор Турдиевич ўтирган диванга эчки терисига ўхшаш узун-узун юнгли мато тўшалган. Бир пайтлари тоғасиникида танча четига шунақа пўстак солинарди; Саттор Турдиевич уй эгасига сездирмай уни ушлаб-ушлаб ҳам кўрди.

Махбуба Икромовна қаршидаги креслода тиззаларини қучиб ўтираркан, Саттор Турдиевичнинг холи уйда ўзига босим тикилаётганига чидолмади шекилли, ўрнидан туриб, дахлизга чиқди. Саттор Турдиевич Махбуба Икромовнани бунақа одми кийимда биринчи бор кўриши эди. У театрда ҳам, университетда ҳам сипо-башанг кийингани учунми, салобати босиб, тикилишга ҳам одам ийманарди. Ҳозир эса, қотмадан белган хипча гавдаси тўлиша бошлагани, айниқса, белда гупчак бўлиб кетган юпқа кўйлагидан шундоқ билиниб турар, ҳойнаҳой, буни Махбуба Икромовнанинг ўзи ҳам сезар эди. Юқори лаби хиёл кўтарилган, шундан, сал гапирса ҳам садафдай оппоқ тишлари товганиб кетарди. У ҳозиргина яна ювинган шекилли, елкасига гулли рўмол ташлаб олибди. Хонага қайтиб кираркан, мулозамат учун Саттор Турдиевичга «бемалол, ёзилиб ўтиринг» дея мурожаат этди. Шу пайт ошхона

томонда нимадир тақирлади-ю, Махбуба Икромовна «ие, нима бўлди... мен ҳозир» деганча яна чиқиб кетди. Қандайдир қовурма таомнинг ҳиди келди. Ичкарида кимдир шивирлади. Кейин олдинма-кейин Махбуба Икромовна билан Мумтоз Умарович бошлаб чиқишди. Мумтоз Умарович энди пижамасини ечиб, қора костюм кийган, новвотранг кўйлагининг очиқ ёқаси устидан бўшгина қилиб галстук тақиб олган эди. Чол Саттор Турдиевичнинг кўзига янаям иссиқ кўринди.

— Кечирасиз, Саттор Турдиевич... — деди Махбуба Икромовна узр оҳангида. — Биз сизни кечроқ келасиз деб ўйлаб...

Саттор Турдиевич қизариб кетди ва шошилганча: — Ҳа, вақтлироқ келавердим, иложи бўлса, бугун Гулистонга қайтмоқчиман, — дея изох берди.

— Э, бунақаси кетмайди! — Мумтоз Умарович «стенка»нинг пастки ғаладонларидан бирини очаркан, гапга аралашди. — Бугун сизга ҳеч қандай жавоб йўқ, Саттор Турдиевич! Юракни кенг қилаверинг, иш қачон тугайди ўзи?!.

Саттор Турдиевич Мумтоз Умаровичнинг мулоимлиги, ўзига яқин олиб гапирётганидан бир жиҳати ичида севинса, бир жиҳати «намунча бирдан, эшикдан кирмасданоқ бунчалик сут-қатиқ бўлмас...», дея энсаси ҳам қотди. Мумтоз Умарович гўё меҳмоннинг кўнглидагини сезгандай, ғаладондан оҳорли анги оқ дастурхон чиқариб, столчага ёзаркан, Саттор Турдиевичга ғалати бир қараб қўйдю:

— Сатторжон, мени кечиринг, — деди ва ўша заҳоти қўшимча қилди: — Сатторжон деяверсам майлими, ҳарқалай ёшим катта, хафа бўлмасиз? Ҳа, балли, балли. Одатим: ҳамма билан чиқишиб кетавераман. Бу катта, бу кичик деб ўтирмайман. Азбаройи одамларни яхши кўрганимданми ёки табиатим шуми... Лунжини осилтириб ўтирган одамни жиним ёқтирмайди. Худди юз йиллик танишдай чақ-чақлашит кетавераман. Уйлайманки, бу билан сизни ранжитмагандирман?

Саттор Турдиевич «Йўқ, йўқ, аксинча», деди шошилиб ва пича жимликдан сўнг жавоби ўзига совуқ, расмий бўлиб туюлди шекилли, «Бу фазилат ҳар кимгаям насиб этавермайди, мана, масалан биз...», дея Махбуба Икромовнага ўгирилиб кулди. Мумтоз Умарович кумуш вилка-қошиқларни бир-бир олиб, Саттор Турдиевич умрида энди кўраётган шотланд тарелкалари ёнига териб қўяркан, ора-сира Саттор Турдиевичга кулимсираб қарайди-да, яна ишига машғул бўлади.

— Ҳа, сизга нима қипти, нега энди «масалан, сиз?...»

Саттор Турдиевич чолнинг саволига индамай, «қаерда кўрганман-а, бу одамни?», дея ҳамон ўзини қийнаганча, яна Махбуба Икромовнага тикилди. У Саттор Турдиевичнинг чап томонидаги креслога ўтирган кўйи суҳбатга қизиқиб қулоқ солар, баъзан нимадир маъқул тушганда ўзича жилмайиб қўяр, аммо Саттор Турдиевичга қарамас, кўзи Мумтоз Умаровичнинг қаққонлик билан вилка-қошиқ теришида; гўё шуни томоша қилиб завқ олаётгандай эди. Мумтоз Умарович эса, бошини кўтармагани билан Саттор Турдиевични ҳам, Махбуба Икромовнани ҳам ич-ичдан кўриб тургандай эди. Ҳарқалай, Саттор Турдиевичнинг хаёлига шу фикр келди.

— Хўш, Сатторжон, айтмадингиз-ку қандайлигингизни?

— Мен «гапга йўқроқман» демоқчи эдим. —

Саттор Турдиевич умумий сўхбат йўсинига кирмоқ ниятида бесабабдан-бесабаб кулди.

— Қачондан бери? — дея кутилмаганда Маҳбуба Икромовна ҳам шарақлаб кулиб юборди. Саттор Турдиевич ўзини ноқулай сездди. Мумтоз Умарович эса, сиртига тилла суви югуртирилган фужерни, худди ресторан официантларидек, елкасидаги оқ сочиқ билан тозалаб артаркан, Маҳбуба Икромовнанинг кулгисидан кейин бир меҳмонга, бир унга тикилиб қаради ва негадир бошини чайқаб-чайқаб қўйди... У бирпасда шундай ажойиб стол ясатдики... Саттор Турдиевич кузатиб турибди: уй бекаси бирон марта ҳам унга ёрдамлашмади. Мумтоз Умарович кўринишдан асли дангасаликка мойил одамга ўхшаса ҳам, аммо Маҳбуба Икромовна учун истаган нарсани истаган вақтда муҳайё қилишга тайёр эканини Саттор Турдиевич дарров тушунди. Маҳбуба Икромовна эса, ула-эликка тўйинган оппоқ текис юзи чироқ нурида олмайди товланиб, ундан-бундан гап сотиб, ҳар замонда лабининг икки четини маникюрланган узун тирноқли жимжилоқлари билан артиб-артиб қўяркан, унга тикилган сари Саттор Турдиевичнинг баттар ҳайрати ошди: «Бу қандай оила ўзи? Эримикин? Унда, анови қора кўзойнакли... эҳтимол, ажралишгандир... Муомаласидан сира эрига ўхшаймайди... Ҳамкасбидир десанг... йўғ-е... Тавба-а». У Маҳбуба Икромовнага кўз қирини ташларкан, хаёлида эса «наҳотки, ўша воқеаларга ўттиз йилдан ошган бўлса!..» дея ажабланарди. «Ҳа, тўғри! Уттиз йилдан ошибди...»

Охири Маҳбуба Икромовна ҳам ошхонага ўтиб, мева солинган биллур идишларни кўтариб чиқди. Саттор Турдиевич ўзи бериб юборган ноқларни таниб, дарров ерга қаради. Мумтоз Умарович эса нақ қўзичоқдек келадиган, қип-қизил қилиб қовурилган куркани олиб кирди-да, усталик билан уни бўлаклар экан, ҳамон диванда ўзини қаёққа қўйишни билмай, ёқаси қисганиданми ҳадеб бўйинини қимирлатиб ўтирган Саттор Турдиевичга жилмайиб боқди ва:

— Шундай, Сатторжон, бугун кетмайсиз. Меҳмонхонага ўзим кузатиб қўяман. Э, бўйинбоғни ечангиз-чи! — деди. Кейин ошхона тарафга бурилиб: — Маҳбуба Икромовна! — дея чақирди. Саттор Турдиевич чолнинг тишлари ясама эканини шунда кўриб қолди. Ошхонадан эмас, тўрроқдаги хонадан уй эгасининг «ҳози-ир» деган майин овози эшитилди. Мумтоз Умарович қатиқ ва ҳар хил кўкатлардан тайёрланган таомдан қошиқча учидан қиттай олиб тилига тегишиб кўрди-ю, салатнинг хушбўйлигиданми ёки Маҳбуба Икромовнанинг қўнғироқ товушидан завқланибми, кўзлари сузилиб кетма-кет бош чайқади. Саттор Турдиевич унга қараб жилмайганча бўйин тугмасини бўшатаркан, «шу ёшга кирганига қарамай, қувноқ одам экан», деган фикр ўтди хаёлидан...

10

Маҳбуба Икромовна кириши билан хонани хушбўй атир иси тутиб кетди. Кўзларини ўйнатиб Саттор Турдиевичга қарашидан у ҳозиргина олиб келган француз атирини очганга ўхшайди; бу Саттор Турдиевичга жуда ҳам ёқди ва уй бекасига миннатдор қиёфада қараб қўйди. Бунини Мумтоз Умарович ҳам сезгани учун тагин ҳазилга ўтди:

— Сатторжон, энди билгандирсиз, Маҳбуба-хонни нега қозон-товоққа аралаштирмаслигимни! — У Маҳбуба Икромовнани биринчи бор «Маҳбуба»

деб атади. — Театрда, кўчада, эҳтимол, бу ху- зурбахш исни ёқтирарман-у, аммо уйда...

Гапни Маҳбуба Икромовна илиб кетди:

— Менга яхши! Бу киши келганларида... — у шундай деб Мумтоз Умаровичга имо қилди, — маза! Дам оламан. Қозон-товоқ, ҳатто таомгача ўзлари пиширадилар, домла... — Маҳбуба Икромовна қаҳ- қаҳ уриб кулди.

— Ана, кўрдингизми, матриархат! Буларга бир нарса деб ҳам бўлмайди! — Мумтоз Умарович қаттиқ эснаб, асабий ҳаракат билан оғзини беркитди. Кейин ихчам тарелкага столдаги нарсалардан оз- оздан солди-да, Маҳбуба Икромовнага узатди. Саттор Турдиевичга бурилиб, «ҳозир сизга-а» деди ва яна тарелкага таом сола бошлади. Саттор Турдиевич «э, қўйинг, мен ўзим» деса ҳам унамади. Саттор Турдиевич асли кашанда эмасди-ку, лекин бирон нарсадан сиқилса, юраги хижил бўлса ёки ҳаяжонланса, шунчалик олифтагарчиликка сигарет тортиб қўярди. Ҳозир ҳам жуда чеккиси келди. Мумтоз Умаровични эргаштириб балконга чиқмоқчи эди, у «беш йилдан ошди, докторлар ташламаганимга қўйишмади... аммо баъзан ҳалиям хумор қилади-я бу зорманда... биров чекса, бошим айланади», дея садаф тишларини кўрсатиб кулди. «Бемалол, сиз чиқиб чекаверинг» дегандай балконга ишора қилди. Саттор Турдиевич ичкаридагиларни куттириб қўймаслик андишасида тез қайтиб кира- қолди. Мияси шиддат билан ишлар эди. Айниқса, Маҳбуба Икромовнанинг, «келганларида менга ма- за» дегани жуда эриш туюлди унга...

Бу орада Мумтоз Умарович учта ихчам рюмкага ярим-яримлатиб коньяк қўйди-да, ўзи гап олди:

— Ешимни ҳурматлаб, барибир, менга биринчи сўз берардинглар, тўғрими? Шунинг учун ўзим ўзимга сўз бериб қўя қолдим. Бу ҳазил, албатта. Агар жиддий гапирсак, Саттор Турдиевич, қизингизни университетга киритмоқчи бўлиб жуда тўғри иш қилибсиз. Умр — ариқдаги сув, оқаверади. Ҳамма- миз ҳам шу. Баъзан ёш бола бўп кетгим келади. Шунда атрофимга қарайман-да, ўғил-қизим эмас, невараларимга кўзим тушади-ю, тилимни тишлаб қоламан. Ҳаёт ширин! Яшаш керак шунинг учун! — Мумтоз Умарович, насиҳати ўзига ҳам ёқиб кетди шекилли, қадах сўзи айтиш ҳам ёдидан кўтарилиб, ўзидан-ўзи руҳланиб, гўё хонани ўлчамоқчидай, у ёқдан-бу ёққа катта-катта қадам ташлаб юра бошлади. Ез қуёши ботаётгани учун дераза орқали уйнинг бурчак-бурчакларигача оловли нур қадалиб турар, унда сонмингларча заррачалар олтинланиб кезар, айниқса, Мумтоз Умарович ўтган жойда заррачалар тезлиги бирдан кучайиб, айқаш-уйқаш уча бошлар эди.

Саттор Турдиевич балкондан киргач, шу аҳами- ятсиз манзарага лоқайд тикилганча, энди ўзини анча эркин ҳис этаркан, Маҳбуба Икромовна бир қимти- ниб кинояомуз кулиб қўйди. Мумтоз Умарович бунини дарров сезиб, унга қўлини елпигич қилганча: «Йўқ, йўқ, Маҳбубахон, шошманг, мени қистаманг... катта- ларингиз мен бўлганидан кейин кўпроқ гапиршига ҳаққим бор», деди-да, яна Саттор Турдиевичга юзланди:

— Мана, сиз, Саттор Турдиевич, катта одамсиз...

Саттор Турдиевич ўнғайсизланиб, Маҳбуба Икромовнага қаради.

— Йўқ, йўқ, Саттор Турдиевич, ажабланманг, мен рост гапиряпман. Замонани тебратиб турганлар, ахир, ким? Сизларга ҳавасим ҳам келади, раҳмим

ҳам. Нега? Чунки сизлар иш бандасисизлар. Бошқалар учун яшайсизлар. Ҳаёт эса, боя айтганим — ариқдаги сувдай оқиб ўтаверади. Мана, сиз депутатсиз. Кўплар бунга ҳавас қилади. Ҳасад қиладиганлар ҳам оз эмас. Уларнинг кўзига фақат машинада юрганларингизу еган-ичганларингиз кўринади. Буни мен жуда яхши биламан.

— Шу ерда Маҳбуба Икромовна орага гап қистирди: — Шухратни ҳаммаям яхши кўради-ю, лекин ҳаммаям унга лойиқмас-да, домла...

— Шунга айтаяпман-да! — Мумтоз Умарович яна Саттор Турдиевичга мурожаат этди: — Туну кунтиним билмай, ҳафталаб, ойлаб уйни кўрмай, болаларингиз ухлаб ётганда ишдан қайтиб, ҳали уйғонмасдан ишга жўнашларингиз-чи?! Буларни билган билади, билмаган...

Саттор Турдиевичнинг энсаси қотди: «Нима, мен юбилярманми... уйига чақириб, бегона одамни жавратиб қўйиб...». Қошларини чимирганча Маҳбуба Икромовнага қаради. У жўрттага кетма-кет йўталиб, Мумтоз Умаровичнинг гапини бўлди:

— Домла, ҳамма истакларингизни битта нутқда айтиб қўйманг-да. Кейин биз нимани эшитамиз?

Маҳбуба Икромовна «нутқ» дейиши билан Саттор Турдиевич Мумтоз Умаровични аввал қаерда кўрганини лоп этиб эслаб қолди. Сирдарёга лекция ўқишга борган эди бу профессор чол... бунга ҳам, агар адашмаса, беш-олти йиллар бўлди. Обком активига лекция ўқиган эди. Оғиздан-оғизга ўтган эди лекцияси... Саттор Турдиевич «мен сизни танийман, домла» деб юборишига сал қолди; Маҳбуба Икромовна қадахини аввал Мумтоз Умарович, сўнгра Саттор Турдиевич билан уриштирди-да, оғзига ажин олиб бориб, лекин ичмади, столга қўйди. Маҳбуба Икромовнанинг «биз» дегани ҳам Саттор Турдиевичга жуда ёқди... Мумтоз Умарович эса бўш келмай:

— Азалдан шундай, ёшларда бир нарса — сабр етишмайди, — деди ҳазиломуз оҳангда. — Хуллас, лўнда қилиб айтганда, мен ҳозир улкан давлат ишларини елкасида кўтариб келаётган Саттор Турдиевичлар учун ичишни истар эдим...

Маҳбуба Икромовна коньякдан бир қултум хўплади ва қизиқ бир гап эсига тушгандай бошини қимирлатиб кулди-да, Мумтоз Умаровичга юзланиб: — Домла, оддий гапингиз ҳам мақолага ўхшайди-я! — деди.

Бу гап Саттор Турдиевичга ҳам таъсир этганидан қаҳқаҳа отиб юборишдан ўзини аранг тийди. Мумтоз Умарович пинагини ҳам бузмай:

— Ёшлигимда кўп мақола ёзганман, шундан. Кейин, каминалари ўттиз йилдан бери «Билим» жамиятининг аъзоси, ахир! Ойда бир лекция биз учун ҳам қарз, ҳам фарз... — деди ва бўшаган қадахига яна коньяк қуя бошлади.

Саттор Турдиевич домла билан уриштирса ҳам, аммо ичмади, қадахини стол четига қўйди.

— Э, йўқ, бунақаси кетмайди, Сатторжон, бугун бир отамлашайлик. Қани, олинг қўлга.

Саттор Турдиевич чолга кулимсираб боқаркан:

— Ичмайман, — деди гуноҳкор бир оҳангда. — Умуман, мен ичмайман.

— Ие, нега? Жигар чатоқми?

— Йўқ, соппа-соғман. Йигитлигимда панд еганман бундан, шу-шу оғзимга олмайман.

Мумтоз Умарович елкасини қисганча Маҳбуба Икромовнага қаради, шерик топилмаганидан бирдан ҳафсаласи пир бўлди. Сал-пал тамаддидан сўнг

Маҳбуба Икромовна билан кўз уриштириб олди-да, «қани, сўз навбати сизга унда» дегандай бош ирғади. Маҳбуба Икромовна нозик бармоқлари билан лабларининг четини артдию қадахни олиб, ўрнидан турди ва Саттор Турдиевичга ўғирилди. Мумтоз Умарович ва Саттор Турдиевичнинг «ўтираверинг, ўтириб гапираверинг» деганига ҳам кўнмади. Кейин улар ҳам ўринларидан туришди.

— Жуда хурсандман! — деди Маҳбуба Икромовна қадах ушлаган қўли хиёл титраб. — Жуда хурсандман. Домла бир нарсада ҳақлар. — Уй бекаси шундай деб Мумтоз Умаровичга қаради ва чиройли кулимсираб қўйди. — Ҳаётнинг ширинлиги масаласида. Мен, Саттор Турдиевич, сиз учун, очиқ айтишга тортинмайман — ҳаёт сўқмоқлари бир пайтлари бизни дўстлаштиргани учун... оилангиз учун, Анарахон учун қадах кўтаришни истардим!

Саттор Турдиевич гарчи ўзи кулиб турса ҳам Маҳбуба Икромовнанинг гаплари унча ёқмади, номига қадах уриштираркан:

— Нима, мен юбилярманми, нуқул мени гапира-сизлар? — деди ҳамон жилмайиб. Кейин Мумтоз Умаровичга савол назари билан қаради. — Одамни бунақа ноқулай аҳволга солманглр...

Мумтоз Умарович энсаси қотганидан мийиғида кулиб қўйди. Саттор Турдиевич «қўпол гапириб юбормадимми ишқилиб?» дегандай хавфсираганча Маҳбуба Икромовнага зеҳн солди. У коньякни ичмай, жойига ўтирди. Кейин тўсатдан эсига тушиб:

— Вой, сомса! — деб юборди Мумтоз Умаровичга юзланиб. У оғзидаги луқмасини ҳам ютолмай, «йўқ, йўқ, куйгани йўқ» дея гўлдираганча ошхонага чиқиб кетди... Бир оздан сўнг бир лаган қиш-қизил сомса кўтариб кираркан, барибир суҳбат қовушма-ётганини сезиб, гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлди:

— Анарахон анча абжир, ақлли қиз экан. Кўриниб турибди.

— Саттор Турдиевич, болалар нечта?

— Тўртта.

— Анара кенжасими?

— Йўқ, тўнғичи...

Шундан кейин Анара... умуман фарзандлар ҳақида, ёши катта бўлган сари уларнинг ташвиши ҳам кўпая бориши ҳақида узоқ гаплашдилар. Бу орада Саттор Турдиевич бир вақтлардаги Ҳакимжон, Ражаббой, Ҳалималарни эсламоқчи бўлиб, абитуриентлик йилларидан сўз очган эди... лекин орага ҳар гал Мумтоз Умарович шўп этиб тушиб, гапни бошқа ёққа чалғитаверди. Бунга Маҳбуба Икромовна ҳам индамагандан сўнг, «демак, у даврларни, яхшиси, эсламаслик керак экан» деган хулосага келди.

Чучварали қайнатма шўрва ичилгандан сўнг европача, ўзбекча қўшиқлардан, кишини хомушлантирадиган музикалардан қўйишди. Маҳбуба Икромовна ҳар гал қўлидаги пластинкани синчиклаётгандай кўринса-да, аммо бутун фикри-зикри Саттор Турдиевичнинг сўзларида бўларди; буни чол ҳам, Саттор Турдиевичнинг ўзи ҳам сезиб ўтиришар; бири бундан қувонса, бири хомушланар эди... Ҳадемай оз-оздан ичиб, Мумтоз Умарович анча кайф бўлиб қолди. Уртада яна Саттор Турдиевични зўрлаб кўрди:

— Жигари касал мен ичяпман-у, сизга нима... эҳ-ҳе! Ишонмасангиз, ана, Маҳбубахондан сўранг... туни билан грелка қўйиб чиқаман кейин жигарим шўрликка... — Мумтоз Умаровични бирдан ҳиқичоқ тутди; кайфлигидан шунга ҳам астойдил кечирим сўради.

— Ичмаслигингиз керак экан унда, — Саттор

Турдиевич ачиниб гапирди. — Жигар билан ҳазиллашманг. Уғилчам сариқ бўлганда билдим... касалхонага қатнайвериб. Бедаво касал экан бу жигар касали.

— Бизни пиёнисталар қаторига қўшиб юбордингиз шекилли?.. — деди Мумтоз Умарович лабини қимтиб. Унинг кўзларидан тез фикрлайдиган одамлиги яққол сезилиб турарди. — Ҳар замон-ҳар замонда, кўнгил учун... қиттай-қиттайдан-да. Мана, сиздек ҳурматли меҳмонлар келиб қолганда... Бу ёғи ҳар йили — Трусковец. Икки марта Маҳбубахон ҳам бордилар, каминаларига ҳамроҳ бўлиб...

Мумтоз Умарович «менда касал йўқ» дегандай рюмкасини бир кўтариб бўшатди-да, столга тўнкариб оппоқ дастурхонни доғ қилди. Саттор Турдиевич бундайларни кўп кўргани учун ҳам энди ўзини бемалол тутиб, худди баб-баравар ичгандай йираб, Маҳбуба Икромовна билан тез-тез кўз уриштириб, бундан ичида завқланиб, унинг ҳозирги қадди-қомати ва қилиқларини хаёлан бундан анча йиллар бурунги қизлик даврига солиштирар; ҳусни деярли ўша-ўша-ю, аммо бу аёлда чинакам бахт йўқлигини сезганга ўхшар; шуларни ўйлаб ғалати бир кайфиятда ўзини ортиқчадек ҳис этиб ўтирар эди.

Айниқса концерт залида уни бошқа эркак билан кўргани эсига тушганда кўнглидан минг хил гумон ўтди-ю, бу аёлнинг ҳаёти анчайин осонмаслигини пайқайди ва бугунги ғалати, ғайритабиий ўтириш ҳам ўша гумонларни кучайтиргандай бўлди. Мана, учовлари анчадан бери бирга ўтиришибди-ю... аммо бу ерга ўзининг нима учун келгани, уни бу ерга таклиф қилишдан Маҳбуба Икромовнанинг, қолаверса, Мумтоз Умаровичнинг мақсади нима — Саттор Турдиевич ҳалигача билолмади. Бунинг устига энди анча қизишиб олган Мумтоз Умарович Саттор Турдиевичга нисбатан тобора хезланиб борарди... Гап яна университетга кириш хусусига кўчди. Мумтоз Умарович бирдан:

— Мен ўттиз йилдан бери олий мактабда дарс бераман! — деди қўлини кўкрагига нуқиб; кейин вилкада пишлоқ олиб еди. — Бизда катта бир камчилик бор! — У Саттор Турдиевичга қаттиқ тикилди. — Нима камчилик, хўш, биласизми? Биз қандай одамларни қабул қиляпмиз ўзи? Нима учун Иттифоқимизга, бутун дунёга донғи кетган одамлар чиқмаяпти биздан? Нега?!

Саттор Турдиевич ҳамсўхбати маст бўлиб қолганини кўриб турса ҳам, барибир унинг гапига эътироз айтди:

— Сиз умумий категориялар билан фикр юритманг-да. Конкретроқ гапириш мумкинми? Фикрингизга тушунмаяпман. Нима демоқчисиз? Бунақанги ҳукм чиқаришда ҳамма нарса ни инкор этиб ташлаш мумкин... — Саттор Турдиевич негадир домланинг Сирдарёда ўқиган лекциясини эслади.

— Йўқ! — деди Мумтоз Умарович ўзини вазмин туттишга уриниб. — Эътибор билан қулоқ солмабсиз, мен айти конкрет савол бераман. Биз қандай одамларни олий мактабга қабул қилишимиз керак? Шуни сўраяпман. Нима учун бизда донгдор шахслар... демоқчиманки, буюк математиклар, Большой театрда ҳам ўйнаса, куйласа бўладиган овозлар, раққосалар йўқ?.. — Мумтоз Умарович кўмак сўрамоқчидай Маҳбуба Икромовнага юзланди.

— Масалани бу тарзда қўйиб бўлмади, — деди Саттор Турдиевич муроса оҳангида.

— Мен Саттор Турдиевичнинг фикрини шундай тушундимки... — дея Маҳбуба Икромовна баҳсини

юмшатишга уринди, — сиз, домла, саволни ўзи миздан, ишимиздан беринг-да! Нима демоқчилигингизни мен ҳам тушунмаяпман унча... — «Тўғри-ми» дегандай меҳмонга қаради.

Саттор Турдиевич бош ирғади. Мумтоз Умарович Маҳбуба Икромовнанинг гапидан ранжидими, «тушунарли» дегандай ерга тикилди. Кейин ўз саволига ўзи жавоб бермоқ мақсадида:

— Фақат, ҳа, фақат илмли, энг муносиб одамларни олишимиз керак олий ўқув юртларига! — деди худди катта бир кашфиёт қилгандай. Унинг гапига Саттор Турдиевичгина эмас, Маҳбуба Икромовна ҳам кулимсираб қўйди. — Йўқ, кулманглар. Ҳар қандай шароитда ҳам, ҳар қандай проблема туғилганда ҳам, ҳатто осмон узилиб ерга тушган тақдирда ҳам олий ўқув юртига фақат илмли одамни олиш керак! Вассалом!

— Фикрингизга қўшиланам. Фақат илмли одамни олиш керак институтларга. Бу — беш панжадай аён гап. Менинг ўйлашимча, олий ўқув юртларимизда ҳаммиша шундай қилинган ва ҳозир ҳам шундай. Ёки бошқачами? Мана, масалан, мен ўзим ҳам бир вақтлари пединститутга киришмаганман. Ана, Маҳбуба Икромовна айтсинлар, — деди Саттор Турдиевич қизишиб, гўё рақибини шу билан мот қилиб енгаётгандай. — Ишлаб кетдим. Техникумни битирдим, институтда сиртдан ўқидим. Лекин сиз, Мумтоз Умарович, назаримда, бу гапга бошқа бир маъно юклаб гапиряпсиз шекилли?

— Айтайми? — Мумтоз Умарович негадир четга бурилиб кулди; гўё у ҳозир бутун борлиққа пичинг билан қараётгандай эди. — Биз областларга «скидка» қилиб, ўринларни тақсимлаб берамиз, шу тўғри ишми? Ана энди областлардан келган, тўғрироғи, олий ўқув юртига кирган болаларни бир аудиторияга йиғиб, яхшилаб синаб кўринг-чи? Осмон билан ер дегани шу бўлади! Бири олий математикани сув қилиб ичиб юборган, бошқаси бошланғич мактаб программасини билса ҳам суюнасиз!..

Саттор Турдиевич ҳайратга тушди. Айти ўша Сирдарёда ўқиган лекциясида Мумтоз Умарович ҳозирги гапларнинг бутунлай тескарисини айтган эди. Кимдир шу ҳақда савол ҳам берган эди. «Сирдарё — чўлларни ўзлаштириш академияси... Унинг тажрибаси дунёга татийди; қанча-қанча Африка, араб мамлакатлари сизларнинг ишингиздан фойдаланяпти ҳозирги кунда... Мутахассислар, кадрлар етишмайди, дейсизлар... Ахир, уларни тайёрлаш керак-да! Айниқса, шу ерлик йигит-қизлардан кўпроқ жўнатиш керак олий ўқув юртларига...» Саттор Турдиевич ўзи асли сирдарёлик бўлмаса-да, шу ерда ишлаб кетгани, шу ерда бола-чақа, обрў-мартаба орттиргани учун ҳам профессорнинг бу гаплари миясига ўрнашиб қолган эди... У ҳозир «Хўш, унда нега Сирдарёда бошқача гапирган эдингиз», деб, мулзам қилмоқчи ҳам бўлди-ю, аммо ўзини босди:

— Кечирасиз-у, домла, огоҳлантириб қўяй, аввало, салга ранжийдиган одам экансиз... бу гапнинг сизга ҳеч алоқаси йўқ. Айтинг-чи, унда пора деб, жиғилдон деб қўлга тушган домлалар қаердан пайдо бўлган? Менимча, сизлардан ҳам чиққан шекилли ўшандай маразлар? Ёки янглишдимми?

— Йўқ, янглишмадингиз, Сатторжон. Афсуски, бир-иккита шундайлар қанча-қанча ҳалол одамларнинг ҳам юзини ерга қаратди.

— Хўш, ўша ҳаромхўр каззобларга нима учун

пора беришган? Энг муносибларни танлаб олишгани учунми? Э, кечирасиз, домла...

— Ҳаттиз йилдан ошди шу жойда ишлаганимга. Виждоним пок менинг. Нима, битта-яримта тиррақи бузоқ сизларда топилмайдими? Топилади! Шунинг учун бу гапларни бир четга қўя турайлик-да, болаларимиз олаётган билим ҳақида ўйлайлик. Осмон билан ерча фарқ бор уларнинг билимида.

— Ошириб юбордингиз жуда! — Саттор Турдиевич шундай деб нима учундир Мумтоз Умаровичга эмас, Махбуба Икромовнага қаради. Махбуба Икромовна ўзидан-ўзи «ух» деди-да, ўрнидан туриб ошхонага чиқди.

— Ҳаттиз йилдан бери олий мактабда дарс бераётган мен биламанми бу масалани ёки сизми? — деди Мумтоз Умарович Махбуба Икромовна ошхона эшигини беркитгач; кейин у кетма-кет кекирди; «жигарим девди, ошқозони ҳам соғмас шекилли» деган фикр ўтди Саттор Турдиевичнинг хаёлидан.

— Хўш, унда нима қилиш керак, сизнингча? — Саттор Турдиевич «менга шаъмасими бу?» деб ўйлаганидан яна жаҳли чиқа бошлади.

— Бу ер тор доира, очиғини айтиш мумкин, — деди Мумтоз Умарович қўлидаги коньякни баланд кўтариб; ичиши ҳам қизиқ эди унинг: рюмкани оғзига олиб бориб, нафас олмаётгандай бир зум ниманидир кутиб туради-да, кейин уни пайт пойлаб бирдан оғзига ағдаради. — Мен реалист одамман. Областларга «скидка» қилиш — ўтакетган худбинлик; бунақада биз ҳеч қачон одам бўлмаймиз!

Саттор Турдиевич охири чидолмади:

— Юзингизга солмоқчи эмасдир, домла, мажбур бўлдим. Сирдарёда ўқиган лекциянгиз эсингиздами? Мумтоз Умарович ҳайрон бўлганча, елкасини учирди:

— Қайси лекциям? Лекциям кўп менинг...

— Обком активига ўқиган эдингиз, беш-олти йил бурун...

Мумтоз Умарович бош ирғаб, ниманидир маъқуллади; Саттор Турдиевич яна эсига солди:

— Область меҳнат ресурслари ҳақида гапирган эдингиз, агар адашмасам...

Мумтоз Умарович ўзининг номдор одамлигидан ичида севинди шекилли, жилмайиб қўйди ва Саттор Турдиевичга «хўш, лекция ўқиган бўлсам ўқигандирман, ҳозирги масалага нима алоқаси бор?» дегандай унга тикилиб қолди.

— Ушандаги гапларингиз ёдингиздами, домла? Ҳозир мутлақо тескарисини айтмасизми-ку?

— Масалан?

— Унутибсиз, Мумтоз Умарович. «Мутахассис етишмаса, йигит-қизларингизни кўпроқ юборинглар олий ўқув юртларига». Эслаясизми?

Мумтоз Умарович «ҳа-а» дегандай бош силкиб, кинояомуз жилмайди ва:

— Ҳар доим ҳам тўғри гапни айтиш сиз ўйлаганчалик осон бўлгани, айниқса, минбардан туриб?! — деди дабдурустан; Саттор Турдиевич бунчалик ошқора жавобни кутмаганиданми, бир оз ўзини йўқотди:

— Демак, тилингиз бошқа, дилингиз бошқа экан-да?!

Мумтоз Умарович жилмайиб, ерга қаради.

— Бутун бало шунда! — У пинагини ҳам бузмаётганидан Саттор Турдиевичнинг жаҳли чиқа бошлади энди. — Қачонгача ҳар хил гапирамиз? Қачонгача?!

— Нима, сиз доимо бир хил гапирганмисиз? —

Мумтоз Умарович ширакайф кўзларини сузиб, яна жилмайди.

— Бўлмасам-чи!

— Қўйинг қуруқ сафсатани! — Мумтоз Умарович беихтиёр рюмкани олиб, столга тақ этиб урган эди, оқ дастурхон янаям доғ бўлди. — Ҳар ким кучи етганча гапиради тўғриси! Сиз ҳам! Таъсир доирангиз тугаган жойда... гапириб бўлмасиз тўғриси-ни!

— Ҳали шу эътиқод билан коммунистман деб юрибсизми, домла?! — Саттор Турдиевич ўрнидан туриб кетди.

— Коммунист эмасман мен.

— Афсус... Коммунист бўлганингизда бурнингизни бошлаб ишқар эдик бир!.. Демак, кичкина одамсиз сиз. Насихат қиласиз, ақл ўргатасиз фақат! Танқид қиласиз! Шундайми?.. Сиз фақат йўл кўрсатасиз. Ишни бошқалар қилиши керак...

Мумтоз Умарович «нима десангиз деяверинг, ихтиёрингиз» маъносида қўлларини икки томонга ёзди. Унинг бу қадар бепасандлиги Саттор Турдиевични баттар мулзам қилди.

— Майли, гапингизни тўғри деб ҳам топайлик. Ҳаттиз йилдан бери дарс берибсиз олий ўқув юртида. Ўша, ўзингиз айтган принцип учун курашдингизми сира?!

— «Ҳа» десам ҳам бўлади, «йўқ» десам ҳам.

— Унда нега бунчалик чиранасиз?

— Ҳе, ҳе, қўйинг, ҳақоратбозликка ўтиб кетмайлик... — Мумтоз Умарович «шу билан тенг келаманми» деган қиёфада елка қисиб, кафтини силкиб, Саттор Турдиевичга «бўлди, гапирманг» деган ишора қилди.

— Мумтоз Умарович! Қизиқ одам экансиз: ўзингиз бошлайсиз-да гапни, яна секин четга чиқасиз. Бемалол баҳслашаверинг мен билан, баҳсдан қочмайман, қочмаганман ҳам. Кўринган нарсани танқид қилиб, лекин уни тузатишга ҳисса қўшмаган одам, биласизми ким?! Мен сизни ундай одам деб ўйлаганимча йўқ ҳали.

— Бекорга қизишяпсиз, Сатторжон. — Мумтоз Умарович энди ўзини хиёл босиб олгандай эди; бунга бир жиҳатдан Махбуба Икромовнанинг уйга кириб келгани ҳам сабаб бўлди чоғи. — Мен бор гапни айтяпман. Хоҳлайсизми, хоҳламайсизми — барибир ҳаётда бор гап булар. Областлардан кўпроқ бола олиш ҳам. Яхши ният билан қилинган вақтида... Аммо ҳозир замон бошқа. Суръат замони! Атом замони! Агар ҳамма қолақларни тенглаштириб оламиз, деб ўтирсак, ўзимиз ҳам... Мана, сиз, яхшиям киролманган экансиз ўша тарихчиликка! Бир амаллаб кириб олганингизда республикамиз яхши бир ирригатордан айрилган бўларди.

— Мендақалар сон-мингта!

— Ҳа, энди айтаман-да...

— Беш қўлдай маълум гапларни такрорлаясиз барибир, Мумтоз Умарович. Икки карра икки — тўрт! Лекин, бояги сўзингиздан кейин... ҳайрон бўлиб қолдим мен...

Шу пайтгача индамай, ким гапирса ўшанга кулимсираб ўтирган Махбуба Икромовна энди баҳсга нуқта қўймоқчи бўлди шекилли, аввал Саттор Турдиевичнинг, кейин Мумтоз Умаровичнинг тарелкасига кўк салатдан солди-да, «Олинглар, еб ўтиринглар, гапираман десак бизда ҳам қоп-қоп», деди яна кулиб. У бамисоли ўртадаги ўнғайсизлик ёки ортиқча сукут ва маъносиз дақиқаларни тўлдирish учунгина шу даврада ўтиргандек эди.

— Маҳбубахон! — Мумтоз Умарович уй бекасига зардали қаради. — Раз, меҳмонга чақирдингизми, энди бизга ҳам эрк беринг-да. Саттор Турдиевич ёқиб қолдилар менга. Хўш, Сатторжон, нимада тўхтаган эдик? Ҳа, ҳаммани бир текис олиб юрамиз десак... унда ташаббус қолмайди одамларда. Ташаббускорлар эса сўзсиз бошқалардан ажралиб туриши керак. Яхши ўқиган, илмли, талантли ёш — қаердан ва кимлигидан қатъи назар, олий ўқув юртларига биринчи галда ана шундайлардан олиш керак.

Ўтган йили профессорнинг жияни, ўзи аралашса ҳам, тошкентликлар конкурсида балл етмагани учун университетга киролмаган эди. Жиянидан паст баҳо олган сурхондарёлик икки йигит эса стипендия билан қабул қилинганини Мумтоз Умарович ҳали-ҳали сингдирилмайди. Ҳозир ғазабга тушиб, қизишиб гапирётганининг боиси ҳам шунда эди. Аммо буни Саттор Турдиевич қаердан билсин, ахир?!

— Мен бу ҳақда бошқача фикрдаман, — деди у қўлини бигиз қилиб. — Биринчидан, ёшларнинг ёмони бўлмайди, тарбиячилар ёмон! Иккинчидан, халқ — бамисоли булоқ! Уша булоқларни топиш, кўзини очиб сиз билан бизнинг вазифамиз. Тошни тошга урсанг — ўт чиқади-я? Тегмасангиз ётаверади. Қидирсак, истаган жойдан топамиз ўша булоқларни. Бир ерда керагидан ортиқча сув исроф бўлиб ётса-да, бошқа жой сувсизликдан тош қотса, шу инсофданми?!

— Мен барибир ўз фикримда қоламан! Замон ўзгаряпти! — Мумтоз Умарович яна рюмкани бўшлатди. — Ахир, қачонгача велосипед ихтиро қилиб ётамыз?!

— Нима деяётганингизни биласизми ўзи?! — Саттор Турдиевич хиёл оқариб кетди. — Шу гапларни халқнинг ичиде айтсангиз, биласизми, нима бўласиз? Шунча курашлар зое экан-да унда?! Сиздай олим, ёшларга таълим берувчи одам шу фикрда бўлсангиз, кишини кишидан устун қўйиб, шунга яна бошқаларни ҳам ишонтираман, деб уринсангиз... биласизми, нима бўлади кейин? Уша тақдир, ўша кўргилик, ўша пешонами? Бировлар истаган жойига кириб ўқисин-у, бировлар кўрпасига қараб оёқ узатсинми?! Шундайлар бор, буни инкор этолмайман! Биттаяммас, иккитаяммас улар, анча кўпайишган ҳозир... Лекин партиямиз бор экан, халқимиз бор экан, бугун бўлмаса эртага, эртага бўлмаса индинга улар, сўзсиз, ўз жазосини топади! Бунга мен аминман!

Мумтоз Умарович Саттор Турдиевичнинг бу дағдағасидан қўрқиш у ёқда турсин, қайтага, ерга тикилганча яна мийиғида кулди ва:

— Мени сиёсий кўр дейишингизни билардим... — деди унга қаттиқ тикилиб. — Лекин мен бор гапни айтяпман. Сиёсатбозларнинг касали ҳам шу: ўзи ва атрофидагиларининггина сўзини эшитади...

— Сиёсатни эрмакка айланторманг! Хўш, қишлоқда туғилган, қишлоқда ўқиган болаларнинг айби нима?! Қани, шаҳардаги шароитни, шаҳардаги лабораторияларни, тўгаракларни, имкониятларни уларга ҳам яратиб беринг-чи!..

— Э-э, кечирасиз... — деди Мумтоз Умарович қўлини елпиғичдай силкитиб. — Ўз вазифангизни бизга юкламанг. «Ҳаётнинг рулевойи» — сизлар. — Мумтоз Умарович Саттор Турдиевичнинг кўкрагидаги нишонга имо қилди. — Бу муаммоларни айни сизлар ҳал этишларинг керак. Аммо, билиб қўйингки, шаҳарда бир кунда қонунга айланадиган гап

қишлоққа зўрға бир йилда етиб боради; мени кечиринг-у, у ерда фикрлаш тарзи ҳам...

— Яқин ўртада қишлоқни кўрганмисиз ўзи? «Бир йилда зўрға етади» эмиш?!

— Оддий хабарни гапирётганим йўқ, Сатторжон. Масалани жўнлаштирманг. Баландпарвоз гапни бўлдириб, ўзи бошқача иш тутадиганлар фақат биздами? Нимаики бахтсизлигимиз бўлса — бари шундан! Тўғри айтдингиз! Хамир ҳам ичидан ачиркан...

— Нима демоқчисиз бу билан? Мумтоз Умарович, тушунсангиз-чи, бу ҳаёт, ахир! Ҳолва деган билан... Камчиликларимиз бор ҳали. Уларни тугатиш керак, жон куйдириш керак. Нуқул танқид билан...

— Ҳа, танқид қилиш сизларнинг маҳрингизга тушган фақат! — Мумтоз Умарович кесатди. — Ундан ташқари, мен олий мактабга қабул масаласини гапирсам, сиз, билмадим...

— Йўқ, барибир гапингизга қўшилолмайман. Элитавозлик биологияда кетар-у, жамиятшуносликда... Одамни одамдан ажратган кишини кўргани кўзим йўқ! Сиз бўлсангиз...

— Гапимда тураман! Мен: энг муносиб, кимлигидан ва қаерда яшашидан қатъи назар, энг муносиб одам кирсин, деяпман. Талантни, биласизми, пўнлаштириб бўлмайди. У қаерда кўкарса, қаерда туғилса, «бу ердан аввал чиққан эди-ку, рақамлари бизга тўғри келмайди» деб ўтирмасдан, юзта, мингта бўлса ҳам олавериш керак, демоқчиман. Мен ҳали баъзи имтиёзли шахсларнинг ишни телефонда битиришлари, боласини, қобилияти борми, йўқми, ўламан саттор, юристликка ўқийсан, деб мажбурловчилар ҳақида гапирётганим йўқ-ку?! Юридик, шарқшунослик, медицина мутахассисликлари модага айланган ҳозир! Хўш, нега?! Таажжубки, табиатнинг ўзи уруғ-аймоқчиликка қарши: қариндошларнинг қони қўшилса — ногиронлар туғилади...

Саттор Турдиевич баттар ҳайрон бўлиб қолди: «Қизиқ, қанақа ўзи бу одам?! Бирон бир яхши дейдиган нарсаси ҳам бормикин дунёда?!»

— Бир ҳамкасбим бор... — Мумтоз Умарович яна пишлоқдан олиб еди. — Ун йилдан бери қабул комиссиясида қатнашади. Йўқ деганига қўйишмайди, тажрибали. Уша дўстим айтаверса... Яқинда бир проректоримиз ўлди, ўлмаганда — қонун олдида жавоб бераркан. Юридика факультетига йилига юз йигирма беш одам олинади. Йигирма бештаси тайёрлов курсидан ўтади. Юзта ўрин қолдими? Ана шу юз ўринга... проректорнинг қўлидаги рўйхатда бир юз ўттиз одам! Рўйхатга кирганлар — кимлар, биларсиз ҳойнаҳой?! Ҳалиги дўстим чунонам хафа бўладикки, нима қилиб аҳмоқ бўлиб имтиҳон ўтказиб юрибмиз ўзи, деб...

Аваллига ҳар бир хатти-ҳаракати ўлчангандай туюлган Мумтоз Умарович энди ғирт маст бўлиб қолган, аммо шунда ҳам мантиқли гапиршига тиришар; афтидан, баҳслашишнинг тоза ҳадисини олган кўринар эди. У энди ҳар бир сўзини аллақандай ғазаб, нафрат билан гапирар; энди Маҳбуба Икромовнанинг унга тўхтовсиз ўқрайиб қараётгани ҳам кор қилмас, ҳатто унга эътибор ҳам бермаётган эди.

— Сиз боядан бери қишлоқни пеш қиялсиз! — деди у оғзидан тупук сачраб. — Ҳадеб разнарядкани гапирасиз! Разнарядкани қандай тузишяпти, буни ҳам биларсиз?! Негадир «ман-ман» деганларнинг болалари киради-я ўша разнарядкага! Облостдан одам олиш ҳам ниқобга айланган кетган — бу ёғини суриштирсангиз! Қишлоқдагилар ҳам анойи эмас,

таги бақувватлари кўчада қолаётгани йўқ! Ёки ёлғонми?

Саттор Турдиевич шартта ўрнидан туриб, Маҳбуба Икромовнага «мени манови жағига кучи етмаган кимсага атайлаб талатиш учун чақирдингизми?!» дея захрини сочиб, эшикни қарсиллатиб чиқиб кетишни ҳам ўйлади-ю, ammo Маҳбуба Икромовна лип этиб Мумтоз Умаровичнинг олдига боргани ва аввал унга, кейин Саттор Турдиевичга ачитиброқ гапирганидан сўнг ўзини босди. Маҳбуба Икромовна Мумтоз Умаровичнинг қўлидаги рюмкани деярли тортиб олди-да, дастурхонга тўкилса ҳам четга қўйди ва:

— Бўлди, бас! — деди овози титраб. — Тўғрилиқча гаплашолмас экансиз, нима қиласиз ичиб?! Маст одамнинг гапи гап эмас! Бас қилинг.

Саттор Турдиевич «э, бу ҳазил-ку» деб кулди ва: — Маҳбуба Икромовна, бизни ҳам ўз ҳолимизга қўйиб беринг-да... — деди; айланиб ўтиб, Мумтоз Умаровичнинг рюмкасини олиб бермоқчи бўлиб чўзилган эди, мувозанатини йўқотиб, беихтиёр Маҳбуба Икромовнанинг елкасига қўлини қўйди. Маҳбуба Икромовна ялт этиб Мумтоз Умаровичга қаради. У чиндан ҳам буни кўрмадимми ёки ўзини кўрмаганликка солдимми, ишқилиб, негадир оёқларининг учига қараётгандай энгашиб олган эди. Саттор Турдиевич жойига бориб ўтирди-да:

— Бир қарорга келмагунча кўнглимиз хира бўлиб қолади барибир — деди Маҳбуба Икромовнага босим тикилиб. — Илтимос, койиманг бизни.

Маҳбуба Икромовна ўрнидан туриб, янги тикилган кўйлагининг кўкрак бурмаларини тўғрилади-да, хонадан чиқди; сал ўтмай ошхонадан вентиляторнинг ғувиллагани эшитилди.

— Осониға ўргангансизлар! — деди Мумтоз Умарович бошини силкиб. — Нима ташвиш бор сизларда?!

Саттор Турдиевич тузукроқ жавоб тополмагани учун:

— Ташвишнинг бари сизларда! — деб ачитди.

— Қаники, ҳаммада ҳам имконият бўлса ўзини кўрсатишга!.. Сизда шундай имконият бор...

Саттор Турдиевич яна қизилди:

— Менга, ахир, бу имкониятни биров бермаган-ку, «мана, ол» деб? Умрим, меҳнатим билан топганман.

Мумтоз Умарович гўё суҳбатдошининг сўзини эшитмагандай, фалсафасини давом эттирверди:

— Масалан, сиз сира қийналгансизиз? Эллика чиқиб-чиқмай, шунча мартаба... Ишларингиз муҳайё! Мана, қизингизни олинг... ҳозирнинг ўзидаёқ студент. Хужжат топширмасиданоқ масала ҳал бўлган. Фақат расман айтилмаган, холос... Оддий кишиларнинг, бояги айтганингиз — кичкина одамларнинг иши бу қадар осонлик билан битмайди, ҳа...

— Ҳали шунақа денг! Оббо сиз-эй, боядан бери захрингизни сочаётганингиз шунданмиди? Шунча дардингиз бор экан ичингизда, нега бошида айтиб қўяқолмадингиз? Истасангиз, қизимни шу ерга киритмаслигим ҳам мумкин!

— Хўш, нима ўзгаради? Бу ерга бўлмаса, бошқа ерга киритасиз. Киритмай қўймайсиз!

— Киритмайман, агар керак бўлса!

Мумтоз Умарович гапга жавоб бермади-ю, Саттор Турдиевичга истеҳзоли боқиб, «сиз-а, сиз киритмайсизми?!» дегандай бош чайқаб қўйди. Саттор Турдиевичнинг азалдан одати — бировдан жаҳли чиқса, бирдан тилига гап, миясига фикр келмай қолади. Ҳозир ҳам айна шундай ҳолатда эди; нима

қилиб бўлса ҳам, боплаб жавоб бериб чиқиб кетишни ўйларди фақат. Мумтоз Умарович эса ҳамон минғирлашини қўймасди:

— Етти ухлаб тушинга кирмаганлар тўсатдан таниш-билиш, қариндош-уруғ чиқиб қолишади; бир-икки ой тинчтишмайди; совға-салом, у-бу... Саттор Турдиевич, рости, кайфим ошиб қолди... Лекин, гапирётганларим наҳотки ёлғон? Мана, масалан... Сиз нега йўқ эдингиз шунча пайдан бери?! Агар Маҳбубахонга ҳақиқий дўст бўлсангиз, ҳурмат қилсангиз, нега аввал ҳолидан хабар олмадингиз?..

Мумтоз Умаровичнинг дарди энди очилаётган эди. Саттор Турдиевични Маҳбуба Икромовна неча кундан бери гапирвериб, мақтайвериб, ўзи билмаган ҳолда, Мумтоз Умаровичнинг тоза жиғига теккан эди. Саттор Турдиевични биргалашиб кутиб олиш фикри ҳам Маҳбуба Икромовнадан чиқди. Мумтоз Умарович эса осойишта, ширин ҳаётга кимдир бостириб кираётганидан хурсанд бўлолмасди, албатта. Ammo Маҳбуба Икромовнанинг гапини қайтаролмаслиги туфайли тишини тишига босди; бу таклифга кўнди... Мана, энди мастлик ҳаёна... аввал Саттор Турдиевични бошқа масалада қилишни мўлжаллаб ўтирган Мумтоз Умарович охири чи-долмади, кўнглидаги адовати ташқарига қалқиб чиқа бошлади:

— Шу пайтгача қаерда эдингиз, дўстим?! Мана булар, — Мумтоз Умарович столдаги ноз-неъматларга ишора қилди, — аввал қаерда эди?!

— Ҳали шуларни сиз пора деб ўйлаясизми? — Саттор Турдиевич ўрнидан туриб кетди. Кейин «сиз ҳам шу фикрдамисиз?» дегандай, эшикдан кириб келаётган Маҳбуба Икромовнага дарғазаб тикилди. У орадаги гаплардан беҳабар, кўзини ерга олди. — Мен буни одамгарчилик қилиб...

— Одамгарчиликни нега энди қизингиз ўнинчини битиргунча асраб юрдингиз? Менимча, Маҳбуба Икромовнани анча олдиндан билар эдингиз!..

Саттор Турдиевич кейинги ҳафталар ичида Маҳбуба Икромовнанингига бир неча бор машинасида ҳар хил мева-чевалар юборганига ҳозир ўзини шу даражада койидики!.. «Барибир, одамлар тушунмас экан... Ҳатто уйда хотиним ҳам шу ишимни майна қилган эди... энди мановининг гапи ошиб тушди-ю!.. У атайлаб қияпти. Мени ерга урмоқчи... Маҳбуба Икромовнанинг олдига обрўйимни тўкмоқчи!..»

— Мумтоз Умарович, — деди Саттор Турдиевич иложи борича ўзини вазмин туттишга уриниб. — Бунчаликка борарсиз деб сира ўйламаган эдим. Ишонинг, ахир, Маҳбуба Икромовнани фавқулодда кўриб қолдим-ку! Фавқулодда кўрдим! Ишонасизми шунга?!

Мумтоз Умарович ҳам, Саттор Турдиевич ҳам нажот тилагандай бараварига уй бекасига ўгирилишди. Маҳбуба Икромовна эса «фавқулод, фавқулод» деганча меҳмоннинг гапини тасдиқлади.

— Бас! — Маҳбуба Икромовна стулларни қасирқусур суриб дераза томонга ўтди. — Ёш боладан баттар экансизлар! Бас қилинг, Мумтоз Умарович! Марҳамат, бошқа овқат емасанглар, дастурхонни йиғиштираман... — Маҳбуба Икромовна шу даражада жаҳли чиққан эдики, хийла вақт индамай қолди. Орага ноқулай сукут чўкди. Ҳатто унинг изтироб чекиб ютингани ҳам эшитилди. Боягина, «ташлаганимга беш йил бўлди» деган одам — Мумтоз Умарович, асабий бир ҳаракатда стол четиде турган сигаретдан бир дона олиб, қўллари қалтираб гугурт

чақди-да, ютоқиб-ютоқиб тортди... Кейин йўтала бошлади...

Саттор Турдиевич Маҳбуба Икромовнани зимдан кузатаркан, «нима мақсада уйига чақирди мени?» деган савол ҳамон миясини пармалар, айниқса, унинг қалбида қандай ғалаён кечаётганидан беҳабар бўлгани учун ҳам таъби хира эди. Маҳбуба Икромовна эса ҳозир шу учрашув баҳона... ўз нотинч ҳаётида яна бир довон ошгандай ва ўтган умрига разм ташлаб, унда нафақат фарзандсизлик доғи, йўқ, ундан ҳам даҳшатлироқ, ундан ҳам ҳувиллаганроқ бир манзарани кўргандай... изтиробда ўтирарди. У аёллар қалби, оила ва шахсий масалаларда эркак қалбига нисбатан теран ва дардли бўлишини билса-да, Саттор Турдиевичнинг бу қадар соддалиги, нозийраклигидан барибир дилида хафа эди.

Маҳбуба Икромовнанинг баҳсга унча аралашмаётганининг сабабини ҳам Саттор Турдиевич қаердан билсин? «Умр ўтаркан-у, одамнинг ўзгариши қийин экан...» Шу аснода Маҳбуба Икромовна фақат шунчаки хаёл сураётгандай кўринарди-ю, аслида шитоб билан фикрларди: «Ўша-ўша илгариги Саттор экан ҳалиям... Кўриниши, салобати, кўпни кўрганини айтмаса... Ўртада сал баҳс чиқдию кимлиги билинди-қўйди. Ҳалиям ўша: ўтаям, чўққаям уради ўзини. Ҳақлигига ишонса, ҳеч нарсадан тоймайди...» Аслида, бир пайтлари Маҳбубани ҳадиксиратган ҳам, уни Сатторга эргашиб кетишдан қайтарган андиша ҳам Сатторнинг мана шу таваккалчилиги, ҳаддан ташқари, ҳатто бир одамга ортиқчароқдек туюладиган ғайрати, қайсарлиги эди. Орадан шунча йил ўтибди-ю, қараса — ҳалиям ўша. «Бу характери, бу ўзбилармонлиги билан бахт топмайди у... ўзига жавр қилади, холос...» Маҳбуба бир вақтлари, Саттор билан ажрашган дақиқаларида тахминан шу йўсинда фикр юритган эди. Аммо Саттор ҳалиям ўша-ю...

Маҳбуба Икромовна шунақанги хаёллар оғушида бўлиб, баҳсга аралашини ҳам истамасди... Уз навбатида Саттор Турдиевич ҳам Маҳбуба Икромовнани ўйлаб ўтирарди. «Йўқ, у мени севмаган. Севса... севган одамга... ўқиш, иш... мажбурият, бировларнинг гапи... ҳаммаси бир тийин эмасми, ахир?! Севмаган аслида у мени!» Маҳбуба, Сатторнинг назарида, фақат бугун билан яшайдиган, арзимас қийинчиликлардан ҳам қочадиган қиёфада гавдаланарди ўшанда... Орзу-хаёл қилишга қодир эмасдай... тасавури кенг, ўқимишли, одобли қиз бўлгани ҳолда шу тасавури ва ақлига кенг майдон очиб беролмасди гўё... Ҳозирги ҳадиксирашлари ҳам ўша пайтдан қолган! Натижада... У бахтлими? Йўқ... Хотиржам, тиниб-тинчиган, бахтли одам ўзини бундай тутмас-ов!.. Тўхта, тўхта, ахир, ўз ҳаёти ҳақида у лом-мим ҳам демади-ку?.. Манови, йўқ нарсадан гап топадиган, Маҳбубага оталикка ярайдиган чол унга ким бўлади ўзи? Айтмади-ку?! Ҳар қандай оғир шароитда ҳам кўнгилни юмшатиб, тинч оилавий ҳаётни эслатиб турадиган фарзандлар қани бу хонадонда?! Қизиқ...

Мумтоз Умарович-чи?.. Уч йил бурун хотини дунёдан ўтиб, ҳатто ўз фарзандларига ҳам ортиқча бўлиб қолган. Уч қизи, икки ўғлининг ҳаммаси уйли-жойли; ўз арваларини ўзлари тортиб юришибди. Кампирнинг вафотидан сўнг тўрт хонали данғиллама кваттирада бир ўзи турди. Аввалига қизлари, ўғиллари, келинлари келиб, ҳолидан хабар олган бўлишди. Галма-галига уларникига бориб яшаб ҳам кўрди. Аммо, ўрганган жойи... китоблари... ўзи хон,

ўзи бек... барибир болалариники кўнглига ўтиришмади. Кейин ҳа деса кир-чирлари йиғилиб қоладиган, баъзан ишдан кеч қайтса, якка ўзи сўппайиб, қуруқ колбасами ёки пишлоқми еб ётадиган бўлди. Салда ошқозонини ишдан чиқарди. Шу орада кимдир Маҳбуба Икромовнадан гап очиб қолди. Мумтоз Умарович у аёлни яхши танирди: кандидатликни ёқлашида бир пайтлари унга оппонентлик ҳам қилган эди. Бироқ, орадаги ёш жиҳатдан тафовутни ўйлаб, бир нарса дейишга ботинмай юрди. Аммо Маҳбуба Икромовна ҳам, айтишларича, эридан ажрашганига бир йилдан ошган; асли эри ташлаб кетган экан. Ун йилча бирга яшаб туғмагандан кейин, қайсидир нуфузли идорада ишлайдиган эри масалани кўндаланг қўйибдию гап-сўзсиз, уриш-жанжалсиз орани очиб қилиб, бошқа бир жувонга уйланибди. Ундан ҳозир қизчаси бормиш. «Маҳбуба Икромовна-кейин яна эрга чиқди» деган гап ҳам юради айрим одамлар ўртасида. Лекин бу ростми-ёлғонми, Мумтоз Умарович билмайди. Шуларни обдан тарозига солиб, у охири ўртага одам қўйди.

Маҳбуба Икромовна бу гапни эшитганида тепа сочи тикка бўлиб, «қариганда айнимаёй ўлсин!» дея қарғаб берди. Лекин орага тушганлар ҳам унда мунча одамлар эмасди, у қилиб-бу қилиб, амаллаб уларни бир-бирларига туғрилаб қўйишди. Аста-секин бир-бирларига ўрганиб, икковлари ҳам ўзганинг марҳамати, эътиборига зор юрганлари учунми, ўртада ғалати бир илиқлик юзага келди. Ҳатто биргалашиб икки марта Трусковецга ҳам бориб келишди. Лекин, шунга қарамай, муомалалари салга ёрилиб кетадиган шарга ўхшарди, айниқса, Маҳбуба Икромовнанинг кайфияти тез-тез ўзгариб туради. Шунда у атайлаб уриш чиқарар; товоқ-қошиқларни тақир-туқир ювиб, Мумтоз Умарович тузаттиргани учун, ошхона жўмрагини алмаштирган слесарни «қўлинг сингур, барибир оқиб ётибди» деб қарғар; Мумтоз Умарович эса бундай пайтларда оғзига сўк солгандай миқ этмас, газета ўқиб ё телевизор кўриб ўтираверар эди. Бундан Маҳбуба Икромовна баттар ғазабланиб, ҳатто, «туринг, жўнанг, мени тинч қўйинг» дейишгача борар; шунда Мумтоз Умарович индамай кийиниб, чиқиб кетар эди. Маҳбуба Икромовна эса қилган ишига аламидан йиғлаб, кейин нима бўлганини бир бошдан ўйлаб кўрарди-да, Мумтоз Умаровичга раҳми келарди. Шунинг учун ҳам у ҳар қандай баҳсда охири профессорнинг ёнини оларди, қаҳру ғазаб сочиб ҳам уни ғимоя қиларди. Шу билан бу ғариб чолни севмаслигини оқлаётгандай, фақат унга ачинишини изҳор этаётгандай бўларди... Кейин-кейин бориб, Мумтоз Умаровичнинг ўта ғамхўрлиги, унга бамисоли соя бўлиб юриши, ҳар доим иссиқ-совуғидан хабар олиб туришлари; топан-тутгани, бор-будини унга сарфлаши таъсир этди... Аввалига буни одамлардан, қўни-қўшни, таниш-билишлардан ниҳоятда сир тутиб юрди. Кейин уларга «қайси бирларинг ҳолимдан хабар оляпсанлар жуда, ўлганимда ҳам ишларинг бўлмайди... билганимни қилман» дегандай, очиқчасига Мумтоз Умарович билан бошлашиб, кино, томшаларга бораверадиган бўлди. Бир кун Мумтоз Умарович садоқатини кўрсатиш учунми, «ЗАГСдан ўтмаймизми?» дея гап ташлаб қолди. Маҳбуба Икромовна ўша захотиёқ рад этди: «Шу ёшда-я, уят-ку!» Мумтоз Умарович шунисига ҳам севинганча кўнди. У Маҳбуба Икромовна руҳсат берсагина ёки кайфияти тузук бўлсагина униқиди тунаб қолади. Бошқа кунлари кечки таомни биргалашиб ейишади-ю, кейин секин туриб уйига жўнайди...

Бу гаплар бирин-сирин эл орасига ёйилгандан сўнг, Мумтоз Умаровичнинг болалари бутунлай ундан юз ўгиришди, деса ҳам бўлади. Ҳар замон-ҳар замонда ўзи невараларини соғинса, Маҳбуба Икромовнага билдирмай, ўғиллари ва қизлариникига бир-бир кириб чиқади. Маҳбуба Икромовна ҳам кайфияти яхши пайтида «болаларингиздан хабар оляпсизми, одамлар тагин мендан кўриб юришмасин» дея дашном беради; аммо Мумтоз Умарович ўша заҳотиёқ «йўқ, йўқ... башаралари қурсин... қариганимда керак бўлмай қолдим, илгари керак эдим», деб ўпкаланди-да, гапни бошқа ёққа буради...

Шу сабабли ҳам уларнинг тинч ҳаётига кутилмаганда Саттор Турдиевич суқилиб кирганда Мумтоз Умарович бунга ошкора эътироз билдирилмади-ю, аммо бу хонадонни содиқ итдай қўриқлаш истаги кўнглида баттар аланга олди. У Маҳбуба Икромовнанинг ҳали анча ёшлиги, баъзилар айтгандек, «қиз ўрнида узатса арзийдиган ҳусндор аёл»лиги учун ҳам Саттор Турдиевичдақалардан жуда кўрқарди. Бунинг устига, Маҳбуба Икромовна билан Саттор Турдиевич ўртасидаги ёшлик саргузаштларидан ҳам бир оз хабардор эди. Кайфи ошгандан кейин Саттор Турдиевич билан олишганининг боиси ҳам шу. Маҳбуба Икромовна ҳам ёш бола эмас — шуларни билиб ўтирар, Мумтоз Умаровичга ичида ачинар; айни пайтда, Саттор Турдиевичнинг бегоналиги, ҳамон бағритош, қаттиққўллиги, одамнинг дилида нима кечаётганини билмаслиги уни изтиробга солар эди. Яна, қизиқ, Маҳбубага бир буюмдай қараб, айниқса, Мумтоз Умаровичнинг олдида елкасига қўлини қўйгани нимаси?!

Маҳбуба Икромовна иккала эркакка жаҳл билан «бас» деди-ю, яна кўпроқ Мумтоз Умаровичга ёпишди. Чол бечоранинг ҳолатини кўрган одам, бу уйга профессорнинг қанчалар меҳнати синггандан қатъи назар, сал диққат билан қараса, унинг бу ерда омонатгина меҳмонлигини ҳам сезмай қолмасди... Саттор Турдиевич ҳам бирдан шаштидан тушди. Айниқса, Маҳбуба Икромовна «столни йиғиштирмаман» дегандан сўнг гап гапга қовушмади. Саттор Турдиевич бошини ушлаганча балконга чиқди; папирос чека бошлади. Мумтоз Умарович нималарнидир мингирлаб, аввал ошхонага ўтди, «Саттор Турдиевични ўзим кузатиб қўяман» деган одам, кейин ичкари уйларнинг бирига кирганча бошқа кўринмади. Маҳбуба Икромовна эса, Саттор Турдиевичга рўбарў келишга ийманди шекилли, ошхонада идиш-товоқ юва бошлади. Саттор Турдиевич балконда турди-турди-да, охири ўзини ноқулай сезиб, ошхона томонга йўналди ва йўлак деворидаги соатга қараб, ўзича нимадир қарорга келди; қозиққа илинган ёзги шляпасини олди.

— Маҳбубахон, бизга жавоб! — деди овози бўшашиброқ. Ичкаридан Мумтоз Умаровичнинг йўталгани эшитилди. Маҳбуба Икромовна олдида кичкинагина пешбанд, енглари шимариб олган, битта қўлида чўтка, биттасида чала ювилган косани кўтарганча чиқиб келди-да:

— Кеч бўлганда қаерга борасиз, қаранг, ўн икки бўпти, — дея рўпарадаги соатга ишора қилди. — Ётиб қолаверинг, ана, Мумтоз Умаровичнинг ёнига жой солиб бераман.

— Йўқ, мен борай, машина меҳмонхонага келиши керак эртага, барвақт йўлга тушаман, — деди Саттор Турдиевич шляпасини ўйнаб.

— Эртага қачон кетасиз?

— Соат саккизларда.

— Саккизга шу ердан ҳам етиб бора оласиз. Кеч бўлди-да, одам хавотирланади.

— Ҳечқиси йўқ, Маҳбубахон. Шунча овора бўлдингиз. Мумтоз Умарович билан тортишиб, сизни ҳам гаранг қилдик. Кечиринг...

Саттор Турдиевич хайрлашиб жўнади-ю, ташқарига чиқиши билан нимадир унга жуда алам қилди. Худди бу уйдан ҳайдалгандай, шу хонадонга келганидан энди ниҳоятда афсусланди. Қизиқ, орадан шунча йиллар ўтгач яна учрашиб, Маҳбуба билан ёнма-ён ўтириб сўхбатлашишди. Аммо рўпарасида анча улғайиб, тўлишиб, сочига бир-иккита оқ оралаган, юзлари хиёл сўлгинлашган аёлни кўрди-ю, ўзиям ўзгариб кетганини ўйлади. Лекин икковлари ҳам ўзларини буни сезмагандай тутишди. Ҳатто бир-бирларига пинҳона интилгандай ҳам бўлишди. Аммо бу сохтагарчилик эканини ўзлари ҳам тушуниб туришарди. Орадан ўтган шунча йиллик вақт улар ўртасидаги ёшлик эҳтисори ва хотираларини маҳв этган эди...

Барибир, Саттор Турдиевич хотиржам бўлолмади. Айниқса, Мумтоз Умаровичнинг расмий гапириб ўтириб-ўтириб, кейин бирдан бамайхотир ичкари ўйга кириб ётиб олгани ва бунга Маҳбуба Икромовна бир туки ҳам қимир этмай қарагани эсига тушганда... ўзини худди майна қилингандай ҳис этди-ю, яна папирос чека бошлади. Кимсасиз кўчада бир оз юргандан сўнг, тунги салқин таъсир этдими, мияси бирдан тиниқлашди, «тезда меҳмонхонага етиб олишим керак» дея олазарак бўлиб, ўтган-кетган машиналарга қўл кўтара бошлади...

Меҳмонхонага етиб келиб, ярим кечалигига қарамай душга тушиб чиқди ва ўрнига кириб ётаркан, бугунги воқеадан аввалига жуда хижолат бўлди. Кейин ажаблана бошлади: «Тавба! Тушимми ё ўнгимми бу?!» У ҳар қанча ухлайман деса ҳам уйқуси келмасди. Бунақада эрталабгача кўз юммай-диганга ўхшайди. Хаёлидаги бу оғир ўйларни бирдан ўчириб ташламоқчи бўлгандай шарт ўрнидан туриб чироқни ёқди; балконга чиқди. Тунги Тошкентга қараб ҳаяжонга тушди. Айниқса, бу гал олган хонаси энг юқори қаватда экан: Тошкент нақ чироқлар денгизига кўмилгандай кўзни қамаштиради... Саттор Турдиевичнинг хаёлини яна бугунги учрашув банд қилди. Балкон панжарасига таянганча соат иккидан ошганда ҳам у папирос чекиб, хаёл сураркан, ҳозиргина чўмилиб чиққани ва ёзнинг иссиғига қарамай, бирпаснинг ўзида бурни бита бошлаганини сездию хонага кирди. Ўрнига чўзилди. Кафтларини боши остига олганча, йўлакдаги чироқ ёғдусида шифтда осилиб турган ҳашамдор қандилга кўз тикиб ётаркан, яна Маҳбуба Икромовнани ўйлай бошлади. «Ҳали ҳам ўша ҳусни, ўша кўрки... Асли тагида бўлса, тўкилса ҳам юки қолади... Аммо ҳў театрдагига қараганда... Университетда пайқамабман... Мумтоз Умарович ким ўзи унга? Улай агар тушунган бўлсам! Эри деса, эримас... Ҳатто, уни тузукроқ таништирмади ҳам... Қайтага ўзим танидим... Чоли қурмагур кайфи ошиб қолди. Мен ҳам тортишиб ўтирибман-а, ўша билан!.. Гапларида жон бор-у, лекин кўпи демагогия!» Яна Маҳбубани ўйларкан, кўз ўнгига бирдан унинг ўша 1955 йилнинг кузида перронда Саттор тушган вагоннинг кетидан чопиб, йиғлаб қолганини эслади. Бехос кўнгли юмшаб, ютинди; қисмат киши бошига не-не савдоларни солиши ва

кутилмаган сўқмоқлардан олиб кетишини ўйлаб, оғир хўрсинди...

12

Кеч ётгани учун донг қотиб қолибди. Эшик кетмакет тақиллаётганидан уйғониб, ёстиғи остига қўйган соатини олиб қаради: етти ярим. Йўлакдан гувиллаган пилесос овози келяпти... Майкачан туриб эшикни очди-ю, довраб қолди: остонада Мумтоз Умарович турарди. У ўнг биқинини ушлаб илжайганча, кеча кўп ичиб қўйгани учун ранги синиқиб, кўзлари киртайган; Саттор Турдиевич таклиф қилмасиданоқ хонага ўзи кириб, чойнак-пиёла турган пастак столча ёнидаги креслолардан бирига бориб ўтирди. Илтижо тўла кўзларини Саттор Турдиевичга тикди-да:

— Кеча роса... — деди ва ерга қаради; лаби қуриб ютинди. Шундагина Саттор Турдиевич профессорнинг кийими бир ҳолатдалигига аҳамият берди. — Кечиринг, умримда бунақа бўлмаган одам...

— Ие, нимани кечирай? Ҳеч нарса бўлгани йўқ-ку!.. Аксинча, сиз мени кечиринг...

— Ростданми? Чиндан, хафа бўлмадингизми? Мен ўзимдан шу даражада жиркандимки бугун... Меҳмон қақриб, уни ўзим ит бўлиб талабман... Э, тавба... Ярим кечада жигарим оғриб уйғондим. Ушандан бери кўз юммадим... Маҳбуба Икромовна ухлаётганида секин бу ёққа жўнадим...

Саттор Турдиевич унга қараб кулимсиради. Асли ўзи шу: маст одамнинг номуси қўполликка, қўполлиги эса ожизликка олиб келади охири. Чолга синовчан назар ташлар экан:

— Мумтоз Умарович, агар хафа бўлмасангиз... — деди, ниманидир сўрашга тараддудланиб.

Мумтоз Умарович эса масаланинг бу қадар энгил кўчаётганидан қувонди-ю, симиллаб оғриб турган жигари ҳам бирдан босилгандай, ўтирган креслида энгил бир қимтиниб қўйди:

— Хўш, хўш, қулоғим сизда, Саттор Турдиевич...

— Яна такрорлайман, агар кўнглингизга келмаса, айтинг-чи, Маҳбуба Икромовна сизга ким бўладилар?

Мумтоз Умарович Саттор Турдиевичнинг саволидан ажабланмади, «ҳа» дея бош ирғаб, кулимсиради; ҳойнаҳой, аввал ҳам бу саволга бир неча бор жавоб қайтарган шекилли, яна кулимсиради.

— Билмайман! Аммо Маҳбуба Икромовна сиз бир кун ҳам яшолмайман. Юрагим кўтаролмайди, ўша кунёқ ўлиб қоламан. Бировсиз яшай олмаслик қай даражада бебахтлигини биласизми, ука?!

— Оилангиз йўқми? — Саттор Турдиевич чолнинг жавобидан ажабланганидан сўради.

— Бор. Тўғрироғи, бор эди, — Мумтоз Умарович Саттор Турдиевичга тик қаради. — Ҳозир йўқ. Сўққабошман. Укажон! Хотира — қабр, яқинлашишга, қатини очишга қўрқасан баъзан. Э, қўйинг, сўраманг! — Мумтоз Умаровичнинг киртайган кўзларида бирдан аллақандай шижоатли учқун пайдо бўлди, у ўрнидан туриб, Саттор Турдиевичнинг билагидан ушлади: — Сатторжон, дўстим! Сиз укам-сиз. Менга раҳм қилинг. Мени қийнаманг. Илтимос, қариганимда мени қийнаманг.

Саттор Турдиевич бундай бўлишини хаёлига ҳам келтирмаганидан Мумтоз Умаровичнинг омбурдек қўлини аста бўшатди-да, ҳаяжонини босиш учунми, графиндан сув қуйиб ичди.

Шу пайт эшик бир-икки тикиллаб, меҳмонхона навбатчиси кириб келди:

— Соат етти яримда уйғотинг, деган эдингиз. Еттидан йигирма минут ўтди...

Саттор Турдиевич унга раҳмат айтди. Тўла бўлмаса ҳам, энди тўлиша бошлаган ўрта яшар бу аёл хонадан секин чиқиб кетаркан, Мумтоз Умарович унинг пишиқ оёқлари ва кўтарилиб-тушиб бораётган қўймичига суқ билан қараб қўйди. Саттор Турдиевич ичида «қарилик аломати бу» деганча, мийиғида кулди. Мумтоз Умарович Саттор Турдиевичнинг сезганини пайқади шекилли, гапни тезда бошқа ёққа бурди; хона эгасининг тирсагидан ушлаб, ўзига қаратди:

— Сатторжон, ҳеч қайси эркакни хотинидан жудо қилмасин экан. Айниқса, қариганида... Ҳеч ким тушунмайди аҳволингизни. У раҳматли тушунарди ҳарқалай... Болаларим ҳам юз ўгириб кетишган. Сўппайиб қолган одамман. Ўзимдан бўлак сўхбатдошим йўқ. Тинчимни бузманг, укал, бузманг. Оҳ, менга қанчалар оғирлигини билсангиз эди! Ичим куя егандек илвираб ётибди. Бутун умидим шу Маҳбуба Икромовнадан. Ундан айрилсам, ўша заҳоти ўламан!..

— Мумтоз Умарович, бу нима деганингиз?! Мен нима қилдимки...

— Йўқ, йўқ, қўйинг! Кичкина бола деб ўйламай мени. Ҳаммасини билман! Раҳмингиз келсин! Тинч ҳаётимни бузманг, Сатторжон укам! Одам қариганда бир ерга томир отгиси келиб қолади. Ҳали қариганда кўрасиз. Майли, Анорахон ўқишга киради, сиз ташвиш тортманг сира! Ўзим бошида тураман! Лекин, Маҳбуба Икромовнанинг кўнглини бузманг, жон дўстим! Унда, мен тамом бўлган одамман! Раҳмингиз келсин. Ҳеч кимим йўқ менинг...

— Ғалати одам экансиз-ку! — Саттор Турдиевич энди асабийлаша бошлади. — Бу гапларингизни қўйинг! Жуда бўлмаса, Маҳбуба Икромовнани ҳурмат қилинг, ахир!

Мумтоз Умарович унинг эътирозини эшитмагандай, ўз фикрини маъқуллар эди:

— Сиз ҳали ёшсиз, билмайсиз — қариликнинг, танҳоликнинг нималигини! Кечалари одамни ваҳм бошади, елкангизга биров муздай сочиқ ёпиб қўйгандай, бадан увишади; оёқ-қўлларингизнинг учи совуқдан симиллаб оғрийди... Сатторжон! Кенно-йингиз ўлмасдан бурун ҳовлида бир мушугимиз бўларди. Кичик ўғлим кўчадан топиб келиб боққан эди. Қариганини кўрганман ўша жониворнинг. Мазаси қочганда, аҳволи оғирлигини билдирмоқчидай, одамга аллақандай мўлтайиб миёвлар эди. Ҳайвонлар ўлимни тушунмайди-ю, аммо сезади. Уша мушук денг, қариганда хор бўлиб ўлди; мушукваччалар ҳам ёнидан гердайиб ўтишарди...

Мумтоз Умарович, кап-катта эркак, кўзларида ёш ғилтиллаб, Саттор Турдиевичга ўпкалагансимон тикилдию бошини ҳам қилганча, «тўхтанг» деганига ҳам қарамай, чиқиб кетди. У қариликка ўчмас ғам-андухлари билан кирган одам эди; Саттор Турдиевич бунга астойдил ачинганидан бир неча дақиқа турган жойида қотиб қолди. Кейин югуриб ташқарига чиқди-да, йўлакдан тез ўтиб, лифт олдига борди: Мумтоз Умарович йўқ эди. Саттор Турдиевич хонасига қайтди-ю, юраги сиқилиб узун уҳ тортди ва ҳозиргина Мумтоз Умарович ўтирган креслога тикилиб қолди. Жўравойнинг келишини ҳам унутди. Ҳар кимнинг ўз дарди-алами бўлганидек, у ҳам оғир хаёлга чўмди...

Давоми журналининг келгуси сониди

**Усмон
Азимов**

* * *

Учолмасдан қолди жону тан,
Осмон қайда? Қарадим илкис...
Сочин ёйиб фалакда шўх-шаён
Порлар қуёш — Барчиндай бир қиз.

Эшик олди бир парча чимзор,
Шу чимзорга ётдим чўзилиб.
Сочларимга шоду бахтиёр,
Чумолилар чиқди тизилиб.

Бир ниначи — сархушу довдир,
Сесканмасдан қўнди қўлимга...
Титроқ етди жонимга довер,
Ногоҳ ҳайрон боқдим ўзимга

Ва эшитдим, ернинг тагидан
Дупур-дупур — елиб келар от.
Мен — Алпомиш беҳол ётибман,
Шошиб келар Қоражон — Ҳаёт!

* * *

Ёлғизлик ортимдан ҳувиллаб қувди,
Токи йиқилгунча югурдим бетин...
Бир аёл туфлимнинг лойини ювди —
Унга севаман деб айтмаган эдим.

Қисмат масхаралаб бизни отганди
Танҳолик кечасин тор қучоғига.
Билмадим, қай маҳал аёл уйғонди
Туфли ювмоқликнинг иштиёқида.

Асли масхаралаш — қисмат матлаби,
Аммо ҳайрат ичра гангиди хиёл:
Кувониб (масалан, гул терган каби),
Туфли ювар экан тунда бир аёл.

Менга кўзи тушиб аёл қизарди,
Уялди — қўллари тушди шалвираб.
Энди у қаршимда йиғлаб турарди,
Ёмғирлардан қолган барғдай қалтираб.

Кўймоғим шарт эди бир жасур қадам,
Қўллаб танҳоликнинг ғариб аршидан.
Чўчидим мен — меҳр кўрмаган одам —
Севги туфли ювиб чиқса қаршимдан.

Кетдим...Ёмғирдайин ўтдиму кетдим,
Кўп вақт танҳолик кечди бошимдан.
Кўп вақт оралаб қайтадан етдим
Уша ёлғиз қолган аёл қошига.

У менга бахт берди осмондай улкан,
Мен-чи?.. Мен қоврилдим бахтнинг доғида...
Бедорману нечун уйғонолмайман
Туфли ювмоқликнинг иштиёқида?

Йиртилган хат парчаси

Оҳ, қанотли яралганлар
Етмагайлар фалакка...
Она, менинг қанотимни
Бўрон толдиргани йўқ,
Она, менинг қанотимни
Агёр ёндиргани йўқ.
Аммо, она, бир сиқим кул
Тўзғиб учар юракда.
Ҳаволарга боғлагандим
Юксак баётларимни,
Самоларга чоғлагандим
Учқур ҳаётларимни —
Она, менинг қанотимни
Агёр ёндиргани йўқ.
Учиш шавқи ўтга солди
Гулдай қанотларимни...

* * *

Кўзларини очиб-юмар
Митти қушча — ярадор.
Ҳаёт, унга нажот юбор,
Улим, бўлма харидор!

Сўнгги «оҳ»и — «чирик-чирик» —
Жон бермоқда кафтимда.
Қушим, сўнг бор ором ол
Кўлларимнинг тафтида.

Ҳазонларга кўмдим уни,
Қолдим ўзим ярадор!
Ҳаёт, менга нажот берма,
Оламдан бўл хабардор...

* * *

Осмонга ҳам отгум тош,
Гуноҳкор бўлса қуёш.
Гуноҳкор бўлса қуёш,
Қайтиб тушмагайдир тош.

Осмон ҳам бўлиб ғаним,
Қайтиб тушса — не ғаним!
Бир тош тушса тушибди
Тоғдай бошимга маним.

* * *

Бўлиниб боряпман минг бир бўлакка,
Она, оқибатим адашиб кетди,
Болам, қаерларда қолди шафқатим?
Севгилим, лабини йўқотиб қўйдим.

Бўлиниб боряпман минг бир бўлакка.
Душманам бахтиёр — қаҳрим қаерда?
Нега бунча пастман — қаерда бўйим?
Оёғимдан қачон ажралиб қолдим?

Бўлиниб боряпман минг бир бўлакка.
Хотирам йўқликка қоришиб кетди.
Селдай оқиб кетди кўксимдан юрак.
Фақат хаёл тошдай қотди бошимда.

Чинорнинг тагида бўлиниб ётибман —
Шунда бир сўз баргдай лабимга қўнар:
«Ватан» дейман, такрор айтаман «Ватан»...
Бирлаша бошлайди юрак, ақл, тан...

* * *

Тонг чоғи тун билан кундуз учрашди,
Шунда армон билан юлдуз учрашди,
Баҳор билан кузак бахтхуш учрашди —
Тошлар учрашдилар — биз учрашмадик.

Шамол куртакларни илғаб учрашди,
Висол ҳижрон билан минглаб учрашди,
Булут замин билан йиғлаб учрашди —
Ёшлар учрашдилар — биз учрашмадик.

Улик зил тупроқни отди кўтариб,
Ғофил тирикларни топди ахтариб,

Йўқлик ва борлиқни оралаб, ғариб —
Бошлар учрашдилар — биз учрашмадик.

Сархуш ари билан учрашди гуллар,
Эрка шодлик билан учрашди мунглар,
Нигоҳлар, бағирлар, лаблару қўллар,
Қошлар учрашдилар — биз учрашмадик.

Ёнингда турибман далли девона,
Ёрим-а, кетдими ишқ, ёна-ёна?
Мен сени қучаман... Совуқ, бегона —
Лошлар учрашдилар — биз учрашмадик.

* * *

Ҳайвонлар ҳақида ёзмайман — тамом,
Масал — Криловнинг ўзига тортиқ.
Ишондим,
Ҳайвондан чиқмас қаҳрамон
Ва яна ортингдан ҳуриши ортиқ.

Бахшиёни

(туркумдан)

Элбек бахши бир камбағалнинг тўйини гуриллатиб,
неча кампиру қизнинг юрагини дириллатиб, овулга
қайтиб келаётган эди, бир карвонга дуч келди. Карвон
атрофида неча отлик йўртиб келяпти, туяларни,
стаклаган шотирлар кокилиб келяпти.

Мушакбозлик авжида, туяларга атлас, кимхоблар
ёпилган. Бўз йигитлар бўза ичиб бўкирган, бир-бирига
лўк урган, туя устидаги кизлар уларга лаб бурган, кар-
вонбошининг пешонаси тиришган — олдинда келяпти.

Элбек бахши: «Хўв карвонбоши, йўл бўлсин?» деб
сўради, карвоннинг олдини ўради. «Йўлдан коч, ба-
чағар, келин олиб кетяпмиз», деди карвонбоши.

Бирдан Элбек бахшининг кулоғига йиғи товуши урил-
ди. Сезде: уйи куйган. Бу — Ойтуманнинг товуши!
Шунда «Э, камбағаллик қурсин! Орзум очилмай сўла-
диган бўлди. Ўзим ҳасратда ўладиган бўлдим», деб бир
сўз айтиб турган экан:

Карвон кўрдим, туялари бўзлаб борар,
Нортуяда менинг ёрим музлаб борар,
Менга берган ваъдалари эздан чиқиб,
Остонаси тилло юртни кўзлаб борар.
Пешонангнинг ёздиғидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар — қўшиқ айтсам, қайрилма, ёр!
Ойтуман ёр кетиб борар карвон билан,
Оғрима дил, мард қолади армон билан,
Мол-дунёнинг измин тутиб кетаверсин,
Мен қолайин юрак деган сарбон билан.
Пешонангнинг ёздиғидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар — қўшиқ айтсам, қайрилма, ёр!

Ойтуман ёр, тумандайин сузиб кетдинг,
Юрагимнинг қалъасини бузиб кетдинг.
Парчалансам, мени қўшиқ йиғиштирар,
Сен қўшиқсиз қолдинг, гулим — тўзиб кетдинг.
Пешонангнинг ёздиғидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар — қўшиқ айтсам, қайрилма, ёр!

Карвон йўли кетгунича қизғалдоқзор,
Игламагин, йиғлагандан дунё безор,
Кулиб-кулиб, қувнаб-қувнаб кетавергин,
Ғамга ўзим харидорман, ўзим бозор.
Пешонангининг ёздиғидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар — қўшиқ айтсам, қайрилма, ёр!

Корли тоғдан наридадир ўзга диёр,
Ўзга юртда келин бўлиб қолишинг бор.
Ўзга юртда ўз юртингни эслаб тургин,
Менга эмас, тупроғингга бўл интизор.
Пешонангининг ёздиғидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар — қўшиқ айтсам, қайрилма, ёр!
Мен-чи? Менга гоҳ шодлик, гоҳ алам тўлар,
Ҳар сўзимга кулгим тўлар, нолам тўлар.
Бу олам-ку менинг кўнглум ярим этди,
Ярми билан қўйласам ҳам олам тўлар.
Пешонангининг ёздиғидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар — қўшиқ айтсам, қайрилма, ёр!

* * *

Қадимда шоир элма-эл, юртма-юрт кезиб юриб, гоҳ дили суйганни, гоҳ дили куйганни куйлар экан. Шоир йиғласа эл йиғлаб, шоир кулса эл кулар экан.

Элбек бахши ҳам эл кезиб юриб, одамларнинг дардини сезиб юриб, бир овул устидан чикди. Қаради, бир аёл кимтиниб, хаёл суриб, тошларга туртиниб, сойга сувга эняпти. Таниди: Ойтуман. Ойтуманнинг кўзи ҳам унга тушди. Гапирмоққа тил қайда? Иккови икки жойда серрайиб турибди. Шунда уларнинг сели-себор йиғлаган кўзлари шундай гаплашган экан:

ОЙТУМАН — Япроқлар сўлади — бахтсизман,
Оловлар сўнади — бахтсизман,
Йўлингга интизор тикилдим —
Тупроқлар кўймади — бахтсизман,
Аммо сен бахтиёр бўлгин ҳар доим!

ЭЛБЕК — Ахир, бир очилиш бахти бор,
Бошоқдай янчилиш бахти бор,
Соғинчдан хазондек тўкилиб,
Кўз ёшдай сочилиш бахти бор,
Мен шундай бахтиёр бўлай ҳар доим!

ОЙТУМАН — Кун ўтмай, шом келди — бахтсизман
Уфқдан қон келди — бахтсизман,
Нечун бу юрагим қийналар,
От миниб, жон келди — бахтсизман,
Аммо сен бахтиёр бўлгин ҳар доим!

ЭЛБЕК — Шом чоғи юлдузлик бахти бор,
Соғинчда ёлғизлик бахти бор,
Ҳасратда қўшигим гуллади,

Шу гулга илдилик бахти бор —
Мен шундай бахтиёр бўлай ҳар доим!

ОЙТУМАН — Дилимда нолам бор — бахтсизман,
Жиғамда лолам бор — бахтсизман,
Қўш бешик тебранар ёнимда,
Эгизак болам бор, — бахтсизман,
Аммо сен бахтиёр бўлгин ҳар доим!

ЭЛБЕК — Юракни тингламоқ бахти бор,
Қайғуни илғамоқ бахти бор,
Тунга шўр манглайни яшириб,
Эзилиб йиғламоқ бахти бор —
Мен шундай бахтиёр бўлай ҳар доим!

ОЙТУМАН — Йўлимдан тайрандим — бахтсизман
Қанотим қайрилди — бахтсизман.
Кечалар бошимга ёғилсин,
Бегимдан айрилдим бахтсизман —
Аммо сен бахтиёр бўлгин ҳар доим!

ЭЛБЕК — Иглама, армоннинг бахти бор.
Ойтуман, хижроннинг бахти бор.
Ишқсизга омонлик бахт бўлса,
Ишқ ичра қурбоннинг бахти бор —
Мен шундай бахтиёр бўлай ҳар доим!

ОЙТУМАН — Армоннинг гуллари сап-сарик,
Оҳимга тўлди-ку бу борлиқ.
Қанчалар бахтқаро бўлсам айт,
Ғуссадан бўласан сен фориғ —
Қанчалар бахтқаро бўлай, айт.

ЭЛБЕК — Бошингга шол рўмол ташлайсан.
Бекорга кўзингни ёшлайсан.
Қанчалар бахтиёр бўлсам, айт,
Сен мени унутиб яшайсан —
Қанчалар бахтиёр бўлай, айт...

Улар шу алфозда канча туришганини билмади. Аввал Элбек бахши ўзига келди. Караса, кўзлар дардлашиб тўймайдигандай. Шунда ўзини тутиб олиб, кўзёшини ютиб олиб, Ойтуманга гап котди: «Э эгачим, мундай карасам, келбатинг овулимиздаги Давлатбек оғанинг кизига менгзар. Шу ерларга бир кизи келин бўлиб тушган деб эшитаман. Шу сен эмасмисан?», деди. Ойтуман бир ютиниб, минг бир тутилиб: «Давлатбекоғанинг ўша кизи мен бўламан», деди. «Борсам, эл-юртингга нима дейин», деди Элбек бахши. «Салом денг», деди Ойтуман. «Яна нима дейин», деб сўради Элбек бахши, «Салом денг», деди Ойтуман.

«Хуш кол бўлмаса, эгачим», деб Элбек бахши отига қамчи тортди, «Яхши боринг, оғам», деб Ойтуман сой бўйида тошдек котди.

Биродарлар, Элбекнинг кетишинию Ойтуманнинг қолишини айтишга кучим етмайди. Мен ҳам сизлар катори бир одамман-да...

Эльмира Аҳмедова,
санъатшунос

Рангин қўшиқлар

Санъат оламида ёш мусаввирнинг оз фурсат ичида ўзига хослик касб этиши осон эмас. Гоҳида бошловчи рассом бирон кўرғазмада дастлабки асарлари билан томошабин ва танқидчилар эътиборига тушиши мумкин, гоҳида эса бунинг учун йиллар керак...

Собир Раҳматовнинг ижодий йўли фаол ва жўшқин бошланди. Республикамининг турли бурчакларига бориб, бунёдкор замондошларимиз ҳаётини кузатиш, тинимсиз меҳнат ёш мусаввир учун муваффақият гарови бўлди. Унинг ишлари республика ва Бутуниттифоқ кўрғазмаларида намоиш этилди, жамоатчилик диққатини тортди. Рассом ижодидоги ички яхлитлик, замондошимиз образини яратиш йўлидаги изланишларининг самарадорлиги томошабинни ўзига жалб этади.

Собир Раҳматов П. Беньков номидаги Республика билим юртини тугатгач, Ленинграддаги И. Е. Репин номидаги Тасвирий санъат, ҳайкалтарошлик ва архитектура институтда ўқини давом эттирди. СССР халқ рассоми Ю. М. Непринцев раҳбарлигида тинимсиз изланди. Аввало юксак профессионал тайёргарлик ёш рассомнинг ижодий дастхатининг шаклланишига туртки берди. Институтни тугатгач, С. Раҳматовнинг мустақил ижод палласи бошланди.

Собир Раҳматовнинг қисқа бир давр ичида яратган асарлари унинг тинимсиз изланишлари жараёнини намоиш этади. Ҳар бир асар замирида салмоқли ва теран мавзуларга қизиқиш, уларнинг янги-янги қирраларини очиш, сийратга эътибор қилмай, сувратнинг ўхшашлигига зўр беришдан қочиш, миллий тасвирий санъат анъаналарини замонавий рассомлик мактабининг илғор ифода воситалари билан уйғунлаштириш истаги ётади.

Шу йўлдаги изланишлар самараси ўлароқ, ҳайкалтарош А. Ҳотамов портрети рассом ижодидо муҳим босқич бўлди. Қаҳрамон ҳолатининг оддийлиги ва табиийлиги, атроф муҳитнинг мутаносиблиги томошабинни асарга нисбатан бефарқ қолдирмайди ва бу ҳол асарда акс этган шахс билан томошабин ўртасида ички алоқани таъминлайди. Асарда ҳайкалтарош образининг муайян бир жиҳати, хусусан ирода қудрати юз ва қўл ҳаракатининг мутаносиб ифодасида, бироз совуққон ва айни чоғда синчков нигоҳ орқали бўртиб кўринади.

Атоқли ўзбек шоири Фафур Фулом портрети ёш рассомнинг портрет жанрини фалсафий-эстетик мазмун билан бойитишда олға ташлаган яна бир дадил қадамидир. Раҳматов шоирни давр билан, даврнинг улкан ҳодисалари билан чамбарчас боғланган бир ҳолатда тасвирлашга интилади. Мазкур асарда ҳам рассомнинг ҳассос сўз санъаткори Фафур Фуломга ҳурмати

ва муҳаббати граждон ижодкорнинг ўз даври олдидаги бурчи ва масъулияти туйғуси билан қўшилиб кетган.

«Синов йиллари» номли триптихда уруш йилларининг мудҳиш, даҳшатли нафаси букилмас ирода, ишонч ва қарашларида шиддат уфуриб турган юртдошларимизнинг ўта жиддий қиёфалари орқали акс эттирилади. Рангларнинг тиниқлиги драматик оҳангни кучайтириб, тугал бир воқеа ҳақида тушунча беради. Триптих бутунисича бизнинг тинч ва ёруғ келажагимизни таъмин этган ғолиб кучлар тантанасини таъкидлайди. Рассом бунда онгли равишда конкрет образ ва майда деталлардан воз кечади.

С. Раҳматов манзаралар тасвирига ҳам тез-тез мурожаат қилиб туради. Унинг тасвирида манзаралар латиф, майин оҳанги билан кишини жалб этади. Пейзажда рассомнинг нозик ва сезгир ҳислари, лирикага мойил истеъдоди яна бир қарра намоён бўлган. Раҳматов пейзажларида ўзбек тасвирий санъатига хос анъаналар ўзига хос талқинга эга.

Рассом шу кунгача кўпгина мазмундор асарлар яратди (хусусан «Ўзил интерьер» триптихи; «Бойсун»). Айни пайтда унинг ижодидо янги материаллар, янги таассуротлар ва янги изланишлар жараёни кечмоқда. Бунга унинг Сурхондарё ва Германия мавзуида ишлаган кичик-кичик этюдлари гувоҳлик беради.

Вақт ўтган сари ёш рассом ўз-ўзига талабчан бўлиб бормоқда. У янги ишларининг ҳаммасини ҳам намоиш этишга ошиқавермайди. Шубҳасиз, мустақил ижод билан ўтган шу қисқа давр мобайнида Собир Раҳматов истеъдодининг ўзига хослиги, аниқ позицияси, мақсад ва интилишларининг теран англаганлиги намоён бўлди. Унинг асарлари зўраки тақлиддан холи. Унинг санъати самимий, тасвир ифодалари тушунарли ва ишонтириш қувватига эга.

Аҳмад
Аъзам

Ўзим билан ўзим

1. Одамнинг исми

ега фақат битта исмга қарамман: Аҳмад, деб чақирсалар, лаббай, деб чопиб бораман?

Мен шу Аҳмад деган исмга боғлиқман, сен ўзи кимсан, деб сўрасалар, Аҳмадман, дейман.

Қаерда неки иш қилсам, яхшиси ҳам, ёмони ҳам исмимга ўтади:

Аҳмад ундоқ қилибди, Аҳмад бундоқ қилибди. Баъзи пайтлари эса одамлар менинг кимлигимни эмас, фақат Аҳмад деган исмигина биладигандек, уларга ўзим эмас, фақат исмим керакдек, исмим менга тегишли ҳамма яхши-ёмон жиҳатларни эгаллаб, ўзимга ҳеч нарса қолмаётгандек туюлади.

Менинг эса дўстларим каби Солиҳ, Олим, Хуршид, Мурод бўлгим келади, кимсан, деб сўрашса, Солиҳман, Олимман, Хуршидман, Муродман — Дўстман, деб айтишни истайман.

Наҳотки, умрим битта исмга боғланиб ўтиб кетади, деб ўйлайман. Доим мен исмимга қарамман, аммо исмим биргина менга нисба эмас; бу исм мендан олдин ҳам бор эди, мендан кейин ҳам бўлаверади: одамлар менинг бор-йўқлигимга қарамай, болаларига Аҳмад деб исм қўяверадилар.

Бир куни дўппимни мундоқ бошдан олиб қўйиб, ўйлай бошладим: волидан муҳтарама заминда яна қанча Аҳмад бор?

Ўзбеклар билан бирга тожик, қozoқ, туркман, озарбайжон, қирғиз, қорақалпоқ, уйғур, татар, бошқирд, авар, даргин, қалмиқ каби, мамлакатимиздаги бошқа миллатларда ҳам Аҳмад деган қардошлар бисёр экан. Ахир, Ақмат, Аҳмет, Амет, Амит, Амаджон деганларнинг бари — Аҳмад-да!

Хаёлан мамлакатлар сарҳадларидан ошиб, ўйлай бошласам, ер юзининг ҳамма мавзеларига Аҳмад деганлар сочилиб кетган экан.

ТУРКУМ НОВЕЛЛАЛАР

Дунёда шунча кўп Аҳмад борлигидан кўнглим анча таскин топди.

Бирданига уларни кўргим келиб қолди. Йўқ, мамлакат-мамлакат кезиб саяхатга чиқмадим. Шу турган жойимдан Асқартоғнинг тепасига чиқиб, жумла-жаҳоннинг ҳамма мавзёларига товушимни етказиб: «Ҳой Аҳмад!» деб бир наъра қилган эдим, Аҳмад деганининг бари, лаббай, деб чопиб келди.

Уҳ-хў, шунча кўп аҳмадлар йиғилдики, Асқартоғнинг теграсига одам сиғмай кетди: қўлимни пешанамга қўйиб, ҳарчанд тикиламан, аҳмадларнинг адоғи кўринмайди! Оқ танли, сариқ танли, қора танли, қизил танли, узоқ йўлда чопиб келганидан, бир хилларининг қанақа танли эканини ҳам билиб бўлмайди.

Одам исмининг оҳанрабоиси шунчалар зўр эканми, озодлик деб ҳибсга тушган нечов-нечов аҳмадлар қақирғимни эшитгач, кишанларни синдириб, турмаларни йиқиб, йўлдаги мамлакатларнинг чегараларини бузиб етиб келибдилар; ошини ошаб, ёшини яшаб, оёқдан мадори кетган кўп қарри-қурри аҳмадлар урларини етказишни навқирон аҳмадларга тайинлаб қолибдилар; мишиғини артолмайдиган жужук, чурвақа аҳмадчалар ўз тилида: «Манам бойаман» (масалан, форчаси: «Манам мейваам»), деб йиғлаб эргашган экан, уларни катта аҳмадлар: «У ёқдан сенларга шунақа хуштак олиб келамизки, пуфласанглр, отларинг чалинади», деб аврабдилар; Эрону Ироққа аҳмадлар, бир-бири билан урушиб ётган экан, қақирғим етиб борган, қуроғларини ташлаб, бирга, унисси йиқилса — буниси турғизиб, буниси йиқилса — унисси турғизиб чопаверибдилар.

Мен Суринам деган мамлакатни Африкада деб юрсам, у Америкада бўлиб, ўша тупканининг тагида ҳам аҳмадлардан бор экан. Уругвай, Парагвай деган мамлакатлардан ҳам талай аҳмадлар келди. Аҳмадлар у ёқларда нима қилиб юрибди, деб ҳайрон бўлсам, уларнинг ота-боболари аввал Африкадан Андалузияга, у ердан Жанубий Америкага улоқиб бориб, ўша ерларда муқим туриб қолган экан. Кўп аҳмадлар тирикчилик ғамда Европада ҳам тентиб юрган экан, шулар ҳам сармоядорларнинг ишдан бўшатиб юборишларидан қўрқмай (у ёқларда мусофирларга бундан оғирроқ жазоларни ҳам тап тортмай қўллаверишади), ҳамма нарсани шу ҳолича ташлаб келаверибди.

Ҳа-я, Европа, Америка, Африкада Амадео, Амадей, Амаду деганлар ҳам йўлга отланишган экан, аҳмадлар «Аҳмад» исмли одамларни қақирди, деб йўлдан қайтаришибди. «Бекор қилибсизлар, исмлари анча уйқаш экан, келишса бўларди», деб афсусландим.

Лекин, кунчиқар мамлақати — Япониядан бир Ямато деган одам, қўлоғи сал чатоқроқ эшитар эканми, «Амат-о!» деб қақиряпти, деб келаверибди, бунга қувондим.

Бизнинг Ғазирада ҳам Аҳмад деган подачи қўшимиз бор эди, қарасам, шу ҳам юрибди. «Хў, Аҳмад ака, қишлоқнинг подасини безга қолдирингизми?» деб ташвишлансам, у: «Шу пайтада пода кўзга кўринадими!» дейди...

Хуллас, жумла-жаҳоннинг минг туман, миллион-миллион аҳмадлари¹ бир жойга жам бўлди.

Кел-э, бу дунёда мендан ҳам бир хайрли иш қолсин, деб йўладим-да, адашларимга қараб: «Бир-бирларинг билан танишиб олинглар», дедим. Бу гапимни ўзимизнинг мамлакат аҳмадлари ҳамма ажнабий аҳмадларга таржима қилиб бериши — ялпи таълимнинг кучи шунда билинди.

Танишиш маросими, яширмаслик керак, бир оз кулгига ҳам сабаб бўлди, чунки қайси адашим кимга: «Менинг исмим — Аҳмад», деса унисси: «Мен ҳам Аҳмадман», дейди, сўраган Аҳмад: «Ҳазиллашманг», деб кулиб юборади.

Турфа миллат, турфа тилли, турфа шамойилли аҳмадлар дунёда шунча кўп Аҳмад борлигини бунгача ўйлаб ҳам кўришмаган экан, аввалига ишонинишмади, кейин эса роса қувонишди. «Шунча вақтдан бери бир-биримиздан беҳабар юрaverган эканмиз-да, а», деб ўкинганлари ҳам бўлди.

Кейин, аҳмадлар бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўрашга тушдилар: миллатинг нима, ҳукуматларинг қанақа, маошинг қанча, оилангача нечта жон бор, ишлаб топганинг рўзғорига етадими,

¹ Бу гапни мен ҳаводан олаётганим йўқ: умумжаҳон аҳолисининг бултурги рўйхатида ўн миллион саккиз юз ўн икки минг уч юз етмиш битта Аҳмад (10.812.371.) бор экан. Бир йил ичида яна неча мингта кўпайгандир — А х м а д (автор).

етмаса — ёрдам берайлик, ахир, бегона эмас, ўзимизнинг Аҳмадсан, топганимга қайтарарсан...

Бу ёғи энди ўз-ўзидан аён: душманингиздан бундай ҳол-аҳвол сўрамайсиз, ахир.

Ҳамма аҳмадлар дўстлашиб кетишди.

Шундоқ ахил адашларимга қараб туриб, исмим Аҳмад эканидан, аҳмадларнинг кўпчилигидан роса кўнглим кўтарилиб, бошим осмонга етди. Бундан буён Аҳмад исмига минбаъд доғ туширмайман, ёмонотлига чиқсам, одамлар болаларига менинг исминини қўйишни бас қилиб, тагин аҳмадлар камайиб кетмасин, деган ниятни ҳам кўнглимга маҳкам тугдим.

Кейин, аҳмадлар ичида бўлай, дедим-да, Асқартоғдан тушиб, адашларимга аралашиб, ораларида адашиб кетдим.

Биз, аҳмадлар бошқа-бошқа мамлакатларда яшасак ҳам, мақсадимиз — тинч, озод яшаш, шундан исмимиз битта, келинглр, бундан сўнг борди-келди қилайлик, оғир куни-мизда бир-биримизга елкадош бўлайлик, яхши кунларда қувончимизни баҳам кўрайлик, деб гапни бир жойга қўйдик.

Ҳар бир Аҳмад ўзи яшаётган мамлакатда, агар у озод бўлса, озодлигини яна ҳам мустаҳкамлаш учун, озод бўлмаса, озодлик учун курашин; замон нотинч, ҳар бир Аҳмад ўз элида тинчликни ўйласин, бошқа исмдаги одамларни ҳам аҳилликка ундасин, деб бир қарорга келдик.

Аҳмад деган исм — дунёдаги аҳмадлар лашкарининг байроғи, бу байроқ ҳар қандай машаққатли дамларда ҳам баланд кўтарилиб турсин, деган тақлиф бир овоздан қабул қилинди.

Ана шундай яқдил, яктан руҳ билан хўшлашдик. Бир талай аҳмадлар, таъсирчанроқ эканми, хайрлашаётганда йиғлаб юбориб, бошқа аҳмадларнинг ҳам кўнглини бузди. Маъли, нима бўпти, дўстлик миллат, чегара билмас экан, шундай зўр йиғинда йиғламасақ, қачон йиғлаб юривдик, бунақа кўзёш яхшиликка, деб намли кўзларимизни ҳеч биримиз яширмадик...

Мен энди Солиҳ, Олим, Хуршид, Муроднигина эмас, Йўлдошни ҳам, Усмонни ҳам, Мирзони ҳам, Яшарни ҳам, Алишерни ҳам — хуллас, барча дўст — таниш-билишларимни менга ўхшаб, Асқартоғнинг тепасига чиқинглр-да, «Ҳой Солиҳ!» ёки «Ҳой Олим!..» деб қақиршига ундамоқчиман.

Кимнингки исми Одам бўлса, шу ишга чорламоқчиман. Бу энди амалга ошмайдиган ҳавойи орзу эмас, ҳақиқат: агар Одам кўнглининг энг баланд чўққисидан туриб, кўкрагини улуғ ниётларга тў-ўлдириб: «ҲОЙ ОДАМ!», деб жумла-жаҳоннинг ҳамма овлоқ бурчакларига етказиб наъра қилса, минг-миг туман, миллион-миллион одам лаббай, деб чопиб келади.

...Агар дунёдаги ҳамма ОДАМЛИК деган битта байроқ остида тўпланса, тасаввур қиласизми, ҲОЙ ОДАМ!..

2. Жим ўтирган одам

Уйимдаги ҳамма нарса нимагадир қўлоқ тутган: гўё ҳозир бирови туйқусдан тилга кирадио бошқалари уни тинглайдигандек. Балки, улар деразадан тушаётган ойнинг нурини кўпдан буён баҳамжиҳат тинглаётгандир. Балки, шу жимликнинг ўзи уларнинг сўзлашув тилидир, бу тилни мен билмасман. Ҳар қалай, ойлаб, ййлаб, кун бўйи бир уйда бақамти қоладиган нарсаларнинг бир-бири билан мулоқотга киришмаслиги мумкин эмас. Балки, нарсалар ўз-ўзича биз етти ухлаб тушимизга ҳам кирмаган ўйларини ўйлаб турар...

Деразадан осмонга қарайман: юлдузлар чечак отган. Чечаклар бир-бирларига гул чангини узатиб яшайдилар — шундай тиллашадилар; юлдузлар ҳам бир-бирига нур йўллаб гурунглашмайдими? Йўқса, нега бунча жимиллайди улар? Уйга толаман.

Мен ҳам гўё жим ўтирибман.

Кўнглимдаги сўзлар осмондаги юлдузларча кўп. Улар бир жойда тек турмай, тўпланиб-тарқалиб юрибди. Тўпланганлари-да кўнглим ёришиб кетади, тарқалганда — хира тортади.

Сўзлар безовта тиллашаётир — мени тиллашаётир. Нима деб ўйлайсиз, одамнинг кўнглидаги сўзлар луғат китобига тўплаб босилган ўлик ҳарфлар йиғиндисиими? Йўқ, улар — тирик, тирик нарсалар эса жим туролмайди.

Мана, шу тирик сўзлар кўнглимда гангир-гунгур мулоқот қилаётир — кўнглим ёришиб-хира тортиб турибди.

— Эй, сен, — дейман ўзимга ўзим.

— Ҳа, мен, — деб жавоб қиламан ўзим.

- Менинг ким?
- Мен-да. Исмимни биласан.
- Исмингни эмас, кимлигингни сўраяпман.
- Ким бўлардим, одамман-да.
- Одамлигингни эмас, кимлигингни сўраяпман.

Одам бўлмасдан бошқа яна ким ҳам бўлардим, деб ўйлайман. Агар бу саволни ўзимдан ўзим эмас, биров сўраганда, нима деб жавоб қилардим? Бу саволни биров берганда, жавобимни кутиб ўтирмай, йўқ, сен одам эмассан, дейиши ҳам мумкин. Ахир, одам бўлиш осонми!

— Кимлигингни билмайтуриб қандай яшаяпсан? — дейман яна ўзимга ўзим.

— Қандай яшаяпман? — деб яна ажабланиман ўзим. — Хўш, қандай яшаяпман? Ҳалол яшаяпман, ўзганинг ҳақини емайман, бировга ёмонлик қилмайман, сидқидилдан ишлайман, номингни беминнат топаман. Бундан ортиқ яна қандай яшашим керак?

— Бу иш қумурсқанинг ҳам қўлидан келади, — дейман ўзимга ўзим. — Одам яшаш учун ўзининг кимлигини билиши керак.

Яна ўйлайман, жуда кўп китоб ўқийсан-да, ошна, калланга ким-қайдаги китобий саволлар келади, дейман-у, лекин шундан бошқа яна қандай яшашим керак экан, деб бошим қотади. Агар бундан ҳам ортиқроғи бўлса, шу кунгача яшаганимни нима қиламан, ахир, умримнинг шунча қисмини бекорга ўтказган бўламан-ку! Э-э, биз яшамаётган эканмиз, умрни фаромуш ўтказибмиз, деб ўчириб ташлаб, яшашни бошқаттан бошлай олмаيمان-ку? Отилган ўқ яна қайтиб милтиқдан чиқади-ми?

Яна ўзим ўйлайман: шундай яшайверганим яхши эмасми, кимдан камлигим бор?..

— Ҳа-а, — деб киноя қиламан ўзимга ўзим, — кимлигингни билишдан қўрқаяпсанми?

— Йўғ-э, — дейман ўзим ғашланиб. — Нега қўрқар эканман? Одам ўзининг кимлигини билишдан ҳам қўрқадими?

— Қўрқаяпсан, — дейман ўзимга ўзим, худди кимлигимни биламан-у, жўрттага айтмаётгандек. — Анча доносан, кимлигингни донолигинг билан яширасан.

Назаримда, кўнглимга бошқа бир одам кириб олиб, мени майна қилаётгандек, фаҳим етмайдиган саволлар бериб, мени атай доводиратаётгандек.

Қизиқ, деб ўйлайман яна ўзим, исмим, тилим, миллатим, туғилган жойим, тотувгина оилам бўлса, қандай яшаётганим ўзимга аён, бошқа биров, мени яхши билмайдиган киши шахсим ҳақида ҳар хил хаёлларга бориши мумкиндир, аммо ҳозир бегона билан эмас, ўзим билан ўзим гаплашяпман-ку, нимани яширардим у нима манфаат топардим бундан?

— Хўп, ана, билар экансан, айт кимлигимни, — дейман зарда билан ўзим.

— Қани, айт-чи, Ватанингни севасанми?

— Албатта, севаман.

— Халқингни севасанми?

— Албатта, севаман.

Э-ҳа, гап бу ёқда экан-ку, деб енгил тин олиб, бурро-бурро жавоб қиламан.

— Хўш, — дейман яна ўзимга ўзим. — Қани, энди бу саволимга ўйлаб жавоб бер: Ватанингни, халқингни қандай севасан?

— Ия, бу қанақаси бўлди? Севаман, вассалом! Кўнглимда Ватанимга, халқимга бўлган улкан муҳаббатни авайлаб юрибман.

— Ана энди кимлигинг маълум бўляпти, — дейман ўзимга ўзим.

Устимдан қанақадир бешафқат ҳукм ўқиляётгандек юрагим орзиқиб кетади.

— Уйингни, оилангни яхши кўрасан-а?

— Ҳа.

— Шунинг учун тинмай елиб-югурасан. Ишқилиб, уйимда камчилик бўлмасин, болаларим бошқалардан кам бўлмасин, деб қўлингдан келганини қиласан. Тўғрими?

— Тўғри.

— Нима учун Ватан, халқингни деб шундай елиб-югурмайсан?

— ...

— Буларга бўлган муҳаббатни кўнглимда авайлаб юришингдан кимга наф? Ахир, бунақа муҳаббатнинг тириклиги қоладими? Муҳаббат меҳроб эмаски, унга сиғиниб, шу билан

бурчингни ўтаб юраверсанг? Тирик туёғу курашиши керак. Курашмайдиган муҳаббат — ўлик муҳаббат.

— ...

— Ватан дегани ҳам аслида — курашаётган муҳаббат, ана шу муҳаббат билан бирлашган кишилар эса халқ бўлади. Сен, сен учун ҳам бошқа биров курашиши керакми?

Аслини олганда, ўзим билан ўзим бунақа гаплашмаслигим керак эди. Гаплашсам ҳам аввалданоқ бошқа, ўзимга тушунарлироқ мавзудан бошлашим лозим эди. Масалан, ўзимдан ўзим, қани, ошна, шу вақтгача нималарга эришинг, деб сўрасам, қўлга киритган нарсаларимни бир-бир санаб берар эдим.

— Хўп, ҳўп, энди гапни кўп чўзмай, кимлигимни айтиб қўя қол, — дедим зардам қайнаб ўзим.

Шунда фақат савол бераётган ўзимни эмас, саволга тугиляётган ўзимни ҳам кўрдим, иккови ҳам — битта ўзим, лекин...

— Сенми? — дедим ўзимга ўзим. — Сен — кўнглига ганжинани кўмма қилиб, қаерга қўйгани ҳам эсидан чиқиб кетган қашшоқсан. Шу халқнинг бир бўлагин эмас, қаторнинг ичига кириб олиб, қатор қаёққа етакласа, шу ёққа оғадиган, ўзини қатор билан паналаб, тирикчилик ташвишида ғимирсиб юрган жўнгина бир... майли, одамсан...

Эзилиб кетдим: ўзимга ўзим шунақа айбларни қўяманми-я?!

— Ўйлаяпсанми? — деб сўрадим яна ўзимдан ўзим.

— Ўйлапман, — деб жавоб бердим ўзим...

— Ўйла, ўйла, — дедим ўзимга ўзим. — Лекин, муҳаббат қуруқ ўй ҳам эмас.

— Тушунапман, — дедим ўзим.

— Тушунаётган бўлсанг, я ш а й бошлабсан! — дейман яна ўзимга ўзим. — Майли, яхшилаб ўйлаб ол, фақат қолган умрингни ўй ўйлаш билан ўтказиб юборма. Амалсиз ўй ҳам — ўлик...

Ана шунақа, ўзим билан ўзим гаплашиб ўтирибман.

Уйимдаги ҳамма нарса бекордан бекорга шундай турмадир...

Деразадан ой нури уйимга бекорга тушмаётгандир...

Осмондаги юлдузлар бекорга жимилламаётгандир...

Кўнглимдаги сўзларнинг безовталиги ҳам бежиз эмасдир, ахир...

Четдан қараган одам менинг ҳозир ўзим билан ўзим гаплашиб, бешафқат ўйларимни э ш и т и б ўтирганимни билмайди.

Кўзини бир нуқтага тикиб, жимгина ўтирган одамнинг кўнглидан нималар кечаётганини четдан қараган одам э ш и т м а й д и.

Лекин, эшитиши керак. Жим турган одамнинг ҳаммаси ҳам жим турмаган бўлади. Одамнинг ўзи билан ўзи ёлғиз қолгандаги жимликда бошқалар ҳам эшитиши жуда зарур бўлган тирик сўзлар тиллашади.

Кўнглим ёришиб-хира тортиб турибди: СИЗ КИМСИЗ!..

3. Кўзгудан қараган одам

Одам ҳар куни неча марталаб кўзгуга қарайди: сочини тараш учун, кийимининг ярашган-ярашмаганини кўриш учун, кўпинча эса кўзгудаги аксига анчайин маънисиз ҳам кўз тикади. Кўзгуга нима учун тикилгани эсида йўқ, бошқа нарсаларни ўйлаб тураверади...

Эркаклар соқол олаётганларида албатта кўзгуга қарайдилар, ҳатто жаллод ҳам юзига кўзгусиз тиғ текизолмайди.

Аёллар эса кўзгусиз ўзларига оро беролмайдилар — улар кўзгу ёнидагина ўзларининг сулув эканликларига ишонадилар. Албатта, улар эркакларнинг суқ билан термилишига ҳам ишонадилар. Лекин, эркакларнинг кўзида улар кўзгудагидек акс этмайдилар — кўзгу беҳаё эмас, гап ҳам отмайди.

Чиройли-чиройли қизлар чиройларидан ўзлари ҳам баҳра олиш учун кўзгуга қарайдилар.

Ёш-ёш йигитлар келишимли, хушбичим қоматларини кўзгуга солиб, ундан қизларнинг кўнглини қидирадилар...

Агар уйга кириверишда тошойна турган бўлса, одам ўтганида ҳам, қайтганида ҳам унга бир қур кўз ташлайди. Кўчага чиқаётган одам кўчадагиларга қандай кўринишини

олдиндан билиб, юзига шунга мос тус бериш учун кўзгуга қарайди. Тусини ўзгартирмаслик учун одам ҳатто кўчада кетаётганда ҳам дўконлар ойнасида лип этган аксини назардан қочирмайди.

Эрқагу аёл — одам умри қандай ўтаётганини кўзгудан кузатиб яшайди. Агар ойна кашф этилмай, дунёдаги ҳамма сувлар лойқа бўлиб, одамнинг юзи ҳеч бир нарсада акс этмаса, одам ўзининг юзидаги ўзгаришларни кўрмас, илдиз отаётган ажинларини пайқамас, сочининг оқи кўпайиб бораётганини, қаддининг эгилаётганини пайхас қилмас — ёши қайтаётганини билмас эди.

Одамнинг ёши қайтгани сайин кўзгуга эл бўлиши шундан. Одам кўзгуда ўзининг ҳамма аъзосини: сочи, пешанаси, қошлари, бурни, лаблари, ёноқлари, ияги, бақбақаси, бўйни, кўкрагини, кийимларини, қадди-бастини, бошмоқларини ҳам кўради, у ёнбошини, бу ёнбошини ҳам кўзгуга солади.

Қорин қўя бошлаган одам ҳатто қорнини ҳам кўзгуга рўпара қилиб, э, падарига лаънат, ҳалитдан семириб кетяпман, дейди.

Лекин, одам кўзгуда ўзини кўрмайди. Кўзгуга қараган одам ўзининг ҳамма жойини кўриб туради, лекин ўзининг кўзларига тўғри боқолмайди. Борди-ю, кўзгудаги кўзларига тўқнаш келиб қолса, билдирмай, билмагандек, гўё бу тўқнашув тасодиқдек, секин кўзларини олиб қочади.

Мен бир куни ў з и м н и к ў р и ш г а аҳд қилиб, кўзгудаги кўзларимга тик боқдим. Тикилдим... шу онда сесканиб кетдим: кўзгудаги кўзлар меники эмас эди, уларнинг боқиши ўткир, шафқатсиз, сенга бир мартагина берилган ҳаётни бунча абгор қилдинг, деб қаттиқ қадалиб турар эди.

Кўзгудаги кўзлар менинг кўзларимга акс эди. Улар — мен йигит ёшига кираётганимда ҳали мана бундоқ яшаймиз, деб умидвор қилганимга ишонган, энди эса, ҳаётим ҳеч қандоқ эмаслигини кўриб туриб, мени фош қилишга пайт поёлаб келаётган, ҳозир пайтини топган кўзлар эди.

Кўзгудаги кўзлардан кўзларимни олиб қочдим.

Кўзгудаги кўзлардан кўзларимни яширдим.

Фақат... ичимдаги бир истак, уларга қара, қара уларга, деб турар эди.

...ва бу истак тобора кучайиб борар эди.

Чекинишга йўл йўққа ўхшайди.

Нимадир қилиш керак!

4. Ўзига термилиб ўтирган одам

Тепамда биров ўтирибди. Бошимда, юзини юзимга яқин тутиб, менга диққат билан тикилиб ўтирибди.

Кўзлари ҳамдард, хайрихоҳ — узоқ вақт мени соғинган, ниҳоят менга етишиб, лекин мени йўғотишдан аяб ўтирган кадрдонимнинг кўзлари.

Юзим — уйқу билан ёпилган китоб. Китобимни ўқимай турсин, деб ухлаб ётибман.

Ойнинг нури дераза пардаларидан сизиб ўтади, юзимга гардларини сепеди, тепамда ўтирган бировнинг кўзларида титрайди.

Ойда ёришган юз доим шафқатталаб бўлишини, юмук кўзларга ҳеч ким озор беролмаслигини билиб, кўзларимни очмай ётибман.

Бировнинг шафқатини ҳимоя билиб ухлаб ётибман.

Мени қандайдир мулоим ваҳм босган, қандайдир шодланиб сесканаман.

Ваҳм кўнглимга ҳузур билан я с т а н и б, ой ёруғида хира товланаётгандек...

Ваҳмни бемалол силаса ҳам бўлар экан-ку, ваҳм билан бемалол тиллашса ҳам бўлар экан-ку, деган ўйларни ўйлайман. Ваҳмнинг оғуши илққа ўхшайди.

Нега шу пайтача мени ваҳм босарди, деб ўйлайман яна. Ваҳм менга яхшилик қилишга келгандек...

Ваҳмга нималардан кўрқишимни, нега юзимни о ч м а ё т г а н и м н и айтиб берсамми, дейман. Айтиб берсам, кўркувларнинг энг каттасини ўзимга эл қилсам, бошқалари менга даф қилишга ботинолмас, деб ўйлайман яна.

Ухлаётган бўлсам ҳам бош учимда менинг юзимдан ўзини ўқимоқчи бўлган бировни кўриб ётибман, унинг ҳеч қанақа БИРОВ эмас, УЗИМ эканлигимни билиб ётибман.

Балки ухламаётгандирман?..

Балки бу туш эмасдир?

Бунча ўзимга термиламан, менга нима бўлди экан?..

5. Танасидан кўнгли қолган одам

Унинг ҳамма хоҳиш-истакларини бажариш менга қонун эди. Уни деб ўлиб-тирилдим.

Ҳар куни эрталабдан уни парваришлагга киришар эдим: соқолини олар, тишини тозалар, юзига хушбўй атирлар сепаиб қўяр эдим: устара тиғи теккан жойига зарарли нарсалар тошмасин, деб ўйлардим-да:

ҳар ҳафта ҳаммомга туширар, буғхонада обдон терлатиб, уқалаб қўяр эдим;

ҳар куни камида уч маҳал овқатлантирар, қурбим етганича унга ёқадиган таомлардан сайлар эдим; энди чамалаб кўрсам, шу вақтгача еган овқатлари қирқ туянинг белини синдириб, яна ортилмай ҳам қолар экан;

топганимча яхши-яхши либосларга ўрардим, совуқда қалин, иссиқда энгил кийинтирар, изгириш юзига тегмасин, деб қишда пўстинининг ёқасини кўтариб қўяр, бошини офтоб урмасин, деб саратонларда соя йўлкалардан етаклар эдим;

ўзини салгина ёмон ҳис қилса, ташвишга тушар, инжиқланаверса, дўхтирларга қаратар, дардини аритадиган дорилардан топиб келардим;

чарчаса, дам берардим, кунига камида етти соат ухлардим, сайр қилдиардим, яна...

Энди, мен майдагап одам эмасман, унинг айтса бўладиган хоҳишларидан ташқари, айтиш ноқулай талай-талай майлларини ҳам қондирардимки, ҳаммасини санайверсам, миннат қиляпти, деб ўйлашингиз мумкин.

Гапнинг лўндаси, ўзимни унга бағишлаган эдим.

Бир куни доимгидек уни папалаб кетаётганимда, бирдангина олдимдан тўсиқ чиқиб қолди.

— Қани, энди мен билан бир сакра, бу тўсиқдан ошиб ўтайлик, дедим.

У тўсиқни кўриб кейин чекинди, аниқ — қ ў р қ д и!

— Сакра, ахир, сени келиб-келиб тўсиқдан чекинасан, деб шунча парвариш қилдимми, дедим эзилиб унга.

У эса тўсиққа қараб шалвираб қолди.

Охири, бор-э, асли номард экансан, сенга умрини бағишлаган мен — аҳмоқ, дедим-да, бир сакраб тўсиқдан ошиб ўтдим.

Танамнинг қуруқ ўзи қолаверди, йўлнинг нариёғига фақат ўзим кетавердим...

6. Кўнглини кўтарган одам

Ивирсиқ уйимизга кирсак, бетартиб ётган нарсалар ўзимизга жой қолдирангандек, тор туюлади. Шунинг учун вақти-вақти билан уй кўтарамиз. Уйдаги нарсаларни ташқарига олиб чиқиб, кўрпа-ёстиқларни офтобга ёямиз, ҳаммаёқни супуриб-сидириб тозалаймиз-да, нарсаларни жой-жойига тахлаймиз: ивирсиқ ётган уй кенг, баҳаво, одам кирса, баҳри дили очиладиган, энг муҳими — излаган нарсангиз топиладиган тартибли бир гўшага айланади. Тўғрими?

Мен бир куни шу тарзда кўнглимни кўтармоқчи бўлдим. Ивирсиб кетган экан, зарур пайти излаган туйғумни тополмайман; бу — туйғунинг йўқлигидан эмас, кўнглимнинг тартибсизлигидан: унда ҳамма туйғуларим аралаш-қуралаш сочилиб-босилиб ётган экан.

Бир куни телевизорга қараб ўтирган ўғлим: «Дада, сиз ҳам отларни яхши кўрасизми?», деб сўраб қолди. Уйламасдан: «Ҳа, ўғлим», деб юбордим уялиб кетдим: кўнглимдан ҳарчанд изламайин, отларни яхши кўришимни тополмайман. Бу туйғу болалигимдан бери бор, кўнглимда эди, гўдаклигимда хивични от қилиб чопганман, сал каттарганимдан кейин кўпкари бўлган жойдан қолмаганман, ўн саккиз ёшларимда отчопардаги пойгадан завқланиб, кўнглим юмшаб кетган: отлар шу қадар чиройли чопган эди. Лекин, мана, бугунга келиб, бу туйғуни тополмаяпман...

Бир мактабда ёзувчилар билан учрашув бўлди, менга ҳам сўз берилди. Сўзни тарихни пухта ўрганиш кераклигидан бошладим: «Тарих — тарихда қолиб кетган ўтмиш эмас, у бизнинг юрагимизда яшайди, бугун биз яшаётган кунлар ҳам

авлодларимиз умрида давом этади, ота-боболаримиз ҳаётини унутиб қўйсақ, келгусида бизни ҳам эсдан чиқаришади, изсиз ўчиб кетамиз», дедим. Шундай дедиму юрагим шув-в этиб кетди: кўнглимга назар солсам, ўзимнинг тарихни я х ш и к ў р и ш и м й ў қ! Бир вақтлар тарихни шундай севардимки, ётиб олиб қулоғимни ерга боссам, тарихдаги отларнинг дупурини эшитгандек бўлар эдим. Бу туйғу кўнглимнинг қай бир бурчагида, қанақадир лаш-луш кечинмалар тагида қолиб кетган шекилли, шундай зарур пайтда излаб тополмайман. Мулзам бўлиб минбардан тушдим.

Яна бир куни мени атай йўқлаб, тўлиб-тошиб синфдош дўстим уйга келди. Дарвозани очишим билан мени кучоқлаб олди. Мен ҳам уни кучоғимга олдим эсанкираб туравердим: яна ўша аҳвол, синфдошимга бўлган дўстлигимни тополмайман. Дўстим, кўлида бир дунё бозорлик, кўнгли меҳрга лиммо-лим тўлиб, кўзи ёшланиб менга боқади: бечоранинг мени кўрмаганига ўн беш йил бўлибди, ахир! Мен эса нима қиларимни билмайман, нуқул: «Эй сени қараю... Жуда қувонтирдинг мени», дейману кўнглимда қувонч йўқ. «Бекорга келмагандир, шаҳарга иши тушган, бирон илтимоси бор-ов», деган хаёлларга ҳам бораман. Лекин, йўқ, ҳеч қанақа илтимос-пилтимоси йўқ, ишидан икки кунга жавоб теккан экан, «Шу-у, жўражонимни бир кўрмасам, кўнглимнинг хусури босилмайдиганга ўхшайди», деб келаверибди. Кечаси алла-паллагача гурунглашиб ётдик: унинг кўнглига ҳаяжон сиғмайди, мени уйку босади; мен ҳам унга қўшилиб жўшай дейман, аммо ўша жўшқин дўстлигимизни қаерга қўйганимни тополмайман.

Яна бир куни шу ерда — шаҳардаги дўстларим билан бўлган бир гурунда гап биринчи муҳаббатга келиб тақалди. Дўстларимнинг барида бу туйғу йўқолмаган экан, гурунг қизигандан қизиди, уларнинг бари ўша ўн олти-ўн етти, ўн саккиз ёшига бир-бир қайтиб чиқишди. Биринчи муҳаббат менинг ҳам эсимда экан-у, аммо туйғунинг ўзи йўқолиб қолибди. Бўлмаса, бир қизни иккинчи синфдалигимдан тортиб,

то мактабни битиргунча яхши кўрганман, ҳар куни, ишона-сизми, ҳар куни унинг отини айтиб ухлаганман, уйғонганимдан кейин ҳам тилимга келган сўз — унинг оти бўлган. У қиз менга мойил эдими, йўқми, билмайман-у, лекин ўзим уни жуда қаттиқ яхши кўрганман. Ўша ширин азобларимнинг ҳаммасини эслайман, лекин кўнглимда қилт этган туйғу йўқ! Кейин эсласам, биринчи севгимдан совиб, энди нима кераги бор, деб кўнглимнинг бир гадойтопмас бурчагига тиқиб қўйган эканман, мана, т о п о л м а й м а н.

Эйтибор бермасангиз, не-не туйғуларингиз йўқолиб кетаверар экан, эйтибор берсангиз, нималарни йўқотганингиз секин-секин хотирангизга келаверар экан: аввал ҳафта-ўн кунда, кейин ҳар куни бирон бир туйғумни бефойда излайдиган бўлиб қолдим.

Ана шундан кейин кўнглимни, худди уй кўтаргандек, саранжом саришта қилишга бел боғладим. Ўзи ҳам кўнглимда минг хил майда-чуйда туйғулар уюлиб кетган экан, уларнинг керагини керакка ажратгунча бўларим бўлди. Уларни ш а м о л л а т и ш у ч у н о ф т о б г а ё й г а н и м д а, к ў п и қ у р и б, у в а л а н и б к е т д и.

Кўнгли кўтаришим тўхтагани йўқ, ҳали иш кўп, лекин ҳозирданоқ кўнглимга кирсам, яйраб кетаман — шунақа саришта, шунақа баҳаво, шунақа кенг...

7. Оқиб бораётган одам

Аллегро

Мен бир кўйнинг тўлқинларида оқиб келяпман келяпман келяпман қалқиб қалқиб кетяпман кетяпман бу куй мени қайси қайси қайси қирғоғига қачон қачон қачон ташлаб кетади билмайман билмайман билмайман фақат бу куйни ўзим чалаяпман чалаяпман чал...

**Аъзам
Худойбердиев**

Қўқон шамоли

Бу табиат қарғиши эмас,
Шамол бунга келган атайлаб.
Айтган: «нимжон бўлар болалар,
Устирсангиз ортиқ авайлаб».

Машаққатдан қочмадим ҳаргиз,
Энтиктирар кунлар висоли.
Қайда бўлмай, қулоқларимга
Хайқиради Қўқон шамоли:

«Бир гул десанг ўзингни бунда,
Кучимга дош беролсанг — гулсан!
Қўзларингга қум тўлса ҳамки,
Сайрай билсанг, асл булбулсан!»

Бу шамолни билмайди кўплар,
У тинмайди тўрт фаслда ҳам.
Бунда яшар кимки дўпписин
Тута билса бошида маҳкам.

Бўрибой тоға сўзлари

Нега ҳайрон бўлиб қарайсан, бўтам,
Панжаларни бир-бир юлиб кетган ўқ.
Шундан сен кабилар бахтиёр юрган
Ватанни душманлар топтагани йўқ.

«Сизга қуллуқ» деган гапни гапирма,
Хурматдан энтикиб кетсанг-да магар.
Мен «қуллуқ» сўзини ёмон кўраман —
Худди «қуллик» каби жирканч туюлар!

Ҳамон тугамагин уруш мен учун,
Ҳамон кечалари ухлай олмасман.
Дутор чертолмасман аввалдагидек,
Кетмон чопиш гаштин сура олмасман.

Бир бора ёв босиб, сўнг озод бўлган
Ватан сенга қолди, топтатма, болам.
Шунда сен оламдан беиз ўтмассан,
Ўтиб кетаверар сендан бу олам!

* * *

Бир кампир яшарди маҳалламизда,
Мўғтабар ёшини яшаб қариган.

Жанга кетган ўглин кутаркан, бизлар —
Ҳали туғилмасдан авваллари ҳам.

Ниҳоят чарчади йўл қарайвериб —
Бултурги кузакда дунёдан қайтди.
Қайтишдан сал олдин, қўшниларини
Титратиб, охирги сўзларин айтди:

«Қандай бало экан душман дегани,
Нифоқлар девори қуламабди-да.
Агар болам ҳануз қайтмаган бўлса,
Бу уруш ҳалиям тугамабди-да?!»

Тасвир

Қўқонда, аския қилаётгандек
Туюлади ҳатто чойхоналар ҳам.
Энгашиб гап ташлар пиёлаларга
Гўёки чойнаклар қиқирлаб бу дам.

Чолларнинг соқоли хушнуд силкинар,
Янги бир пайровга шайланар лаби.
Пиёла чайқалиб кулар қўлларда
Узоқ нашъа қилар чойнакнинг гапи.

Ёзги Бухоро

Узоқ-узоқ тикилдим
Ёнаётган майдондам
Мозийнинг бир элчиси —
Минораи Қалонга.

Ачиндимми, куйдимми —
Мозийни кўп ўйладим.
Қариб қолган Минора
Тилга кириб сўйлади:

«Кўзингдир юрт тарихи,
Қараб юргин кўзингга.
Сен менга ачинмагин,
Эҳтиёт бўл ўзингга!»

Ҳабиб Темиров

Хиёбондаги одам

ҚИССА

13

иёбонда, теваарак-атрофдаги кўчаларда одам сийраклашиб қолди. Вақт ярим тундан ошиб кетган эди. Сухроб жунжикиб, силкиниб қўйди. Гавдасини, қўлларини кимирлатиб кўрди: ҳеч жойи оғримаяпти.

Аммо боши гўё ўзиники эмасдек, карахт, вужуди оғир, ҳолсиз. Ҳар ҳолда бояги жонсараклик сал чекинганга ўхшайди. Баданининг тиришиши ҳам ёзилгандек. Уриндиққа бемалол ястанса, яккачинорнинг сийрак шохлари орасидан қоп-қора осмонга тикилса бўлади.

У тасавурида ўзининг ҳақиқий қиёфасини тиклай бошлади. Энди бояги йиғлоқи, аянчли Сухроб йўқ. Урнида яна қувноқ, ҳамма нарса ҳақида, ҳатто ўзининг чигал қисмати ҳақида ҳам мулоийм кулги, ҳазил аралаш мулоҳаза юритадиган Сухроб пайдо бўлди. «Нима бало, ақлдан озяпманми?», деб ўйлади у. Эҳтимол, ҳозир қиттаккина отиб олса бутунлай асл ҳолига қайтармиди... Ахир... барибир бирдан ташлаб бўлмайди-ку. Секин-секин камайтириб бориш керак. Марказий журналлардан бирида ўқиган эди. Бир одам муттасил ичиб, чекиб юриб бирданига ҳаммасини ташлаган ва... йўқ,

ташлай олмаган — ичкиликка, заҳарга мослашиб кетган юраги софликнинг «юки»ни кўтара олмай, ўлган. Ажабо, софликни ҳам кўтарган кўтарар экан-да?!

Бир гал Нурқобилнинг қистови билан Сухроб поликлиникага борди. Дўхтир ёшгина, ўзи қатори йигит экан. Яхшилаб у ёқ-бу ёғини текширди, анализ хулосаларини бир-бири билан чоғиштирди-да, гапнинг пўскалласини айта қолди.

— Жигарни еб битирибсиз-ку, акам! Жигар бўлганига пушаймон қилдирибсиз. Бунақа эмас-да, ахир. Тош! Муштдай тош! Чандир бўп кетибди. Буни биззи тилда переход на серроз дейдилар. Ҳа!

— Энди, оғайни, шунинг учун келдик-да олдингизга. Утиб кетар...

— Йўқ. Немедленно банисага ётишингиз керак! Бунақада... яна икки йиллик запаси қолган, холос. Тушуняпсизми?!

Сухроб тушунди, ҳатто ҳаддан ташқари ваҳимага тушди. Лекин, дўхтирнинг қабулидан бир сўз демай чиқди...

Киши ўлим ҳақида, айниқса, ўзининг ўлими ҳақида ўйласа, вазмин, мулоҳазакор бўлиб қолади. Сухроб буни кўп синаб кўрган. Мана, ҳозир ҳам, хиёбон сукунатини вужудига сингдиргандек, ўзича холис ва одилона фикр юритишга киришди.

Омад юз ўгиргач, фалокат жуфт-жуфт келади, дейишади. Санобар кетганидан кейин орадан бирон ҳафта ўтгач, ёмғирли куз кунларининг бирида ҳорғин, хомуш отаси кириб келди.

— Мана, келдим. Ахийри ниятинга етдинг.

Сухроб кўпдан бери отасини пенсияга чиқинг, шаҳарга, менинг уйимга кўчиб келинг, тинчгина дам олиб ётинг, деб қистар, аммо отаси «хўп-хўп»дан нари ўтмасди. Бугун тўсатдан, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, ўз оёғи билан кириб келиши Сухробни ажаблантирди.

«Бир гап бўлганга ўхшайди. Отам, ўзига қолса, сираям келмасди ҳали-вери».

У ҳол-аҳвол сўрашдию бошқа ҳеч нарсани суриштирмай дастурхон ёзди, чой дамлади. Кейин отасининг ёшига номуносиб тиниқ, таранг юзига, ўткир кўзларига ҳавас, фахр билан тикилиб, жимгина ўтирди. У доимо, болалик чоғларидан, отасининг келишган қомати, ўктам, ёқимтой чехрасига ҳавас қилар ва «Нима учун унинг қиёфаси менга ўтмаган, шундай хушурат одамнинг ўғли қоп-қора, кўримсиз, ушоқ бўлиб туғилган», деб ҳайрон қолар, ҳатто хуноб бўлар эди.

Икковлари ҳам «ким олдин бошларкан» дегандек, онда-сонда қисқа сўз қотишар, жавобни ҳам иложли борича қисқа қилишга уринишар эди.

«Отам, ҳар ҳолда, Санобарнинг кетганидан ажабланмаса керак», деб ўйларди Сухроб. Чунки Нодиржонни дафн қилишган куни унга бу хотин билан барибир узоқ яшай олмаслигини роса ўқтирган. Ушанда Санобарнинг шубҳали ишлари ҳақида Сухроб гап очмаган бўлса ҳам, отаси «Келин анча енгилтабиат экан, мен ҳам разм солиб юрибман. Аммо... эр деган бир хотинни йўлга сололмаса, айтганига юргиза олмаса, у қанақа эркак?!» деб койиган ҳам эди. Ахир, одамлар ўнлаб, юзлаб, минглаб кишиларни йўлга солади, уларга кўп йиллаб етакчилик, раҳбарлик қилади...

Отаси ўзини назарда тутди. У қарийб йигирма йилдан бери совхоз директори, моҳир, ишчан раҳбар. Бунини кўпчилик тан олади. Аммо отаси ўз қўли остида ҳам йўлга солиб бўлмайдиган одамлар борлигини, ана шу одамлар йиллар бўйи унинг умрини кемириб, асабларини зговлаб келаётганини, яна бир хил одамлар эса тилёғламалик, хушомадгўйлик билан унга чоқ қазийётганини айтмади. Ҳолбуки, ўзи буни жуда яхши билади. Гоҳ-гоҳида ҳасратидан чанг чиқиб кетарди. Лекин доим гапни умумий қиларди.

— Баъзан яхшилик эвазига нафрат оласан. Хайрихоҳлик эвазига пешонанга мушт тегади. Ҳаётда яхшилик билан қабоҳат ёнма-ён экан, пасткаш одамларни бир умр четлаб ўтиб яшаш қийин. Бирор кун ноҳос оёғинга илашади. Хасдек. Улар фақат оёқдаги хас бўлиб қолса гўрғайди. Ҳамиша шундай бўлавермайди-да! Киши кўлмак сувга беихтиёр оёқ босиши мумкин. Бунини — эътиборсизлик оқибати, деймиз. Баъзан эса ана шу кўлмакка кўра-билатуриб оёқ тикамиз. Иссиқ кунда жон сақлаш учун. Лекин оёқни тезда кўлмақдан тортиб олиб, тошқин сойнинг тиниқ сувига ювиб олишни ўйламаймиз. Оқибатда кўлмакнинг балчиғи оёғимизга шу қадар ёпишиб, сингиб кетадики, кейин бир умр ювсанг ҳам тоза бўлмайди.

Сухроб отаси билан баҳслашгиси келар, «кўлмакка оёқ тикмаслик керак, сой бўйига етгунча чидаш лозим» демоқчи бўлар, бу гаплар асосида нимадир ёзишга уринар, лекин ҳеч нарса чиқара олмас эди. Умуман, ёзиш истаги илгари жуда кучли эди унда. Энди бўлса... қоронғи тунда тобора узоқлашиб кетаётган шуъладек тасаввурининг бепоён, хувиллаган қаърига чўкиб боряпти...

Бу гап отаси чидай олмади. Афтидан, унинг дарди янгироқ ва оғирроқ эди.

— Кўриб турибман. Қилғилиқни қипсан. Аммо бу туриш-турмушинг бўлмайди, болам. Даштдаги якка тутга ўхшаб. Якка отнинг чанги чиқмас, дейдилар. Якка барибир яккалик қилар экан...

У бир зум жим қолди. Ҳўрсинди. Уҳ тортди.

— ...Мана, мени ол. «Якка бўлсам ҳам чинорман, бақувват чинорман, мени йиқитадиганни ҳали онаси туғмаган», деб юрардим. Ваҳоланки, қачонлар туққан экан. Қўлтиғимнинг тагида, ёнгинамда юрган экан. Мен бўлсам, «бу боламнинг ўртоғи, ўзи етим ўсган, кўнгли ярим» деб кўлимдан келган ёрдამнинг ҳаммасини қилдим. Уқитдим, иш ўргатдим. Олтмиш йиллик умримда нени билган, ўрганган бўлсам, ҳаммасини унга бердим. Оқибат, ана, душманларимга кўшилди. Оёғимдан чалди. Йиқитди. Урнимга ўтирди. Сениям юзхотир қилмади. Сен бўлсанг, дўстим, дейсан. Садоқатли, дейсан. Аслида, бу гапларинг эскириб, сийқаланиб қолган экан, болам...

«Нурқобил! Ниҳоят ниятига етибди-да!» Сухробнинг миясига келган дастлабки фикр шу бўлди. Сабаби, Нурқобил эсини танигандан бери совхоз директори бўлишни орзу қиларди. «Барибир директор бўламан, мана кўрасан!», дерди у. Бу сўзларни совхоз директорининг ўғлига — Сухробга айтарди. Сухроб оғриниши, отасига айтиши мумкинлигини ўйламаса ёки ўйласа ҳам бунга аҳамият бермас эди.

Нурқобил! Сухроб не юртларни кезди, не-не одамлар билан танишди, лекин Нурқобилга ўхшаганини ҳалигача учратгани йўқ. Нимаси биландир салпал ўхшаб кетадиган одамлар кўп, бироқ айнан унга ўхшаган одам йўқ. Сухроб шундай деб ўйларди. Нурқобилнинг бошқачалиги шунда эдики, унинг бутун ҳаёти, ўй-фикри, умиди, орзуси, ташвиши бир йўналишга мувофиқлаштирилган эди.

Шошманг, ота! Нурқобил софдил йигит. Тўғри, у директор бўлишни кўпдан бери орзу қиларди. Лекин сизнинг душманларингизга кўшилганига ишонмайман. Умуман... шу «душман» деган сўзга унча тушунавермайман. Уям бир нисбий тушунчадир-да. Ким кимга душман эканлиги...

— Нима, сенингча, мен уларга душман эканман-да. Улар чиндан ҳам ҳақиқат истаб устимдан ёзишибди-да. Хўп текширишди. Нима топишди? Планларни ошириб бажараётган бўлсак. Совхоз, гарчанд юксак даражада рентабелли бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, давлатга зарар келтираётгани йўқ. Муҳими, одамлар ишляпти, ойлик олиб бола-чақа қияпти. Эҳтимол, сен ҳозир «отам йигирма йилдан бери шу фикрда юрган экан-да» деб ўйларсан. Йўқ. Илгарилари катта-катта даромад ҳам олганмиз. Фойда ҳам кўрганмиз. Совхозга орден беришган, Давлат наслчилик заводига айлантиришган. Ҳозир бир оз шароит қийинроқ. Бу вақтинча, тузатиш мумкин. Аммо улар пайт пойлаб юришган экан. Худди шу пайтда оёқдан чалди.

— Билмадим, ота. Очиғи, мен чорвани унча билмайман. Лекин, олдин ҳам бир нарсани сўровдим, яна сўрайман: йигирма йил директор бўлдингиз, нечта уй қурдингиз! Нечта туп дарахт...

— Бу гапни жуда кўп эшитганман, Сухробжон. Нечта уй қурдингиз, дейсан. Нима, қишлоқда биронтанинг оиласи кўчада қолдими? Совхознинг уйлари бор. Бўшаб ётибди. Чунки одамлар давлатнинг уйида пул тўлаб яшагандан кўра, ўзлари уй қуриб, томорқа қилиб яшашни афзал кўришади.

— Демак, совхозингизнинг уйлари уларга ёқмайди.

— Ёқмагани учун мен айбдор эмасман-ку. Бу уйлар бутун республикадаги дашт қишлоқлар учун мўлжалланган ягона лойиҳа асосида қурилган. Ана шу лойиҳани тузганлар ҳам бирон нарсани билса керак? Ундан ташқари, ҳаммага битта нарсани маъқул қилиш жуда қийин масала. Қўйиб берсанг, одамларнинг ҳар бири минг хил ўй-ташвишни гапиради. Шунинг учун кўпчилик учун мажбуран қабул қилинган қоидалар, қонунлар бор. Ҳалиям бизнинг одамлар хурсанд бўлиши керак. Жой истаганча. Хоҳлаганча томорқа олиб, ҳовли қуриб яшашяпти. Дарахт, дейсан. Мана, тап-тақир сайхонлик эди. Иккита катта-катта боғ қилдик. Бир теракзор, бири олмазор...

— Хафа бўлманг-ку-я, ота, теракзорингиз яхши эди, тўғри, аммо ўшанинг ёнгинасига бозор қурмоқчи бўлдинглар. Теракзорнинг ярми кесилиб кетди. Олмазорни эса қанча-қанча болаларни зор йиғлатиб, футбол майдонини бузиб, чимзорни ҳайдатиб эктирдингиз. Уша олмазорни кўрдим яқинда. Шунча йил ўтибди-ю, мевасидан совхоз бир тийин ҳам даромад кўрмабди. Олмасини моллар еб юрибди. Ана шунақа, ота.

Отаси индамади. Чоғидан унинг ҳам ўтган гапларни такрорлаб ўтиришга хуши йўқ эди. Бир оз пиёлани чертиб хаёл суриб ўтиргач, алланечук синиқ овозда деди:

— Лекин... Нурқобилдан кутмаганидим сира. Текшириш якунлари йиғилишда кўрилди, кўплар танқид қилди, булар асосан ўша шикоят хатининг эгалари эди. Кўплар мақтади ҳам. Охиросида Нурқобил чиқди. Авра-астаримни ағдариб ташлади. Бояги сен айтган гаплар ҳам қолмади. Ҳаммасидан ўшанинг гапи алам қилди. Ишонган туям сен бўлсанг, кавшаган оғзинг қурсин, дейди қозоқлар. Йиғилишда райком бобонг, обкомнинг вакилиям ўтириб эди. Ишдан олиш ҳақида гап бўлгани йўқ. Камчиликлар зудлик билан тузатилсин, дейишди, муҳлат беришди. Аммо мен сафарим қариганини сездим. Шунча ишлаб, охири шарманда бўлиб ҳайдалгандан кўра, обрўйим борида этагимни ёпиб ариза берганим маъқул, дедим. Биламан, бу аризабозлар барибир қўймайди. Мажлисда айтилган камчиликлар эса, кўпи ҳақиқат. Уларни тузатса бўлади. Аммо ҳаммасини қайтадан бошлаш керак. Бунинг учун эса куч зарур. Очиғи, нима бўлса бўлсин — план бажарилсин, деб юғуриб юраверибмиз-у, араванинг мурватини бўшатиб юборибмиз-да. Райкомга кирдим. Бизники бўлди энди, дедим. Чарчадим, дам олайлик, дедим. Ёшлар ишласин, дедим. Кимни кўрсатасиз, деб сўрашди. Нурқобил Бўтаев, дедим. Ўзлариям имога маҳтал экан. Маъқуллашди. Жуда тўғри таклифлар, дейишди. Бўлган гап шу. Лекин баччағар Нурқобил бир оғиз «Э, ака, ҳали бизга йўл бўлсин, ўзингиз ишланг тўрт-беш йил» демади.

— Тўғри қилган. Шундай деганида, бўшаганимни билиб устимдан куляпти, дердингиз, аччиқланардингиз.

— Э-э, болам, одамда кўнгил бор. Баъзида бир оғиз ёлғондакам тасаллига муҳтож бўласан. Биров ҳолинг не деб сўрармикан, деб умид қиласан. Ўлканланганимда, суринганимда бу жуда билинади...

Е тавба! Худди шунақа гапларни Нурқобил ҳам айтган. Кўп марта айтган: тақдирнинг ўйинини қаранг. Нурқобил бу гапни болалик чоғларида айтарди. Отам эса қариб, дунёнинг паст-баландини

кўриб, ошини ошаб, ёшини яшагандан кейин айтяпти. Ғалати бир узвийлик. Инсон умрида вақт, ёш, тажриба наҳот шунчалик арзимас нарса бўлса.

Эҳ, ота! Отажонгинам! Сиз нақадар совуққон ва кучлисиз. Эҳтимол, сиздан бошқа одам бўлганида ариза бермасиди. То йиқитиб, устига чиқиб тепгунларича ишлайверарди. Ўз даври ўтганини тан олмасди. Сиз мардсиз. Буни тушундингиз. Камчиликларингизни тан олишни ҳам биласиз. Чунки кучлисиз. Аммо барибир одамсиз. Охирида арзиманг тасаллига муҳтож бўлдингиз.

14

Сухробнинг кўнгли бузилди. Яна йиғлагиси келди. Аммо кўзининг ёши ҳам қуриб қолибди. Лекин руҳи татик. Сухроб ажабланди. Вужуди ҳам оғриқлардан қутилгандек, совиб сал-пал ором топаётгандек. Ё у ичиш истагини енгдими? «Енгса бўлади, ҳамма нарсани енгса бўлади, — дерди Нурқобил. — Астойдил киришсанг, ўзингни ҳам енгасан!»

Болаликда Нурқобил жуссаси кичик, нимжон эди. Уни қанча дўппосламанг, финг демасди. Қайтага кулиб тураверарди. Сухроб бир гал онасига: «Нурқобил тоза мард бола-да, шунча тепки еса ҳам йиғламайди», дея мақтаганида, онаси «Етимнинг жони қаттиқ бўлади» деган. Сухроб эртасига уни мактабдан келаётганида холироқ жойда: «Сен етим экансан-да, шунинг учун жонинг қаттиқ экан», деди. Шунда Нурқобил портфели билан Сухробнинг башарасига шунақа қаттиқ урдик, у ағдарилиб тушди. Бурнидан шариллаб қон кетди. Урнидан тургунча бўлмай, қорнига икки марта тепки еди. Кейин бурни қонаётганини кўрдими, Нурқобил бирдан шаштидан тушиб, нари кетди. Сухроб ўрнидан туриб усти-бошини қоқди-да, қасдма-қасдига унинг орқасидан отилди. Ҳали қувиб етгани йўқ эди, Нурқобил бирдан орқасига ўғирилди. Шунда Сухроб унинг йиғлаб кетаётганини кўрди.

Тўхтаб, ҳайрон бўлиб қолди. Ахир, у бугун зўрлик қилди-ку. Нега қувониш ўрнига йиғлаб кетаяптикан? Етим деганигами? Етим дегани ёмон сўзмикан? Ахир, кўшнимизнинг ўғли Абдусоли етимлиги билан мақтаниб юради-ку? Абдусолининг онаси ўтган йили ёзда ўлган. У онасини қандай қилиб кўмишганини ҳам кўрган экан. Уша кун унга беқасам чопон, янги дўппи кийдириб, белига белбоғ боғлаб қўйишибди. Онаси ўлгандан бери уйларида ҳамиша унинг айтгани айтган, дегани деган эмиш. Отаси ҳам энди танга сўраса илгаригидай жеркиб ташламас экан.

«Нурқобил нега хафа бўлади? Ё менинг бурним қонаганига қўрқдимми?» Шуларни ўйлаб уйга келса, Нурқобилнинг аяси (у бувисини ая дерди) онаси билан гаплашиб ўтирган экан. Сухробни кўриб, у хотиннинг қовоғи уйилиб кетди. «Чақибди-да», деб ўйлади Сухроб.

— Ҳой, айланай. Нурқобил жўрангни нега ўкситдинг, дардингни олай? Етим бўлса ўзи бўлдим. Пешонасида бор экан-да. Шундоғам кўнгли ярим, болани ўкситма-да!

Сухроб изза бўлди. Дарчадан чиқиб боғ томонга қочди. Боғнинг тўридаги жўхоризор ичига кириб яширинди. Яшириниб ўтирибди-ю, яна ҳайрон бўлади. Шунча вақт таёқ еб бир марта ҳам чақмаган эди. Бугун ўзи бурнимни қонатиб, яна аясига айтгани нимаси?

Кечгача жўхоризорда яшириниб ўтириб, қоронғи тушганда уйга келди. Онаси «бундан кейин уйдаги

гапни кўчага чиқарма!» деб қулоғидан қаттиқ чўзди.

Орадан бир неча кун ўтгач, кўчада Нурқобилни кўрди. У ётсираб олдиға келди. Сухроб нимагадир ундан ҳайиқиб турарди.

— Уша кун... ёмон тегдими бурнингга? — деди Нурқобил бетга тик қарамасликка тиришиб. Сухроб ҳам унинг кичкина кўкимтир юмалоқ юзига ер остидан қўрқа-писа қараб турарди. — Ўзингдан бўлди-да, жўра...

Сухроб индамади. Гарчанд ўшанда «етим» дегани учун нимага бунча хафа бўлганига ақли етмаган бўлса ҳам, айб ўзида эканини тан олиб турарди.

— ...Агар билсанг, менинг отам районда энг зўр чўпон бўлган, — деди Нурқобил. — Орденлар олган, аямнинг сандиғида турибди. Москваларга борган.

Сухроб, Нурқобилнинг отаси Москвага борганига қараганда чиндан ҳам қандайдир бошқача чўпон бўлган экан-да, деб ўйлади. Чунки шу пайтгача чўпон деса, кўз олдида қишлоқнинг молини боқадиган Салим бобонинг йиртиқ-ямоқ кийими, тиришиб кетган қиёфаси гавдаланар эди. У ҳар куни қўйларини подага қўшиш учун ҳайдаб чиққан болаларни бўлар-бўлмасга «қизталоқ» деб сўкар ва мол ҳақини куни кеча олган бўлса ҳам, «Отанга айт, пулни вақтида берсин, бўлмас молингни айириб ташлаб кетаман, энангга боқтирасан!», деб қўярди...

— Менинг отам, — деди яна чуқур хўрсиниб Нурқобил, — совхозни қўйлари ҳаром қотмасин деб жонидан айрилган. Музлаб ўлган. Онам ҳар гал келганида мени ўзи билан опкетмоқчи бўлади. Етим бўлиб юрмайсан, онанг ҳам, отанг ҳам бўлади, дейди. Мен бормайман. Бораман деганимдаям барибир бувим қўймайди. «Ёлғизимдан қолган ёдгорни, тирик эканман, хор қип қўймайман», дейди.

Сухроб сесканиб кетди. Худди ўзи бошдан оёқ музлаб қолгандек, бўлди. Хаёлида совуқдан ўлиш — дунёда энг даҳшатли ўлим эди. Утган йил қишда қирдан чана учаман деб йиқилиб этигига қор кириб кетганида оёғи яхлаган. Уйга келгунича бармоқлари қимирламай, ҳеч нарса сезмайдиган бўлиб қолган. Бувисининг айтишича, ўшанда чинчилоғини совуқ урган экан. Энди сал совқотса қичишиб оғрийдди.

Сухроб Нурқобилга ҳеч нарса деб тасалли бермади. У пайтлар бировга таскин бериш нималигини билмасди. Лекин, ачинди. Илк марта унга раҳми келди.

Кейинроқ бу воқеанинг тафсилотини отасидан эшитди.

— Бўтабой тоғ томондаги узоқ яйловда қўй боқарди. Қиш қаттиқ келган йили кўклам арафасида қўйларнинг емиши тамом бўлиб қолади. Совхозга келиб емиш сўрайман, деб Бўтабой йўлга чиққан, бўронда адашиб оти билан қор тиқилган чуқур жарга тушиб кетган. Қанча уринмасин чиқолмаган. Уч кундан кейин топдик... Мана, менинг чап томонимда турибди. — Отаси альбомдан сарғайиб кетган суратни олиб кўрсатди. — Москвада тушганмиз. Жуда яхши кўрадим. Софдил, жонкуяр йигит эди. Ишини яхши биларди. Чини билан, сидқилдан ишларди. Баҳор, ёз ойлари қай пайтда борма, сурувни энг серўт жойларда боқиб юрганининг устидан чиқардинг. Чўпонликка ана шунақа одамлар керак. Қилган ишидан завқланадиган, кўнгли тўлиб хурсанд бўладиган одамлар керак.

Сухроб «Яхши кўрсангиз, нега хашакни вақтида олиб бориб бермадингиз?» деб сўрамоқчи бўлди-ю, ботинолмади. Кейинроқ яна шу ҳақда ўйлаб,

«Нурқобилнинг отасининг ўлимига отам айбдор эмас, ахир, кўраларга хашак ташиб бериш у кишининг вазифаси эмас-ку» деб ўзига таскин берди. Аммо улғайиб, кўп нарсага ақли ета бошлагач, «Нурқобилнинг етим бўлишига отам ҳам қисман айбдор» деган хулосага келди. Нурқобилнинг олдида ўзини ҳам гуноҳдор деб ҳис қиладиган бўлди.

Афтидан, буни отасининг ўзи ҳам тушунар, шунинг учун доим Нурқобилга ёрдамлашишга ҳаракат қилар эди. Мактабни битирганларидан кейин Нурқобил зоотехникликка кирмоқчи бўлди. Сухроб отасидан унга институтга киришга ёрдамлашишини сўради. Аммо Нурқобил кўнмади. Техникумга кирди. Институт бўлса қочмас, бирор кун ўқирман, деди. Сиртдан ўқиди.

Техникумни битириб келиб бўлимга зоотехник бўлди. Кейин бўлим бошқарувчиси. Кейин совхозга бош зоотехник. Хуллас, жуда тез ўсди. «Отам, унга ёрдам қилдим, оқибатда ўрнимни тортиб олди, деб хафа бўлади. Хўш, ёрдам бермаганида-чи? Нурқобил бўлмаса бошқа одам директор бўларди. Қайтага отам учун Нурқобил бўлгани яхши эмасми? Шогирдим, ўзим тарбияладим дейиши мумкин».

— Мен Нурқобилга қарши эмасман! — деди ота. Сухроб билан баҳсга киришиб кетиб. — У директорликка арзийди. Бироқ, барибир унинг директорлик сари «йўли» менга нотабий туюлади. У мансабга интилди. Ҳамма гап шунда. Агар у ўз вазифасини аъло даражада бажариб юраверганида, ўзини кўрсатишга, раҳбарлар кўзига кўринишга интилмаганда ҳали-вери директор бўла олмасди.

— Нима, у хушомадгўйлик қилдимми?

— Йўқ, бундай демоқчи эмасман. Бусиз ҳам албатта ишчан, қобилиятли ходим сифатида бир кунмас бир кун директор бўлиши турган гап эди. Чунки буни ҳамма билади. Аммо у шошилди. Тезроқ ўзини кўрсатишга, курсини тезроқ эгаллашга ҳаракат қилди.

— Тавба, сизларга сира тушунмайман. Қилаётган ишини маъқуллайсизлар. Директорликка бундан муносиб кадр йўқ, дейсизлар. Яна ким-қанақа гапларни топиб, қилдан қийиқ ахтарасизлар. Ахир, ҳар кимда ҳам барибир қандайдир бўш томон, заифлик бўлади-да.

— Тўғри. Лекин мен ўша «бўш томон» кенгайиб кетмасин дейман. Уни яхши кўрганим, ҳурмат қилганим учун гапираман.

Чиндан ҳам Нурқобил йиғилишларда қойил қилиб гапирар, нуқул бирорта муҳим таклиф киритишга, ўзини кўрсатишга интилар эди.

«Мен барибир совхозга директор бўлишим керак, — дерди у ишонч билан. — Бўламан ҳам!»

Уни совхоз бош зоотехниклигига тайинлашганларидан кейин ҳам сира тинмади. Хуллас, директор бўлди. Қишлоқда «Нурқобил аввалги директорнинг устидан ёзиб бўшатди, атрофига тарафдорлар тўплади, директорликни таниш-билишчилик билан эгаллади» деган узунқулоқ гаплар ҳам тарқалди.

Аммо, холисанилло айтилса, у туғма директор эди. Қисқа вақт ичида совхозни кўтарди. Шунда ҳам ҳеч тинмас, елиб-югурар эди.

Отаси шаҳар ҳаётига секинлик билан бўлса-да, ҳар қалай кўниқиб борарди. Маҳалла ҳаётига ўз-ўзидан аралашиб кетди. У чойхонага чиқиб соатлаб шахмат

ўйнар, кино кўрар, тўй-маъракаларнинг бошида туриб, астойдил хизмат қилар эди. Сухроб отасини зимдан кузатар экан, кексаликни асло тан олмаган, ҳамон сергайрат, ишчан, зукмон бу инсоннинг сўнмас шижоатидан ҳайратга тушарди. Оқшомлари икковлари шахмат ўйнашарди. Кўпинча отаси ютарди. Сухроб қанча тиришмасин (у студентлик йилларида шахмат бобида анча-мунча ютуқларга эришган), отасини юта олмас, гоҳ-гоҳида бир амаллаб дурангга эришар эди.

— Сен, бола, ичишни бутунлай ташлашинг керак, — дерди отаси. — Миянгни анча суйилтириб қўйибди. Хўп-хўп, дейсан-у, ҳар кунни ўпкадай қизариб, оғзингдан атир саситиб келасан. Мени билмайди, сезмайди, деб ўйлайсан. Одамни хуноб қилма-да! Еш бола бўлсанг экан, сени уриб, сўкиб йўлга солса. Узи, бу, димиққан шаҳрингга сиғмай юрагим тошиб юрибди. Ҳайт, дейману кетаман қишлоққа. Қоласан бир ўзинг, сўппайиб.

Отаси афтидан Сухробни ёлғиз қолдиргиси келмаётган эди. Бўлмаса қачонлар кетиб қоларди. Мудом ишлаб, иш қайнаган жойларда, одамлар орасида дунган одам бу ерда қирғоққа чиқариб ташланган айқдек типирчилар, қийналар эди. Ишлагиси, рагининг ҳовурини босгиси келарди.

Бир кунни Сухроб командировкадан кечроқ қайтиб ўғри уйга келди ва отасининг вазоҳатини кўриб ўрқиб кетди.

— Мени бу ерга... шарманда қиламан, юзини ерга қаратиб адоий тамом қиламан, деб чақирган экансизда, ўғлим, — деди отаси овози қалтираб. У шунақа жаҳли чиққан, асабийлашган кезларида Сухробни «сиз»лай бошларди.

— Нима гап, ота? Тинчликми? — дея сўради Сухроб юраги қинидан чиққудек бўлиб.

— Тинчлик, тинчлик. Ҳеч гап бўлгани йўқ. Шунчаки, айланиб ишхонангизга ўтувдим. Расулжон ошнамни кўрай, бир дардлашай, девдим. Бечоранинг дардини ошириб-тошириб юборган экансиз. Ҳуш-ёрхонаям қолмабди сиздан. Балли, ўғлим, балли! Асли мен қарғишга учраган одам эканман! Хотиндан ҳузур кўрма, фарзанддан, неварадан ҳаловат топма, деб қаргаган экан мени. Ёмоң қаргаган экан... Гуноҳимга яраша қаргаган экан. Баттар бўлганим яхши! Улганим яхши!

— Ота, отажон...

— Отангиз ўлсин бунақа ота бўлгунча, номусга қолгунча!

Отаси бошқа гапирмади. Кечаси билан тўлғаниб чиқди. Эрталаб «тез ёрдам» уни касалхонага олиб кетди.

Иккинчи инфаркт... Уч ой ётиб анча яхши бўлиб қолди. Лекин бир кунни тўсатдан касали яна хуруж қилди. Шу билан қайтиб ўзига келмади. Қишлоқдаги қабристонга кўмишди.

Дафн маросими анча-мунча одам тўпланди. Расулжон Маҳкамович нутқ сўзлади. Яна бир неча киши гапирди. Охирида Нурқобил сўзлади. Йиғлади.

Қабристондан қайтар экан, Сухробга кўкси бўшаб, хувиллаб қолгадек туюлди. У бугун энг сўнгги таянчи, охириги илинжини қабрга қўйиб қайтаётгандек эди. Отасининг қабри онаси ва Нодиржоннинг мазорлари билан ёнма-ён тушди. Сухробнинг назарида, гўё навбат энди унга келгандек бўлди.

«Йўқ, йўқ, бундай ваҳимали ўйлардан қутулиш керак. Хаёлдан чиқариб ташлаш керак. Ҳали эҳ-э, қанча яшашим керак. Қанча яшашим керак...»

Бир ой олдин...

У лойқа сувли кўлмакда сув юта-юта ниҳоят қирғоққа яқинлашди. Бир амаллаб эмаклаб сувдан чиқди. Қўрғошиндай оғир гавдасини қум устига ташлаб кўзларини очди. Оппоқ осмон — шифт, тагида ёғирлаётган қум эмас, сим каравот экан.

«Туш кўраётган бўлсам керак», деб ўйлади у. Кўзини юмиб яна очди. Яна ўша манзара.

— Қаер бу?..

Овози хириллаб чиқди. «Оғзим роса қуруқшаб кетибди ўзиям», дея кўнглидан кечирди.

Худди ўзиникига ўхшаш овоз жавоб берди:

— Ҳушёрхона!

«Тамом!»

У бирдан ҳушёр тортди. Ё тавба, қандай келиб қолди бу ерга? Ахир, эси жойида эди-ку. Кафедан чиқиб уйига йўл олди. Хиёбондан ўтаётиб бир зум нафасини ростлаш учун ўриндиққа ўтирди. Кейин кимдир ундан сигарета сўради, ёнига ўтириб гап қотди. Сухроб боши оғирлашиб кетаётганини ҳис қилиб озгина мизғиб олмоқчи бўлди. Кўпам узоқ ухлагани йўқ. Туш кўрди. Тушида денгиз бўйига борди. Қайиқ олиб сайр қилмоқчи бўлди. Озгина сузмасдан қайиғи ағдарилиб кетди. Денгиз сассиқ кўлмакка айланди. У кўлмакка чўка бошлади. Ажабо, у чўкиб борар, лекин қийналиб бўлса ҳам нафас оларди. «Нима бало, ўпкам жабрага айланиб қолдимми?» Бир пайт сузишни билиши эсига тушиб қолди. Қўл-оёқларини ҳаракатлантириб кўлмак сувнинг юзига чиқди. Узоқда қирғоқ кўринди...

«Мана, сузиб етиб келган қирғоғинг! Қизиқ, ўзим сузиб келдимми ёки тўлқин итқитиб ташладими? Мансур Муҳиддинович айтмоқчи, «ҳаёт денгизининг тўлқинлари заиф одамларни хасдек қирғоққа улоқтириб ташлади»ми? Мансур Муҳиддинович қаердан топган экан бу иборани? Ёки ўзи тўқидимикан? Нима бўлгандаям, ҳақиқатга яқин гап. Лекин нима учун тўлқин заиф одамларни қирғоққа улоқтирар экан? Қирғоқ ифлосланса майлими? Э-ҳа, бу ерда гап қирғоқни эмас, денгизни тозалаш ҳақида боряпти. Демак, Мансур Муҳиддиновичнинг жойи — денгизнинг энг чуқур, энг сербалиқ, серўт жойида. Чунки у кучли одам. Сухробнинг бу ерда эканини ишхонадагилар аллақачон билишгандир. Мансур Муҳиддинович: «Ана, кўрдингларми!», деб қувонаётгандир.

У беихтиёр чўнтақларини пайпаслади. Ҳужжатлари йўқ. Бормиди ўзи? У чўнтагида ҳужжат олиб юрмайди. Бунга анча бўлди. Бир пайтлар жуда саришта эди. Қотирма ёқали қўйлак, ярашимли костюм. Чап чўнтагида муҳбирлик гувоҳномаси бўларди. У фахр билан олиб юрарди чўнтагида бу гувоҳномани. Аммо шунча йил давомида ҳеч кимга кўрсатмаган. Тўғрироғи, бирор киши «ҳужжатингни кўрсат» демаган унга. Колхозда ҳам, завод-фабрикада ҳам гапига ишонишган, ҳужжат талаб қилишмаган...

Бу ерда эса талаб қилишади. Шубҳасиз сўрашади. Алдаса-чи? Ишчима, деса-чи? Текширишармикан? Текширишса ёмон бўлади. Ёлғон гапиргани ҳам қўшилиб, «ўн беш кун» нақд бўлади...

— Ўзлариям жа-а-а хурракани тортарканлар-у!

Сухроб ён-верига аланглади. Унг томондаги каравотда оёқларини қорнига тортиб ётган бир одамга кўзи тушди.

— Сизга, сизга айтяпман! Жуссангизга қараса

муштакинасиз-у, хурракни филдек тортасиз-а! Улай агар мижжа қоққан бўлсам.

Сухроб айбдорона жилмайди.

— Кечирасиз, биродар.

Хоналари тўрт кишилик экан. Бояги шериги ўзини, Ашурбой деб таништирди. Бозорда ишлар экан. «Ишлайдими ё бозорда ризқини териб юрадими?»

— Чўнтагимда роппа-роса тўрт юз сўм бор эди. Опқўйишибди қисталоқлар, — деди бозорчи йиғламсираб. — Кеча уч-тўрт кишининг ҳожатини чиқарувдим. Ҳалол пулимга бир маишат қилай деб янги шаҳарга тушдим. Иккита танишимни учратиб қолдим. Бу ёғи пиводан бошланиб, араққа айланиб кетди. Кун бўйи оёқда тик туриб чарчаганим асар қилдим, кайфим ошиб, боғда учиб қолибман. Қўлига қизил бойлаганлар келиб уйғотишди. Олиб кетишаётганида пулим киссамда эди, ўлай агар. Эрталаб турсам, йўқ. Шошмасин ҳали булар. Бошлиғи келса бир жанжал қилай. Илгариям бир марта...

— Э, сиз-ку ўзингиз айбдор экансиз. Меники ёмон бўлди, оға! Қишлоқдан келувдим. Охириги автобусга улгуролмай, бекатда йўловчи машина кута-кута кўзим илинган экан. Ҳай-ҳайлашимга қарамай, гуппа машинага босиб опкелаверишди. Шу ялинаман, қани кўнишса. Ҳай майли, дедим. Қайтага яхши бўлди. Меҳмонхона ҳаражати ёнга қолди.

Сухроб одмигина кийинган, нуроний юзли, соддадил бу одамга қараб беҳтиёр жилмайди. Жилмайдию бирданига кўнгли бузилди. Унга ўша нуроний одамнинг соддалиги, ноҳақ ҳақоратлангани, лекин у бу ҳақоратни сира ўкинмай, аччиқланмай қабул этаётгани... алам қилди. Бозорчининг йўли бошқа. У аслида чўнтагида ё бўлган, ё бўлмаган ўша тўрт юз сўм пул учун ҳали бу идоранинг бошлиғини роса хуноб қилади...

— Ҳа, аҳмоқлар тоза ўзидан кетяпти!

Бу гапни бурчакдаги каравотда сочини тараб ўтирган йигит айтди. У дурустгина кийинган. Қиммат-баҳо костюм, жинси шим...

— ...Мениям ҳе йўқ, бе йўқ судраб келишди. Ҳали бошлиғи келсин, отам нозик жойда ишлашини эшитсин, кўраман қандай жилпанглашларини!

«Ҳа, ука, бир бопла буларни! — дея Сухроб ичида заҳарханда қилди. — Зора сен туфайли ювош тортиб қолишса...»

Аксига олдами ёки чиндан ҳам бояги йигитнинг суриштирувчиси кўп бўлдими, ҳар қалай хонага ҳушёрхона бошлиғининг ўзи келди. Сухроб уни дарров таниди. Редакцияга мақола олиб борган. Ушанда Сухроб унга ҳазиллашиб: «Сизларда ҳам план борми?», деб сўраган.

Ҳушёрхона бошлиғи ҳалиги йигитнинг «арз-додини индамай эшитди. Қўпол гапларига ҳам сабр билан қулоқ тутди. Йигит гапини гапириб бўлиб, шаштидан тушгач, вазмин жавоб қайтарди: — Пайғамбари туғишганинг бўлса ҳам, ука, қонун олдида жавоб берасан. Хўпми? Кеча қилган тўполонинг учун аслида ўн беш сутка ҳам кам сенга. Ўн беш сутка билан қутулсанг, дўппингни осмонга отавер. — Кейин ёнидаги кичик сержантга буюрди: — Бунинг сочини яхшилаб олдириб, бир ҳаммомга туширинг. Ўзини патила бўп кетибди. Кейин кўча супуришга юборинг.

Қишлоқдан келган одамдан роса узр сўрашди. Машинада уни автобус бекатигача чиқариб қўядиган бўлишди. Бозорчи пули топилгунча сабр қиладиган

бўлди. У агар ҳозир чиқариб юборишса, пулдан воз кечишга ҳам тайёр эканини шипшиб кўйди.

— Йўғ-э! Тўрт юз сўм пул-а! — деди чўзиб ҳушёрхона бошлиғи. — Топмай қўймаймиз. Агар йўқолмасдан олдин бўлган бўлса, топамиз. Акс ҳолда, пешонадан кўрасиз. Бизда қонун қаттиқ: айтилган сўз — отилган ўқ... Ҳозирча бу кишини ҳам олиб боринглар.

Бошлиқ ҳам кирган заҳоти Сухробни таниган, шунинг учун унинг галини охирига қолдирган экан.

Ҳол-аҳвол сўрашди. Кейин кабинетига олиб кирди. Бафуржа суҳбатлашди. Дўқ ҳам урмади, танбех ҳам бермади, насиҳат ҳам қилмади. Лекин, Сухробга ачинаётгани, ачингани учун асабийлашаётгани, аччиқланаётгани афтидан сезилиб турарди.

— Биринчи марта қачон ичгансиз... умрингизда? Фақат ростини айтинг! — деди у.

Сухроб ростини айтди:

— Бешинчи синфда!

— Нега ичгансиз? Эслай оласизми?

— Ҳавасга. Тун бўйи уйимизда меҳмонлар бўлди.

Улар роса ичишди. Эртасига тушда ўртоғим билан шишаларнинг юқини яладик. Биз ҳам маза қилсан керак деб ўйловдик...

— Хўш, ёқдимиз?

— Қаёқда! Жуда бемаза экан, роса қайт қилдик.

— Шундан буён ҳавасга ичасизми?

Сухроб ўйлаб қолди.

— Йўқ. Шу-шу ичмадим, — деди бир оздан сўнг у. — Ҳатто битириш кечасида ҳам ичганим йўқ. Студентлик пайтимда қизларга ўзимни кўрсатиш учун бир-икки марта ичганман...

— Шошманг! Демак, иккинчи марта, ўзингизни кўрсатиш учун ичгансиз. Кейин-чи?

— Кейин... иш... Ишда ўзингни ичишда эмас, ишда кўрсатиш керак.

— Демак, ишга келганингиздан кейин дастлаб ичмагансиз?

— Йў-йў-қ. Нега энди, биринчи куниёқ ичганман.

Мен тайинланган бўлимнинг бошлиғи кечқурун кафега таклиф қилди. Ишга кирганингизни нишонлайлик, яримта олинг», деди. Олдим. Ичгим келмаётган бўлсам ҳам, ичдим. Биринчи кундан гапини қайтармайин, ёмон кўриб қолмасин, дедим.

— Қўрққанингиздан ичгансиз, шундайми?

— Шундай.

— Тушунарли. Буларини тушунса бўлади. Болалик ҳаваси. Студентликдаги романтика. Ишдаги тажрибасизлик. Хўш, энди-чи? Энди нимага ичасиз? Ҳавасга ичиш кулгили. Қизларга ўзингизни кўрсатишингиз ҳам шарт эмас. Ҳеч кимдан кўрқмайсиз. Хўп, айтайлик, қайғунгиз кўп, ташвишингиз кўп. Аммо уларни ичиш билан энгиб бўлмаслигини ўзингиз ҳам биласиз-ку.

— Буни тушунтиролмаймак сизга. Ростини айтинг, дедингиз, ростини айтдим. Эҳтимол, бир пайтлар кўрққанимдан ичган бўлсам, энди бошқаларга кўрқинчли туюлмаслик учун ичаётгандирман. Лекин сиз мени кечиринг, телба экан деб ўйламамг...

Ҳушёрхонадан осон қўтилгани-ку яхши бўлди. Аммо... аммо ўша куни... У тасодифларга — «разиллик қонунияти»га ишонмасди. Лекин ўша куни ҳушёрхона дарвозасидан шитоб билан чиқаётиб, ўраниб олган аёлга урилиб кетди. Кечирим сўраш учун қайрилдию турган ерида қотиб қолди. «Аёл» — Маҳзуна эди. Қанийди шу топда ер ёрилсаю Сухроб кириб кетса. Ҳушёрхона шаҳардаги энг йирик ҳаммомга яқин ерда жойлашган. Ураниб олганига

караганда Маҳзуна ҳаммомдан чиқиб келаётганга ўхшайди.

«Аҳмоқона бир рамзийлик, — дея хаёлидан ўтказди Сухроб, — кимдир жисмидаги кирлардан қутилиб, гулдек покиза бўлиб чиқяпти, кимдир жисмига ҳам, виждонига ҳам кир, ўчмас, ювилмас доғ чаплаб чиқяпти». Маҳзуна Сухробнинг қаердан келаётганини сездимикан? Турган гап, сезган. Афт-башараси, ёйжимлиниб кетган уст-боши шундоққина айтиб турибди.

Сездими, сезмадими, ҳар ҳолда Маҳзуна ҳеч нарса демади. Қайтага ўзи ноқулай аҳволга тушиб, уялиб, тезроқ хайрлашишга тушди.

«Мана сенга осон қутилиш! Ҳушёрхона бошлиғининг ҳақоратомуз ғамхўрлиги устига Маҳзунани учратганинг ўлганнинг устига тепган бўлди».

Сухробга энди уни ҳушёрхонадан осонгина қўйиб юборишгани алам қила бошлади. Ҳалигина бўлган нохуш суҳбатнинг мазмунини қайтадан таҳлил қилиб, ўзини хўрланган, қадри ерга урилган деб ҳис этди. Бундай раҳмдилликка зор эмасман, ҳали шундай кунларга тушдимми, деб фиғони чиқди.

Ҳозир ўша кундаги ҳолатини эслар экан, «Уша пайтларда менда ҳар қалай орият бўлган экан озмон» деб, масхараомуз ғурурланиб қўйди.

16

Ҳушёрхонадаги суҳбат ва Маҳзуна билан тасодифий учрашувдан кейин Сухроб ичмасликка уриниб кўрди. Ишга ичмай борди. Тушликда ҳам озгина тамадди қилди-ю, лекин ичмади. Агар ўша кунни кечқурун ҳам ичмаганида, эҳтимол, эртасига ҳаётини қайтадан бошлаши мумкин бўлармиди... Ахир, у отасининг вафотидан кейин бир ойча ичмаган эди, шунга ўзини мажбур қила олган эди. У тобора тубанлашиб бораётганини яхши билса ҳам, энг муқаддас, энг соф туйғулар қаршисида бош эгишга ўзини қодир деб ҳисоблар ва бунинг уддасидан чиқар эди ҳам. Аммо...

Тушдан кейин редакцияга Нурқобил кириб келди. — Э, бормисан, ошна!

Сухроб яхши кайфият билан қучоқ очиб кўришди. Қишлоқни, ёр-биродарларни суриштирди. Суҳбатлари кўр олди.

— Сен, эҳтимол, ҳе йўқ-бе йўқ кириб келганимга ажабланаётгандирсан? — деди Нурқобил. — Ажабланма. Шунчаки, сени бир кўриб келай деб.

Сухроб унинг бекорга келмаганини сезиб турарди.

— Кичикроқ ишим ҳам бор-у, аммо ҳал бўладими, йўқми, номаълум, — деди яна мавҳум қилиб Нурқобил. — Бир томони сенга ҳам боғлиқ.

— Қизиқ-ку! Қанақа иш экан?

— Э, арзимаган гап. Агар иложи бўлса, бир ёрдам қилиб юборсанг. Газетанг совхозимиздан дурустроқ-бир саҳифами, мақолами ташкил қилсак. Узинг биласан, кейинги пайтдаги натижаларимиз ёмон эмас. Планлар ошириб бажарилляпти. Даромад осяпти.

Сухроб дўстини худди биринчи марта кўраётгандек унга синчиклаб тикилиб қолди. Нурқобил эса нияти Сухробга ёқмаётганини тушуниб, ўзини оқлай бошлади:

— Сен буни шухратпарастлик деб ўйлама. Мен совхозда ишлаётганларга руҳий бир мадад бўлармикан деган маънода...

Сухроб унинг гапини бўлди:

— Йўқ! Сенинг ўзингга керак руҳий мадад. Катталарга кўринишни истайсан. «Ана, ёш директор зўр ишлаётган экан, уни янаям ҳокориоққа кўтарса бўлади», дейишларини истайсан.

— Қўйсанг-чи! Катталар ким қандай ишлаётганини сенинг газетангсиз ҳам яхши билишади.

— Билишади, яхши билишади. Тўғри. Лекин, сен янаям яхши билишларини, доим эсларида сақлаб, ён дафтарчаларига қайд қилиб, ҳисобга олиб юришларини истайсан.

Нурқобил аччиқланди.

— Бўлди, бўлди, жўрал Тавба қилдик. Гапимизни қайтариб олдик.

— Мендан хафа бўлма, Нурқобил. Агар сен совхозингдаги ҳалол меҳнат қилаётган заҳматкаш кишилардан бирини ёзишни сўраб келган бўлганинга, мен пойингга пояндоз тўшаган бўлардим. Лекин сен совхозни мақтайлик деясан. Демакки, сўхифанинг ўртасида ишчиларга йўл-йўриқ кўрсатаётган пайтдаги катта суратинг чиқишини истайсан...

— Бундан чиқди, мен фақат ўзимни ўйлар эканман-да?!

— Йўқ, фақат ўзингни десам ҳато бўлади. Бошқаларниям ўйлайсан. Совхозингдаги деярли ҳар бир одамга ғамхўрсан. Ҳатто четда юрган дўстингга — менга ҳам ғамхўрсан. Лекин ўзингни бошқалардан кўра кўп ўйласанг ўйлайсанки, оз эмас.

— Бу нима деганинг бўлди энди? Гапингга тутуриқ борми? Киши ўзи ҳақида умуман ўйламаслиги керакми?

— Керак, албатта. Лекин бировларга қилган ғамхўрлиги замирида ҳам шахсий манфаати ётмаслиги керак. «Олға юринг, лекин менинг орқамдан» демаслиги керак.

— Уҳ-ў, сен менинг портретимни боплаб чизиб қўйибсан-ку! Кечир бўлмаса, бизга ўхшаган эгоист, манфаатпараст раҳбарларни. Бир умр ёзилмай кетсин газетага ўша овлоқдаги совхоз!

Нурқобил совуқ хайрлашиб чиқиб кетди. Сухроб дўстини бекорга хафа қилганини, ошириб юборганини билар, нимага бундай қаттиқ гапирганига ўзиям ҳайрон эди. Чамаси, у юрагида йиғилиб ётган, бошқаларга аталган гапларниям дўстига тўкиб солди. Аслида, Нурқобилни у айтган даражада худбин, мансабпараст деб бўлмасди.

Кечгача қўли ишга бормади.

Кечқурун ишдан қайтаркан, йўлда қайси бир институтда ишловчи танишига дуч келди. Уша йигитга Сухроб қачондир, қанақадир ишда озгина ёрдам қилган. Шундан буён у соясига салом бериб юради.

Бу гал ҳам қўярда-қўймай ресторанга судради. Сухроб эрталабдан бери аранг ўзини босиб ўтирган-ди; энди томоқлари қуриб, кўнгли ағдарилиб борар, анавиндан ярим стакан сипқорса ҳаммаси ўтиб кетишини яхши билар эди. Шу боис танишининг раъйини қайтара олмади...

— Бекор қилаяпсиз, биродар. Мен шу бугун ичмасликка аҳд қилган эдим.

— Э, қўйсангиз-чи, Сухроб ака! Гап ичкилик ичишдами? Нима бўлиб бир учрашиб қолибмиз. Ярим соат гурунглашиб ўтираемиз, вассалом. Хоҳла-масангиз бир қултум ҳам ичмаймиз...

Ресторандан ярим тунда бир-бирларини суяшиб чиқишди. Ҳамроҳи Сухробнинг оёқда туролмайдиган даражада маст бўлиб қолганидан хижолат бўлса ҳам, айна пайтда «қиёматда қайтариши шарт бўлган қарзи»ни бир оз енгиллатганидан ичиди хурсанд эди.

Ҳадеб, «Сухроб ака, яхши ўтира олмадик-да. Шу ресторанларни эрталабга ишлайдиган қилиб қўйишса нима бўларкан-а?» дерди у.

Улар кимсасиз хиёбонни кесиб ўтиб Сухроб яшайдиган кулоллар маҳалласи томон юришди. Бу маҳалла унчалик узоқ эмас. Шундоққина хиёбоннинг этагидан бошланиб, нариги чеккаси улкан қабристонга бориб тақалади. Сухроб гоҳида ҳазиллашиб «бир томони боққа, бир томони адоққа туташ» деб юради.

Сухробларнинг ҳовлисига яқинлашишгач, зиёфат соҳибни яна бир карра узр сўраган бўлди.

— Кечирасиз-да, Сухроб ака. Кўнгилдагидек ўтиролмадик. Лекин буниси ҳисоб эмас. Бошқа сафар бафуржа отамлашамиз.

Сухробнинг кўнгли айниб кетди.

— У-ў!.. Менга қара, биродар. Тоza меъдага тегдинг-ку. Нуқул «яхши ўтиролмадик» дейсан. Кўриб турибсан-ку, эмаклар келяпман. Бундан ортиқ қанақа ўтириш мумкин сенингча? Ётиб қолиш керакми ёки яна ҳушёрхонага тушайми? Без экансан-ку!

— Сухроб ака...

Аммо энди Сухробни тўхтатиб бўлмасди. У кечаги, ўтган кунги, бултурги... хуллас, ҳамма аламини тўкиб солди.

— Сен, сен... сен биласанми кимсан? Сен икки юзламачисан! Ишинг тушган ёки тушиши мумкин бўлган одамнинг, Маяковский таъбири билан айтганда, кетини ялайсан! Бошқа одамни эса... бошқа одамга эса кетингни тутасан, ялагин деб...

— Сухроб ака, унчаликмас-да энди...

— Нима, нима унчаликмас? Сен нимангга бунчалик кеккаясан ўзи? Олимчамисан? Тупурдим ўша сохта унвонингга! Ишинг битгунча «домлам, домлам» деб оғзингдан бол томарди, эшагинг лойдан ўтгач, «домлам томорқасида ишлатди, гунг ташитди, ноинсоф» деб сўкадиган бўлдингми энди? Сенда тутуруқ борми? Виждон-чи?.. Кандидат эмиш! Олмага кесак отсам дув этиб кандидат тўкилади-ю, бу бўлса... ўзини худди олма остида ухлаб ётган Исаак Ньютондек ҳис қилади-я! Ургилдим-е, ўша бутун олам тортишиш қонунингдан ҳам, ёпишқоқ!

— Тўйдирганнинг ур қорнига экан-да! Сал истиҳола қилинг, ака.

— Истиҳоланиям тилаб олмақчимисан? Йўқол-э, ҳайвон!

Сухроб гўё ҳозир қаршида зиёфат қилган, қорнини тўйдирган одам эмас, ҳамма бахтсизликларининг сабабчиси, уни маҳв этмоққа шайланган ёвуз куч тургандек ғазабга минган, иложини топса «ёвуз куч»ни ҳозироқ янчиб ташлагиси келарди.

У юлқиниб ўзини ўнглади-да, рақибининг тумшуғига туширмоқчи бўлиб ҳамла қилди. Аммо маккор ёв чап берди. Сухроб ўз шиддати билан қоронғи кўчанинг қоқ ўртасига юзтубан йиқилди. Кўзидан ўт чақнаб кетди. Оғзига тупроқ кирди.

Ҳамроҳи хезланиб тепмоқчи бўлди-ю, бирдан шаштидан тушди. «Ҳе, ўша сени...», деб сўкиндию Сухробни турғазмоқчи бўлиб энгашди. Сухроб ҳар қанча уринмасин, унинг чангалидан қутулолмади. Эшигининг ёнига келишгач, бир амаллаб қаддини ростлади. Ҳамроҳи яна нимадир деб сўкинди-да, орқасига бурилиб жўнаб қолди.

Сухроб эшик кесақсига сўяниб узоқ ўтирди. Иродасизлик қилгани, ўша безбетни четлаб ўтиб кета олмагани, домига илиниб яна ичгани учун ўзини лаънатлади. «Нега мен ўз жиловимни қанақадир

қананғи-қасанғилар изнига топириб қўйдим? Нега Санобарга дуч келдим? Нега?..», деб ўзига яна эски саволларини берар, лекин уларга аниқ жавоб топа олмади эди.

...Мана бугун ўша саволларига яна жавоб қидиряпти. Эсига онаси ўлгандан кейин отаси ҳақида қишлоқда пайдо бўлган миш-мишлар тушди. Ушанда Сухроб тоғасидан, «Отанинг ўйнаши бор эмиш, шу гап ростми?» деб сўраган эди.

— Эҳтимол, эҳтимол, жияним, — деганди тоғаси. — Менинг билишимча, отанг покиза одам. Жисмиям, виждониям пок. Лекин бу унинг жирканч ишлардан холи юришига қафолот бўла олмади. У хоҳламаса, бошқалар хоҳлашади. Алдашади, сулдашади, тузоқ қўйишади. Одам ўзи бузилмайди, жияним, уни бузишади. Иродаси минг кучли бўлсин, минг ҳушёр бўлсин бир кун доғда қолади. Шунинг учун бузилмайин деган одам бошдан ҳушёр бўлиши, атрофига яхши кишиларни тўплаши, яхши кишиларга сўяниши керак.

«Мени ким бузди? Ким ич, деб мажбур қилди? Ким алдади? Ахир, ўзим хоҳламасам ҳеч ким оғзимдан қуя олмади-ку. Йўқ, тоғажон! Мен ўзим ўзимни алдадим. Узимга тузоқ қўйдим. Узимни бузди!».

Оқшом хаёлларининг ниҳояси йўқдек тугади. Хиёбон ҳам, кўчалар ҳам, гўё бутун шаҳар бўлган чўмгандек.

Сухроб анча йил шаҳарда яшаб у билан қишлоқ ўртасида ўхшашлик қидириб сира топа олмаган эди. Мана ўхшашлик. Сукунат. Жимлик. Саратон чоғлари айни туш пайти қишлоққа худди шундай жимлик чўқади. Ҳатто чигирткалар, чирилловуқлар ҳам қўлдан тойиб, ин-инига уриб кетади. Шомдан тонггача вовиллаб безор қиладиган итлар ҳам тилларини осилтириб, ҳаллослаб, оёқларини узатиб салқин жойларда ётишади. Беҳол сукунат. Фақат қуёш нурларининг ерга шувиллаб узлуксиз қуйиладиганини эшитиш мумкин. Ҳа, ҳа, Сухроб қуёш нурларининг овозини эшитган. Кўп марта эшитган. Бу овоз ойнанинг майин аллаловчи куйига қараганда дағалроқ бўлса ҳам Сухробга ёқарди. У тез-тез томга чиқиб соатлаб офтоб нурига тобланиб ётар, гўё шу иссиқдан, ёруғдан қувват олаётгандек тетикланар эди. Кўмирдек қорайиб кетса ҳам офтобда ётишини қўймасди.

Бирданига Сухробнинг қишлоқдан кўнгли совиди. Тоғасининг куйингани ҳам, қишлоқда қолишга кўндирмоқчи бўлганиям шунчаки манзиратдек — кўнгил учун айтилган жўн гапдек туюлди. Ҳаммасидан Нурқобилнинг келмагани алам қилди. Илгарилари бўлса эшиқдан кирмасидан югуриб келарди. Ҳа, у пайтлар Сухроб совхоз директорининг ўғли, номи чиққан журналист эди-да. Энди-чи? Энди совхоз директори Нурқобилнинг ўзи, Сухроб эса бенаво бир кимса. У билан Нурқобилнинг нима иши бор? Шусиз ҳам ташвиши бошидан ошиб ётган бўлса керак.

«Дўстлик-чи, дўстлик? — деди ички ўжар бир овоз. — Ахир, дўстлик қаёқда қолди? Бир умрлик садақат ҳақидаги аҳду паймон қаёқда қолди?»

«Э, қизиқмисан, оғайни, — дея жавоб беради хаёлида Сухроб, — бефойда дўстликнинг даври ўтиб кетди аллақачон».

«Эҳтимол, у сени кутгандир? Келсин, дардини ёрсин, кўнглини бўшатсин дегандир?»

«Ҳа-я! Ёрдам сўрасин, ялинсин, ёлворсин, кўзёши қилсин. Бугун ким эканлигимни, ҳамма жойга қўлим етишини кўриб қўйсин, дегандир?»

«Қўйсанг-чи, ахир сен холис бўламан, отам билан

Нурқобилнинг муносабатларидаги мураккаблик дўстлигимизга раҳна сола олмайди дегандинг-ку? Энди бўлса... отаннинг гапларини такрорлаясан».

«Ахир мен отамга ён босаётганим йўқ-ку! Лекин умрбод дўстлик ваъда қилган одамдан ўпкалашим, ундан мадад кутишга ҳаддим сиғади-ку!»

«Тўғри, ҳаддинг сиғади. Бироқ, у сенга мададкор бўлди — насиҳат қилди, сўкди, ялинди. Сен эса унамадинг. Яна нима истайсан?»

«Ҳеч нарса, ҳеч нарса истамайман. Бўлди. Тавба қилдим. Тинч қўй мени!»

Отасининг сўнги кунлари ёдига келди. Дўхтирлар хавф чекинганини, ҳадемай оёқча туриб кетажагини зўр бериб ўқтиришадиган бўлишса ҳам у умри ниҳоясига етиб қолганини сезиб турарди.

— Болам, Нурқобил дўстингни хафа қилма, — деди бир куни у Сўҳробга. — Биламан, сен унга аччиқ қилиб юрибсан. Мени «мард бўлинг», деб койийсан-у, ўзинг ич-ичингдан эзиласан. Эй, болам-эй! Тўпори одамлармиз-да! Қанча ақлли, кайвони, донишмад одамларни кўрдим. Дунёда улар ҳал қила олмайдиган муаммо бўлмаса керак, деб ўйлайсан. Лекин юрагини ёрган кезларида разм солсанг, барибир сену мен каби одам, оддий бир одам эманлигини сезиб қоласан...

Нурқобил касалхонага кунора келарди. Сўҳроб аввалига, «Нурқобил ўзини мажбурлаб, кимларгадир, ниманидир исботлаш учун келаяпти», деб ўйлади, унчалик хушламай, нари-бери сўрашиб юрди. Лекин Нурқобил унинг шубҳасини тезда тарқатиб юборди. Сўҳроб Нурқобил учун бу нарса ҳаётий зарурат, эҳтиёжга айланиб қолганини, ораларидаги турли, шубҳа-гумонлар, аччиқ-тизиқ гаплардан қатъий назар, отаси учун ҳам Нурқобил умрининг ажралмас бир бўлаги эканлигини кун сайин теранроқ тушуниб, ишонч ҳосил қилиб борар эди.

«Отам жон берадиган кунини ҳам аниқ билди-я. Бу не ҳикмат бўлди? Наҳотки, киши ўз ўлимининг муддатини — сонияси, лаҳзасини ҳам аниқ била олса?»

— Эртага барвақтроқ кел, Сўҳробжон, — деган эди отаси ўлимидан бир кун олдин. — Нонуштани бирга қилайлик насиб этса... — Сўҳробнинг юраги шувиллаб кетди. — Балким Нурқобил ҳам кепқолар. У одатда саҳарда келади-ку. Сариштали-да. Ишга этиб бориши керак. Аммо... сендан илтимосим у боланинг кўкрагидан итарма. Дунёда садоқатли одамлар кам. Борлариниям баъзида арзимаган гап билан сендан айирмоқчи бўлишади. Мен Нурқобилга айтдим. Ҳаммасини, кўнглимдаги гапларнинг баригинасини айтдим. Сўҳробдан кўз-қулоқ бўл, дедим. Сен ҳам Нурқобилни авайла, болам. Бир билрларинга суянч бўлинглар. У ҳали ёш, тўғрисўзлик қиламан дейдию, гоҳида қалтис қадам ташлаб юборади. — Сўҳроб кейинчалик Нурқобилнинг ишдан олинишига ана шу «қалтис қадам»ларидан бири сабаб деб ўйлайди ва отасининг нақадар узоқни кўра олганидан ҳайратга тушади. — Ундан ташқари, баъзан «Урмонга ўт кетса ҳўлу қуруқ баравар ёнади» қабилидаги ишлар ҳам бўлиб туради. Бир ошнам, артист бўлиш керак, артист, деган эди. Лекин ҳаммаям артистлик қила олмайди. Нурқобил-ку сираям...

Сўҳроб отаси айтаётган гаплар ўзига ҳам қаратилганини ағлади. Чунки Расулжон Маҳкамович унинг «ғайир»лиги ҳақида гапирган бўлиши керак. Лекин нега отаси бу ҳақда аниқ нарса демади?

— Ўзингни хор қилма болам, ўзини хор қилган одам охири ерпарчин бўлади. Тоғангни ёлғизлатма.

Бечоранинг сендан бошқа кими бор? Унинг насиҳатларига қулоқ сол... — Сўҳробнинг отасидан эшитган сўнги сўзлари шу бўлди.

Эртаси куни тонгда палата эшиги ёнида уни Нурқобил қарши олди. Унинг кўзлари жиққа ёш эди (Сўҳроб кейинчалик отасининг ёнида охириги дақиқада ўзи эмас, Нурқобил бўлганини ҳам ажиб бир ҳикмат, деб ўйлади. Отам ишончи ерда қолмаганини англаб жон берди, деб юрди ўзича). Сўҳроб дўстининг елкасига унсиз бош қўйди...

Хиёбоннинг нариги бурчагида фаррош пайдо бўлди. Қум тўкилган йўлкаларни шир-шир этказиб супура бошлади. Сўҳроб уни қаердадир кўрганга ўхшайди. «Намунча барвақт келмаса? Ҳа-я, чоллар чумчуқ уйқу бўлади. Тетик. Ҳаракатлари чаққон, аниқ. Ишини яхши биладиганлар хилидан экан».

Фаррош чол йўлкани супуриб келди-да, ижирганигандек, четроқдан ўтмоқчи бўлди. Афтидан, у бунақаларни кўравериб дийдаси қотиб кетган шекилли. Бўлмаса дулла-дуруст одамнинг ўликка ўхшаб ётганидан ажабланмасмиди?

— Ассалому алайкум, отахон! Ҳорманг энди! — деди Сўҳроб қадрини ўнглаб.

Чол ялт этиб ўгирилди. Янглишганини сезди шекилли, дадил яқинлашди:

— Э, кечирасиз, ўғлим. Бу ҳалигидай... устибошингиз... чанг экан, ичиб ётгандир-да, деб ўйлабман.

— Йўғ-эй!

— Ҳа, энди... танимасни сийламас дегандек. Тонг қоронғисида кўчада чўзилиб ётишингиз... одам ҳар хил ўйга бораркан-да. Мусофирмисиз дейман.

Сўҳроб ўйланиб қолди: «Нима десам экан?» Мусофирман, меҳмонхонада жой йўқ экан десинми, ёки ростини айтсинми? Чол нима деб ўйлайди? Нима деб ўйларди, яна эски фикрига қайтади. «Туф, сенга», дейдию индамай ишини қилаверади. Лекин Сўҳробнинг шу топда ким биландир ҳасратлашгиси келарди.

— Йўқ, мусофир эмасман. Уйим шу хиёбоннинг адоғида. Ишдан чиқиб уйга кетаётгандим. Тобим қочиб шу ерда ётиб қопман.

— Э, оббо! Касал бўлдингизми? Ўзим айтдим-а, соғ одам бунақа ётмайди деб. Нима қилди? Юрак приступ бўлдимми?

— Ҳа, шунга ўхшашроқ.

— Сизни қаранг-у, дарров шундай демайсизми! Мен ҳозир дўхтур чақираман.

— Ҳожати йўқ, ота. Утиб кетди. Бир оз дам олиб, нафасимни ростлаб олай, кетаман.

— Э, нега ҳожати йўқ бўлар экан! Сиз юрак билан ҳазиллашманг, ўғлим.

— Йўқ-йўқ, ота, илтимос. Яхсиси, ўтиринг бу ерга, агар вақтингиз бўлса. Икки оғиз гап беринг.

— Майли-майли. Вақтингиз борми деганингиз нимаси, ишимни тугатдим-ку. Мен тугатдим, бошқалар ҳали ўрнидан ҳам тургани йўқ.

— Сиз... жуда барвақт чиқар экансиз-да. Нимага, уйқу йўқми?

— Нега? Уйқу яхши. Шунчаки, барвақт тинчители кўяй дейман-да, ўғлим. Элда шундай нақл бор: барвақт уйланган, барвақт уйғонадиган одам ҳар томонлама ютар эмиш — барвақт бошланган иш пухта бўлади.

— Қачондан бери фаррошсиз? — Сўҳроб бу саволни беришга берди-ю, кейин тилини тишлаб қолди. Эҳтимол, чол бирон касалга чалиниб — ногирон бўлиб, бошқа ишга ярамай қолгандир. Кўнглига қаттиқ тегиши мумкин, деб ўйлади.

Чол Сухробга яна бошдан оёқ разм солиб чиқди. Аввалига, «Анчадан бери», дея гапни қисқа қилди-ю, бир оздан кейин батафсил изоҳлашга киришди:

— Ун йилча бўлди. Заводда ишлар эдим. Ишчилик, мастерлик қилдим. Пенсияга чиққандан кейин анча дам олдим. Кейин ўйлаб қарасам, бекорчи хўжаликдан фойда йўқ. Ке, буям элга фойдали иш-ку, деб фаррошликка ўтдим. Болаларим дастлаб ор қилишди. Айнитмоқчи бўлиб роса уринишди. Охири кўникиб кетишди. Рост-да, нима айби бор? Савобли иш.

— Ишламоқчи экансиз-у, нега яна заводда ишлай-вермадингиз?

— Энди... нима десам экан сизга. Заводда ишлайверсам ҳам бўларди. Лекин... пенсияга чиққандан кейин... негадир оёғим тортмади. Ҳар ким ҳар хил тушунади, деб ўйладим. Балки янглишгандирман. Ким билади дейсиз. Урнимга талабгор ёшлар кўп эди. Уринни бўшатиш керак, қари толга ўхшаб чириб ётавермасдан. Кейин... ўғлим ҳозир ўша заводда директор.

Сухроб чолни қаерда кўрганини энди эслади. Мураббийлар йиғнида, бундан бир неча йил олдин кўрган. Ушанда жиккаккина, ёруғ юзли бир мўйсафид жуда яхши гапирган эди. Бу ўша чол. Эҳтимол, редакцияда ҳам кўргандир.

Қизиқ. Уғли завод директори. Отаси фаррош. Эҳтимол, улар келишолмас? Уғли отасига, юмшоқ қилиб айтганда, ёрдам бермас? Бечора чол тириклик важидан шу ишга ўтишга мажбур бўлгандир?

— Уғлингиз... қаршилиқ қилмайдими?

— Айтдим-ку, аввалига ор қилди, хафа бўлди. Лекин тушунтирдик. Ишлаб юрмасам касал бўлиб қоламан, дедим. Менга айнан шу иш ёқади: завқланаман — ҳам ишлайман, ҳам дам оламан, дедим.

— Кампирингиз...

— Кампирим тетик. Уям уйда бекор ўтирмайди. Невараларига «боғча буви». Кир ювади, овқат пиширади, хуллас, рўзгор ташвиши ўшанинг бошида. Келинларим, «қўйинг ўзимиз қиламиз», дейишса ҳам унамайди. Уям ўзимга ўхшаган. Қимирлаб турмаса касал бўп қолади. Хуллас, икковимиз ҳам қимир-қимир қилиб кўнгилни хушлаб юрибмизда!

— Арақ ҳам... ичасизми? — Томдан тараша тушгандек сўради Сухроб.

Чол яна Сухробга ажабсиниб тикилди, «Бу йигит нега менга алмойи-алжойи саволлар бераёпти», деб ўйладимикин? Лекин Сухробнинг сўзлари, саволларидаги самимият шундоққина сезилиб турар, шу боис чол ҳам жуда очилиб-сочилиб гапирарди. Ундан ташқари, отахоннинг табиатан дали-ғули эканлиги ҳам суҳбат қўрини яна ҳам яллиғлантирар эди.

— Э, арақни ким ичмаган, ўғлим. Лекин... устивош қилиб кийиб олганим, орқасини қувганим йўқ. Бўлса ичганман, бўлмаса қаноат қилганман. Оғзимга олмаганимга ҳам мана, ўн йилча бўлди. Балоям ургани йўқ.

Сухроб бошқа ҳеч нарса сўрамади. Чол ўша саволларни ўзимга берса нима жавоб қайтараман, дея саросимага тушди. Ҳартугул чол ҳеч нарса сўрамади. Аксинча, ўзи ҳақида гапириб кетди.

— Мени, учраган одамга кўнглини очадиган лаққи чол экан, деб ўйламанг тагин. Сиз кўзимга иссиқ кўриндингиз — гапларингиз кишининг қулфи-дилини очар экан. Сездирмай авра-астарини ағдариб ташлар экансиз кишининг!

— Терговчига ўхшамайманми, ишқилиб? — деди кулиб Сухроб.

— Билмадим, терговчига ишим тушгани йўқ. Лекин... унақа бўлмаса керак. Сиз... Ҳа, майли, бунинг нима аҳамияти бор. Юрагингиз безовта қилмаяптими энди?

— Йўқ, отахон. Анча яхши бўлиб қолдим.

— Қани бўлмаса, юринг мен билан. Сахарда кампиримга шўрва солдириб чиққандим. Бир маза қилайлик. Наҳорда аччиққина шўрва ичганга нима етсин!

— Раҳмат отахон. Лекин мен яна бир оз ўтирмақ-чиман шу ерда...

Чол бир муддат серрайиб туриб қолди. У Сухробга тасалли бергиси келар эди-ю, гапни нимадан бошлашни билмай қийналарди, чамаси.

— Йигит кишининг бошидан кўп савдолар ўтади, ўғлим. Чидаши, енгизи керак. Бир-икки қоқинганга, суришиб йиқилганга оҳ-воҳ қилаверса, қатордан қолиб кетади. Йиқилгани ер кўтаради. Тушкун бўлиб, омад кетди, деб юриш йигит кишига ярашмайди. Бизнинг бошимиздан бунақа гаплар эҳ-хе, қанча ўтган.

Сухроб беихтиёр жилмайди. Соддадил чолнинг одмигина фалсафаси унга ёққанди.

— Йиқилгани ер кўтаради, денг, отахон? Шу гапингиз билан тоғамни эслатдингиз. Лекин тоғам асло йиқилмаган. Мен шу пайтгача унинг қандай камчилиги борлигини билолмай юрардим. Энди билсам, унинг камчилиги — ҳеч қачон йиқилмаганлиги экан!

— Камчиликсиз одам бўлмайди, ўғлим. Ҳамма гап камчиликни тан олиб, уни тузатишга ҳаракат қилишда!

Уларнинг суҳбати шу тахлит анча давом этдик охири фаррош чол:

— Хўп, бўлмаса мен борай... Гулчилар маҳалласи да тураман. Йўлингиз тушса киринг. Муродкул отанинг уйи қайси десангиз бас, ҳамма танийди мени, — дея хайр-хушлашди.

Сухроб кайфияти хийла кўтарилганини сезди. Жисми ҳам енгиллашгандек туюлди. Жигарининг оғриғи ҳам ўтиб кетди. Тавба, илгарилари ичмаса босилмасди. Иштаҳаси чол очилгандек. Ҳозир суви қочган нон билан ҳам айтган шўрва бўлса, йўқ демасди. Лекин бормади-ку. Тонг отсин-чи, бир гап бўлар. Лекин ҳали тонг отишига анча борга ўхшайди. Эҳтимол, бир зум мизғиб олиш керакдир? Қаерда ухлайди, уйга кетсинми? Йўқ, уйда ухлаб бўлмайди. У кўзларини юмди...

17

Кеча — душанба куни эрталаб Сухроб ишга келар экан редактор хонасида бундан бир ҳафта олдин «Кўндаланг қўйилган масала» бугун ҳал қилинажигини ўйлаб, «Е ҳаёт, ё мамот», деб кулиб қўйди. Лекин аҳволи куладиган эмасди... Ҳеч нарса ўзгаргани йўқ. Ҳар ҳолда яхши томонга ўзгармади. Шу ҳафта ҳаётида «Туб бурилиш» яшаши керак эди. Лекин бурилиш бўлди-ми? «Бородино жанги — азаматлар жанги бўлди-ми?.. «Туб бурилиш» Сталинград жангидан кейин бошланган шекилли?..»

У ҳаммасини бирма-бир хотирасидан ўтказа бошлади; ўша кунги суҳбат, Мансур Муҳиддиновичнинг навбатдаги «зарба»си, маданият бошқармасига бораман, деб чиқиб кетгани — бари-бариси эсида. Кейин ичди. Кўп ичди. Лекин қанча ичмасин бу

сафар миясида чарх ураётган тахлика ва шубҳа кўланкаларидан қутулолмади. Эртасига бир амаллаб кунни кеч қилди. Бу сафар ресторанга эмас, уйга жўнади. Йўл-йўлакай магазиндан икки шиша вино олди. Сўнги стаканни тонг бўзарганда ичиб ишга отланди...

Бир ҳафта давомида уни икки марта партия ташкилотининг секретари чақирди. Редакцияда шаҳар хўжалиги бўлимининг мудирини бўлиб ишлайдиган бу юввош одамни Сўҳроб ёмон ҳам, яхши ҳам дея олмасди. Ёмон дея олмаслигининг сабаби — ишчан, билимдон одам. Яхши дея олмаслигининг боиси — Аброр Қораев билан бир бўлимда ишлаб, муроса қилиб келяпти. Қораев ҳақидаги гаплардан кейин ҳам муносабатини ўзгартирмади. Ахир, партия ташкилотининг секретари суриштириши, қизиқиши мумкин эди-ку.

Секретарь ундан оиласи, қариндошлари ва ижоди ҳақида суриштирди. Нега шеърларини тўплаб нашриётга топширмаётганлигини сўради. «Саҳродаги учбурчак» қўшиғини қачон ёзганлиги билан қизиқди. Атлантика океанидаги сирли «Бермут учбурчаги» ҳақида билганларини гапириб берди.

Сўҳроб асабийлашди. Имзосиз хат муаллифлари қўшиқдаги, «Олдинда бизларни нима кутади; Денгизми, дарёми ва ёки сароб?», деган икки сатрга ёпишиб олишган, ундан ғоявий чалқашлик ахтаришган эди. Саҳрода адашиб қолган кишиларнинг кайфиятини уларга тушунтириб бўлармиди?!

Сўҳроб аччиқланиб, куйиниб тушунтиришга уринди.

— Бир сўзни ўнлаб маънода талқин қилиш мумкин. Наҳотки шуни ҳам тушунмасангиз!

Секретарь, тушунишга ҳаракат қиламиз, деб ваъда берди.

Уша ҳафта шу зайлда ўтиб борарди. У нари-берилар, Маҳзуна билан ҳам ёзилиб гаплашмасди. Уйда дostonи устида ишламоқчи бўлар, лекин ишлай олмасди. Ич-ичини бир бало кемирарди. Кимдан хафа бўлиш, кимга аччиқ қилиш кераклигини билмасди. Ҳафтанинг энг муҳим янгилиги — Нурқобилнинг ишдан олинганлиги ҳақидаги хабар ҳам уни ажаблантирмади. Шундай бўлишини у биларди. Ахир, Нурқобил ҳам ўзи истабми, истамайми нотўғри йўлдан борди. Гарчанд, илғорлар, донгдорлар сафида юрган бўлса ҳам унинг оёғи остидаги замин мўрт эди. Фақат Нурқобилнинг шамолга совурилган шижоати кишининг раҳмини келтиради. Унда айб бормиди?..

Уша кунни тушдан кейин уни яна муҳаррир чақиртирди. Расулжон Маҳкамович ёлғиз эмасди: ёнида партия ташкилотининг секретари, редактор ўринбосари ва Мансур Муҳиддинович ўтиришарди.

— Биз устингиздан ёзилган хатлар юзасидан бир ҳафта давомида атрофлича текшириш ўтказдик, — деди салмоқлаб партия ташкилотининг секретари. — Текшириш якунларини йиғилиш муҳокамасига қўйиш ҳақида фикр бор. Бизга жуда оғир бу, албатта. Биласиз, партияга қираётганингизда сизга Расулжон Маҳкамович ва коллективимиздаги энг яхши кадрлар тавсиянома беришган. Еш коммунистсиз. Муҳокама жуда принципиал бўлади...

«Нима демоқчи бўляпти? — дея ўйлади Сўҳроб. — Кет муҳокамани кутмасдан, жуфтагингни ростла, деяптими?»

— Сиз учун ва идорамиз шаъни учун ҳам маъқул йўл бор, — деб давом этди секретарь, — ўз аризонгизга кўра... Бир оз дам олинг, даволанинг. Кейин

бирон ишга киришингизга ёрдамлашиш мумкин.

Сўҳроб ишга келган дастлабки кунларини, ойларини эслади. Мақтовлар, таҳсинлар... Бир йил ўтмай бўлим мудирлигига тайинлашди. Кейин... кейин масъул котибликка мўлжаллашгани-чи?! Расулжон Маҳкамовичнинг, «Ана шундай йигитларни тарбиялаб, ўрнимизга қўйиб кетишимиз керак!», қабилидаги гаплари...

Энди бўлса, «Ўз аризасига кўра...» Қандай яхши. Қандай силлиқ...

— Уйлаб кўрсам... майлими? — деди у овози қалтираб.

Ҳеч кимдан садо чиқмади. Афтидан, кутишга тоқатлари йўқ эди. Ҳалиям Расулжон Маҳкамовичга раҳмат. Кўнгилчанлик қилди.

— Майли. Эртагача яхшилаб ўйласин. Ҳар ҳолда, биз унга яхшилик қилмоқчи бўлаётганимизни тушунди-ку!

Сўҳроб хонасига кириб анча вақтгача бир нуқтага тикилиб ўтирди. Ичгиси келди. Хилват бир ғўшада дунё ташвишларини буткул унутиб, тўйиб-тўйиб ичса. Ҳаммасидан бирйўла воз кечса. У дostonига кеча ёзган қисмидаги сўнги сатрларини овоз чиқариб такрорлади:

— Учиб борар аргумоқлар, учиб борар.

Кучиб бўлмас кенгликларни кучиб борар...

«Эҳ, бечора аргумоқлар, шўртумшук қаҳрамонларим! Сизларни ҳам ярим йўлда саргардон қилиб қўйдим-ку! Шўрлик бўлмасангиз мендай шоирнинг қўлига тушармидингиз...»

У бултур телевизорда намоёйиш қилинган «Сўна» бадий фильмини кўриб ўтириб, охирида йиғлаганди. Энди бўлса бирдан муҳим бир фикрни кашф этди: «Ҳар ҳолда у курашди. Шунга ўзида журъат ва имкон топаолди... Ўз мағлубияти муқаррарлигини билатуриб курашга кирганлар оз эмас. Улар энг муҳим ғалабани — ўз кўрқоқликлари, журъатсизликлари устидан қозонилган ғалабани қўлга киритишган, Ҳатто Эрнест Хемингуэй ҳам бир умр ўзини ўзи енгиб яшаган. Улар — мағлуб, лекин уларнинг иродаси, орияти, номуси ғолиб бўлиб қолди. Менга ўхшаган йиғлоқи шоирлар эса бировлар иродасининг, матонатининг кучи қаршисда ҳайратга тушишдан, хомхаёлга фарқ бўлишдан, сафсата сўқишдан бошқа нарсага қодир эмас. Арзимаган гапдан фожеа ясаб, оҳ-воҳ чекамиз. Обрў талашамиз... Тўхта, бас, жонга тегди. Кел, шулар айтганча бўлақолсин. Мен кетаман. Мен уларга ҳали кимлигимни, нималарга қодир эканлигимни кўрсатаман. Шунда бир пайтлар мен билан бирга ишлашганларидан фахрланишади, қадримга етмаганлари учун пушаймонлар қилишади...»

У қоғоз олиб ариза ёзди: «Саломатлигим ёмонлашганлиги, даволанишим зарурлиги сабабли ўз хоҳишимга кўра ишдан бўшатишингизни сўрайман».

Аризани буклаб конвертга солди. Конвертни ёпиштирди. Шу пайт хонага Маҳзуна кирди.

Маҳзуна билан ораларидаги муносабат кейинги кунларда ойдинлашгандек туюлди Сўҳробга. Ҳуш-ёрхона эшиги ёнидаги «учрашув»дан кейин у қизнинг кўзидан яширинишга уриниб юрди. Лекин Маҳзуна буни сезмасликка олди. Ўзини яна ҳам яқинроқ тута бошлади. Ана шу кунлари ичмасликка, ҳеч бўлмаса Маҳзунанинг ёнида ҳушёр бўлишга тиришди.

Маҳзуна ундан тез-тез Нурқўрғон ҳақидаги асарининг қачон битишини суриштирар, Сўҳроб унга, ишлаётгани, яқин орада тугаллашини айтар ва қизга

ёлгончи бўлмаслик учун ҳар кеча уч-тўрт саҳифа ёзиб қўярди.

У қиз билан очилиб гаплашадиган, дардлашадиган бўлиб қолди. Маҳзунага ўзининг бошига тушган кейинги савдоларни ҳам нари-бери айтиб берди. Кейинги ҳафтада у кимгадир ёрилгиси, дардини айтгиси келарди. Яхшиям Маҳзуна бор экан. Лекин Маҳзунанинг ҳадеб куйиниши, афсусланиши гоҳ-гоҳида энсасини қотирарди. Мана ҳозир ҳам қизнинг кўзлари жавдираб, «йиғи» бошлашга шай бўлиб турибди.

— Нима дейишди? — сўради Маҳзуна юрагини ҳовучлаб.

— Тамом, — деди Сухроб ғамгин жилмайиб. — Куним битибди.

— Қўйсангиз-чи, ҳазиллашаяписизми?!

— Кўп ишлар ҳазилга ўхшайди, Маҳзуна. Бу янгилик эмас. Тириклик ҳам худди ҳазилга ўхшайди.

— Майли, нима қилмоқчисиз энди?

— Билмадим... Сизларники маъқул, биз адашибмиз дейман-да, жуфтакни ростлайман. Без бўлиб юришининг нима кераги бор!

— Қўйсангиз-чи! Узингиз ҳам...

Улар анча вақт жим бўлиб қолишди.

Маҳзуна худди унинг фикрларини ўқиётгандек, тўсатдан яна гап қотди:

— Сухроб ака, сиз эҳтимол мени... ўшанда, Нурқўрғонда хафа бўлди, аччиқланди деб ўйлаётган бўлсангиз керак. Йўқ. Мен сира хафа бўлганим йўқ. Сиз... сиз яхши одамсиз. Балки сиз... ҳеч кимга яхшилик қилмагандирсиз... Аммо, назаримда ҳеч кимга ёмонлик ҳам қила олмайсиз. Шунинг учун қийналиб, аламингизни ўзингиздан олиб юрганга ўхшайсиз. Лекин... наҳотки...

— Эҳ, Маҳзуна, Маҳзуна. Сизга нима дейишнIAM билмайман. Лекин шуниси аниқки, сиз мендан кўра ва умуман мен билган одамларнинг ҳаммасидан минг карра яхшисиз. Агар сизни ўн йил олдин, ҳеч бўлмаса беш йил олдин учратганимда...

— Нима бўларди?

— Билмадим. Балким ўшанда сиз бунақа ақлли, мен эса, бунақа ночор бўлмаган ва бир-биримизни тушунмаган бўлармидик. Ҳар нарсанинг ўз вақти-соати бор дейишади-ку. Армон, пушаймон куйган кўнгил учун заиф тасаллидан бошқа нарса бера олмайди.

— Армон, пушаймон бошқа нарса-ю, хато бошқа нарса эмасми? Хатони, ҳар қалай, тузатиш мумкин-ку!

— Тузатиб бўлмайдиган хатолар ҳам бор-да, Маҳзуна.

— Ундай бўлса ўша хатоларни такрорламасликка ҳаракат қилиш керак.

— Жудаям ақлсиз-да, Маҳзуна. Сизга қараб туриб баъзан кўзларимга, қулоқларимга ишонмайман, шу қадар ақлсизки, мен мана шундай ҳамма нарсани тушунадиган, ҳар қандай оғир шароитда тўғри йўл кўрсата оладиган, ҳамдам бўла оладиган аёлни учратишни орзу қилардим. Тақдирнинг киноясини қарангки, уни абгор, хору расво бўлганимдан кейин учратдим.

— Ақлли қизларнинг камдан ками бахтли бўлар эмиш...

— Тўғри, — деди Сухроб ва чуқур ух тортиб Маҳзунага конвертни узатди. — Мана буни олинг. Бу ишқ изҳори ёзилган хат эмас. Сизни яхши кўришимни шусиз ҳам биласиз. Билмадим, бунга ҳаққим борми, йўқми. Лекин яхши кўраман сизни. Шунинг

учун ҳам бу конвертни сизга қолдириб кетяпман.

— Нима гап ўзи, тушунмаяпман, — дея қизариб сўради Маҳзуна.

— Кейин тушунасиз. Қисқаси, конверт сизда турсин. Эртага тушгача ишга келмасам, очиб, ичидагини айтилган жойга топширинг. Илтимос... Хайр.

У Маҳзунани охирги марта кўраётгандек, интиқлик билан тикилди ва оғир-оғир қадам ташлаб ташқарига чиқди.

18

Хиёбон...

Уфқ оқара бошлади. Бир оздан сўнг қизғиш тусга киради. Кейин сарғаяди. Қуёш кўринадию бутун борлиқни ўз тусига бўяб ташлайди. Нега энди ўз тусига? Ҳар бир нарсани асл тусига — аслига қайтаради, деса тўғрироқ бўлмасмикан? Худди шундай дейиш керак. Зулмат қўйнида ҳамма нарса бир хил қора рангга, кундузи эса ҳар бири ўз рангига киради. Ана, чинор. У тунда оддий бир дарахт, ҳамма дарахтлар қатори дарахт эди. Мана энди эса чинор. У қуёшни кутмоқда. Кеча кечқурун у шамолда титраб, қақшаб турган эди. Қуриган, ҳазон бўлган япроқларининг қанчасини тортиқлаб учириб кетди шамол. Ҳозир эса у яшаргандек. Лаш-лушлардан тозаланиб тиниқлашган, ўктам ва мустаҳкам бўлиб қолгандек.

Сухроб анчадан бери биринчи марта тонг гўзаллигини, мавжудлик ва ҳаракатни ҳис қила бошлаганини сезди. Одам табиатдан айрилиб яшай олмайди. Табиат онасизга она, отасизга ота, акасизга акадир. Қуёшни ота каби севиш ва унга эътиқод қўйиб яшаш мумкин. Ойга она бағрига талпингандек талпиниш, ёғдусини кўза суртиш мумкин. Тиниқ сувга тиниқлиги учун, ғунчага покиза ва маъсумлиги учун минг-минг раҳматлар айтиб яшамоқ мумкин. Ахир, дунёда қанча-қанча мусаффо, она сутидек ҳалол тушунчалар ҳамонки мавжуд экан, одамлар орасида ҳам минглаб покиза инсонлар борлиги шубҳасиз. Инсондаги оқибат, одамгарчилик, инсоф унинг табиатга муносабатида айниқса равшан кўринади. Ахир, табиат бизга тобе бўлиб қолди. Унга истаганча ҳукм ўтказишимиз мумкин. У ҳимоясиз, муштипар аёлга ўхшайди. Ана шу аёлга зулм эмас, раҳм-шафқат кўрсатувчи кишилар бор, улар кўп. Табиатга, ундаги тоза, гўзал мавжудотларга озор бермайдиган киши қалбида муҳаббат ғунча тугади.

Сухроб миясига қўйилиб келаётган фикрларнинг бош-кетини тополмасди. Нима учун фикр айланиб ҳимоясиз, бегуноҳ одамга тақалаяпти? У ҳимоясизми? У бегуноҳми? Агар гуноҳи бўлмаганда қўрқиб, иккиланиб ўтирармиди. Ахир, гуноҳкорки, ишга боришга, партия йиғилишида қатнашиб, ўз орномусини ҳимоя қилишга юраги бетламаяпти-да! Унинг айби нимада ўзи? Одилонга баҳолаб кўр-чи? «Хужжат — далил борми қўлингизда? Қуруқ гап билан кишига айб қўйиб бўлмаслигини яхши биласиз-ку! Лоақал икки кишининг гувоҳлиги зарур. Гувоҳ — далил йўқ экан, тўхматчи сифатида айбдор бўласиз!» Бу Муҳиддиновнинг гаплари. У Қораевни сувдан қуруқ олиб чиқди-я! Сухроб, Қораев барибир фош бўлади, деб ишонганди.

Мана энди ўзи Қораевдан бешбаттар аҳволга тушиб ўтирибди. Хўш, Сухробни айблаш учун етарли асос борми? Бор, албатта. Имзосиз хатлар, ҳушёрхондан келган қоғоз... ва яна Санобарнинг хати. Унга Санобарнинг хати ҳақида ҳеч нарса дейишмади.

Негалиги аниқ. Бу хат Муҳиддиновда. У хатни сўнгги зарба учун асраб қўйган...

Уч кун аввал у ишдан чиқиб хиёбон орқали уйига кетар экан, йўлка бўйидаги скамейкада ўтирган Санобарга дуч келди. Афтидан, у Сухробни кутиб турганди.

Сухробнинг юраги жиз этгандек бўлди. Минг қилса ҳам кўз очиб кўрган хотини. Кўнгилга яқин бўлиб қолган экан.

— Бир лаҳза вақтингизни оламан, — деди Санобар ерга қараб.

У ҳамон ўша-ўша гўзал, ҳушқомат Санобар эди.

— Майли... — Сухробнинг юраги ҳаприқди.

— Мени... мени кечиринг. Йўқ, йўқ. Аввалги гуноҳларим учун эмас. Уларни жабрини энди бир умр тортаман. Анави ҳам кетиб қолди. Отасини ишдан олиб, қамашибди. Бизлар никоҳдан ўтмагандик. Кетди-қолди.

— Нима учун? — Сухробнинг овози бўғилди. — Нима учун айтмасиз бу гапларни... нега кечирим сўраясиз?

— Яқинда олдимга ишхонангиздан бир киши келувди. Уша кунлари нима қилишни билмай бошим гаранг бўлиб юргандим. Сиз ҳақингизда баъзи гапларни ёздириб олди. У, «Шундай қилсангиз оилангизни тиклашга ёрдамлашамиз», деди. Мен аҳмоқ ишонибман.

Сухроб гангиб қолди. Хат тафсилотини суриштиришга унинг ҳоли келмади. Суриштиришнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Ҳаммаси тушунарли. Демак, хатда ҳамма айб Сухробга ағдарилган. Маҳзуна ҳам тилга олинган бўлиши керак. Чунки Санобар уни Маҳзуна билан бирга кўрган эди.

— Раҳмат сизга, огоҳлантирганингиз учун, — деди Сухроб совуққина.

— Сухробжон ака, мен гумроҳни кечиринг. Истасангиз, у хатни инкор қилиб сизга бошқа хат ёзиб берай. Истасангиз, ишхонангизга бориб ўша хатни қайтариб олай.

«Бериб бўпти», дея хаёлидан ўтказди Сухроб ва Санобардан нафратланишни ҳам, ачинишни ҳам билмай қолди.

— Йўқ, керак эмас. Раҳмат, сизга. — Шундай дедию терс бурилиб кетди. Санобар ўриндиқ ёнида қаққайиб туриб қолди...

Санобарнинг омадсиз «севги»си уни яна ҳам кўпроқ ҳайрон қолдирди: шундай катта лавозимдаги одамни ишдан бўшатиб, қамашган экан, Нурқобил ўкинмасаям бўлади. Эҳтимол, Нурқобил шошилгани, амалга интилгани учун энди пушаймон қилаётгандир. Нурқобил ҳали ёш-ку! Хўш, ёш бўлса, нега ишдан олиб ташлашди?..

Хаёт, бунчалар чигал, бунчалар мураккаб бўлмаган!

Сухробга тафаккури ўтмаслашиб, кенг фикр юритиш, чуқур таҳлил қилишга яроқсиз бўлиб қолгандек туюлди. Беихтиёр Мансур Муҳиддиновичнинг заҳарли сўзлари эсига келди.

«Шоир — бу лаҳзалик кайфият бандаси. Илҳом — бир ялт этиб сўнадиган шуъла. Шоирлар бир умр ана шу кайфиятга қул бўлиб, шуъланинг порлашига интиқ бўлиб яшайдилар. Уларнинг аксариятида билим саёз, ақл калта, тўмтоқ бўлади. Истеъдод эса билим ва ақл бўлмагач, бир пулга қиммат нарса. Шоирлик — асли, туғма савдо-йилиқдир!»

Сухроб бир пайтлар ичса илҳоми келгандек, фикрлари тиниқлашгандек бўларди. Аммо бора-

бора арақ ҳам, «Чашма» ҳам ёрдам бермай қўйди. У энди шеър ёзолмас, ёзганларидан кўнгли айнирди. Шунинг учун ҳам кейинги ойлари умуман шеър ҳақида ўйлашга юраги бетламасди...

У Мансур Муҳиддиновичнинг гапига эътироз билдира олмади. Муҳиддинов, шубҳасиз, билимдон одам. Икки-уч тилни мукамал билади. Кўп китоб ўқийди. Уйдаги кутубхонасини кўрган кишининг оғзи очилади. Унда энг сўнгги пайтлар нашр қилинган мукамал асарлар тўпламларидан тортиб, ўрта аср шоирларининг қўлёзмаларигача бор. У йиллар давомида йиғилган кутубхонасининг баҳоси ўн мингдан ортиқ туришини яширмайди. Темир дарвозасида тўртта қулф, ҳовлисида айикдай ити бор. Шаҳарда уни танимайдиган магазинчи, ошпаз, қассоб йўқ ҳисоби. Бунақа одамга нимаям деб эътироз билдириш мумкин... Сухробнинг назариди, шунга қарамай Муҳиддинов ўзининг истеъдодсиз кимса эканлигини билар ва доим буни биров билиб қолишидан кўрқиб яшарди.

19

Тонг отди. Хиёбон ёришди. Якка чинор япроқлари субҳидам эпкиниди шилдирай бошлади. Кеча, шомда эътибор бермаган экан, чинорнинг ёнбошида бир тул улкан заранг, нарироқда эса қўш арғувон кўкка бўй чўзган. Сухроб кўзлари тиниқлашганини сезди. Қани кечаги акас хиёбони? Ахир, бу турфа хил дарахтлардан иборат боғ-ку. Ана, кедр. Анави, шамшод. Буниси, сарв. Е, тавба! Хиёбондан шунча ўтиб, бирор марта ҳам синчиклаб разм солмаган экан-ку. Ана, гуллар: чиннигул, атиргул, ёввойи атиргул...

Шошма, шошма! Нимага бундай бўляпти? Ахир, кечагина буларнинг ҳеч қайсиси йўқ эди-ку! Еки... кўзига кўриняптими? Ақлдан оздимми? Ахир, кечагина якка чинорнинг ёлғизлигига, ночорлигига ачинган, ўкинган эди-ку. Бу не ҳол бўлди?

Э, нодон! Табиатда ҳеч нарса ёлғиз эмас. Ҳатто ҳамма нарсадан порлоқ қуёш ҳам ёлғиз эмас. Ахир, офтоб нуридан баҳраманд ёруғ дунё, унда кўз очаётган ҳар бир янги жон қуёшга фарзанд эмасми? Ахир, тирик жонки бор, қуёшга талпинади-ку. Қуёшнинг ўзи ҳам унга талпинган ана шу минглаб, миллионлаб фарзандларининг меҳри билан тирик эмасми?

Энди шеър ҳам ёзса бўлади. Аксига олиб ёнида на қалам, на қоғоз бор. Ҳечқиси йўқ. Шу йўлкаларга, япроқларга, тўнгаларга, осмонга, мусаффо ҳавога ёздаки шеърини. Бу унинг энг яхши, энг ҳаққоний, энг баркамол шеъри бўлади! Кейин... кейин кетади. Укинч армонларини, бефойда ўй-хаёлларини, аянчли ва йиғлоқи кечаги кунини кечаги шамол учуриб кетган хазонлар ортидан улоқтириб кетади.

У вужуди қизиб бораётгандек ҳис қилди ўзини. Кўз ўнгида дарахтлар, гуллар, майсалар шиддат билан ўсиб, улғайиб кетаётгандек туюлди. Қуёш қўл узатса етгудек жойга тушди. Кўзи қамашиб кетди. Аммо қуёшдан кўзини узмади. Шунда... шунда у қуёшнинг кўзларини, меҳр ва шафқат билан боқиб турган кўзларини кўрди! Гўё қуёш унинг фикрларини уққандек мулойим, ҳайрихоҳлик билан жилмайиб турарди. Сухроб ўрнидан туриб кетдию, овоз чиқариб шеър ўқий бошлади. Бу шеър қуёшнинг меҳрибон кўзлари ҳақида, хиёбондаги лаҳза сайин улғайиб бораётган дарахтлар, гуллар, майсалар

ҳақида эди. Ана шу ёруғ дарахтзор, гулзор, майсазорлар ичида у қуёш нурига чўмилиб чолиб юрган... азиз одамларни ҳам кўрди. Аммо кимлар эканлигини англай олмади. Эҳтимол, отаси, тоғаси, Маҳзуна, Абдимутал, Расулжон Маҳқамович, Нурқобил... Улар кўлда чўмилаётгандек ярим яланғоч эдилар. Қоматлари келишган, қуёшда қорайган эди. Улар бир-бирларига бемалол сўз қотишар, кулишар ва рақсга тушишар эди. Баданлари қаҳрабодек товланар эди. Ана Маҳзуна! Уни энди аниқ кўрди. Дарахтлар, гуллар оша қанот қоқиб учиб келарди. Сухроб кучоқ очди...

Сухроб шеър ўқишда давом этар ва хаёлида «Ақлдан оздим, ақлдан оздим» деган кўрқинчли фикр чарх уриб айланарди. Яна ўзича, «Хўш, ақлдан озган бўлсам нега бу ҳақда бемалол фикр юрит-япман, ахир ақлдан озган одам жиннилигини ўзи билмайди-ку», деб ўйлар ва таскин топарди. Лекин бу ҳолат илгари шеър ёзган, ўқиган пайтларидаги ҳолатига сираям ўхшамас эди. У қушдек энгил эди, шодон, бахтиёр эди.

Орадан бир соат ўтгач, у хиёбондан чиқиб кетди...
БУТУНЛАЙ!

* * *

Асарнинг охириги қисми босилиб чиққан куни тушга яқин дафтарнинг эгаси кириб келди.

— Э, бормисиз! Ёзувчи деганнинг бунақа лоқайдни биринчи кўришим. Қаёқларда юрибсиз?

— Кечирасиз, — деди дафтар эгаси гуноҳқорона жилмайиб. — Ўша... бу ерга келган кунимнинг эртасига мени Шимолдаги узоқ бир шаҳарга командировкага жўнатиб юборишди.

— Асарингиз босилиб чиққанидан хабарингиз борми?

— Қанақа асар? Ҳалиги дафтарми?

— Ҳа-да!

— У дафтар меники эмас.

— Ие! Бу қанақаси?.. Кимники бўлмаса?

— Билмадим. Мен уни ўзим ишлайдиган касалхонадан топиб олган эдим. Ўқиб кўрсам, жуда қизиқ туюлди. Шунинг учун бир кўринг, деб сизга олиб келгандим.

Мен саросимага тушиб қолдим. Шуниси етмай

турувди! Ҳали бирорта молихулиёнинг саргузаштини эълон қилган бўлсак-чи, а?

— Унда... ким дафтарнинг эгаси? — Тилим зўрға айланарди.

— Билмадим. Кимники бўлсаям, чин юракдан ёзилган.

— Ахир, фамилия бор-ку охирида.

— Тўғри, фамилия ҳам, исм ҳам бор. Лекин мен касалхонанинг ҳамма қоғозларини титкилаб чиқдим. Архивларниям ағдар-тўнтар қилдим. Лекин яқин ўн-ўн беш йил ичида бунақа одам даволанмаган экан.

Мен сал ўзимга келгандек бўлдим: «Хайрият-эй! Номаълум муаллиф ўз асарини бирор танишига ўқиш учун бергану тасодиф билан касалхонага келиб қолгандир», деб ўйладим.

— Ана холос, қовун туширибмиз-да! — дедим ўзимни тутиб олиб. — Энди муаллифини қандай топамиз?

— Билмадим. — Врач бир зум ўйланиб қолди. Менга синовчан назар ташлаб: — Биласизми, менга ҳам... фамилия ва исми бошқа одам ёзгандек туюлди. Дастхати бошқачароқ. Балким, айтганингиздек, ўқимишли одам ёзгандир. Аммо бизнинг беморлардан бирортаси ёзган бўлса, дуч келган бирорта исм-фамилияни ёзиб қўйган бўлиши ҳам мумкин.

Ана сизга муаммо! Мен ичимда аввалига эҳтиётсизлик қилганим учун ўзимни, кейин эгаси номаълум дафтарни редакцияга олиб келиб ўзи дарагини чиқармай кетган врачни боплаб сўқдим. Кейин яна ўзимга тасалли бера бошладим... ахир, кимдир ёзган-ку. Бир кунмас, бир кун тузалади-да, келади. Исм-фамилияси бошқача бўлса-чи; тузалмаса-чи? Келмаса-чи?..

Йўқ, келиши керак. Сафарга чиққан йўловчи албатта ўзи кўзлаган манзилга етиб бориши керак. Мен унинг келишини жуда-жуда истайман. Келишига ишонаман. Оддий кунларнинг бирида эшик очиладию у кириб келади ва:

— Салом, оғайни! Бу мен!.. Ўзимни узоқ қидирдим, лекин барибир топдим, — дейди ҳазиломуз кўз қисиб.

Самарқанд.

**Иоганн
Вольфганг
Гёте**

«ЗУЛАЙҲОНОМА» ДАН

Таклиф

Умр ўтказма вақтни қувиб,
Кун кетидан чопиш хато.
Эрта эмас, бугун, дилбар,
Этди сенга қувонч ато.
Дунё топдим, билсанг агар,
Бор дунёдан буткул кечиб,
Бир ўзингни севиб, дилбар,
Эрта — эрта, бугун — бугун.
Не ўтди, не бўлар пайдо,
Сен этмагил бунга парво.
Омон бўлсанг, шу бағ менга,
Шодлиғу бахт, нафас менга.

Ҳотам

Тасодиф ўғрини яратмас, ажаб,
Тасодиф ашаддий ўғридир ахир,
Ишқим гавҳарини юракда асраб
Юрардим, олди у чок этиб бағрим.
Сўнг сенга тутдию айлади пешкаш,
Тасодиф барини тўкди йўлингга.
Гадою бенаво бўлдим, париваш,
Ҳаётим, давлатим қолди қўлингга.
Хайрият, гавҳари чашмингдан аён
Мендай бир ошиққа меҳру мурувват.
Бағрингда кўринди ғаройиб жаҳон —
Мени шод этувчи бахтиёр қисмат.

Зулайҳо

Ишқинг гавҳарини ўғирлаб, ажаб,
Келтирди тасодиф, бўлдим бахтиёр.
Юрибман ишқингни дилимда асраб,
Энди тасодифни койимоқ бекор.
Шартмиди тасодиф ўғирлаши, гар
Ўз хоҳишинг билан қилмасанг инъом,
Ўғирлаб олардим, айлагин бовар,
Барибир бебаҳо гавҳарни осон.

Ишқинг гавҳари-чун қиламан тортиқ —
Ёшлигим, ҳаётим, қарорим олгин.
Сенинг гавҳарингдан булар кўп ортиқ,
Хушбахтега не даркор, боримни олгин.
Бенаво гадоман демагин зинҳор,
Ишқи бор юраклар навосиз бўлмас.
Бағримда сен бугун топдингми қарор,
Давлату бахт шудир, бошқаси абас.

Cinco Biloba

Келтирдилар чорбоғимга
Машриқдан дарахт, аммо
Бул дарахтнинг яроғида
Пинҳондир сирли маъно.

Табиатнинг сеҳримикин,
Барги нечун қўшалок?
Икки бўлак баргни ёки
Битта этганми мутлоқ.

Муаммони ечар ҳар ким
Шеърим ўқигани дам:
Сезяпсанми менинг ўзим
Битта, лек икки одам.

Зулайҳо

Қулми, озод ё ситамгар
Англадилар ҳикматни:
Бахтдир инсон туюлса гар
Дахлсиз шахсиятни.

Мағриблик «Ҳотаму Зулайҳо»

суф ва Зулайҳонинг ишқий саргузаштларини биламиз. Бу муҳаббат тафсилоти тавроту қуръонда, Жомий, Дурбек дostonларида нақл этилган. Лекин Ҳотаму Зулайҳо қиссаси?.. Олтмиш беш яшар (Гёте) Ҳотам ўттиз ёшли (Марианна фон Виллемер) Зулайҳони севади. Иоганн Вольфганг Гёте нега ўзини Юсуф ё Фарҳод, Рустам ё Вомиқ, Соломон атамасдан Ҳотам, маъшуқасини эса Зулайҳо деб атади? Баҳоланки, Гёте Вомиқу Узро, Баҳрому Дилором, Лайли ва Мажнун, Жамилу Ботина, Фарҳоду Ширин, Юсуфу Зулайҳолар тарихидан воқиф эди-ку! Маълумки, Юсуф гўзаллик, навқиронлик тимсолидир. Юқорида эсланганлар эса йигитликдан ошиқ бўлганлар. Гёте ўзини Юсуф, Фарҳод, Соломон ёки Рустам деб аташига ёши монелик қилишини яхши билган ва маҳбубаси Марианна фон Виллемерни (1784 — 1860) эрлик бўлгани сабабидан Узро ёҳуд Ширин деб атай олмаган. Шарқлик Зулайҳо ҳам эрлик бўла туриб Юсуфни севган эди-да! Шарқ халқларининг машҳур қаҳрамонларидан бири Ҳотам эса таъриф ва тавсифга муҳтож эмас. Гёте ўзига Ҳотам, маҳбубасига Зулайҳо номини танлаб, «Зулайҳонома» асарини битиб, «Мағрибу машриқ девони»га (1814 — 1820) киритади. Шу тариқа мағриблик «Ҳотаму Зулайҳо» қиссаси яратилди. Гётешунослар фикрича, «Девон»даги «Зулайҳо» шеърларини зукко Марианна фон Виллемернинг ўзи ёзган.

Гарчи Гёте араб ё форс-тожик тилини билмаган бўлса-да (у араб алфавитидаги ҳарфларнигина ёдлаган), ҳавас билан Фирдавсий, Аттор, Анварий, Румий, Низомий, Саъдий, Ҳофиз ижодини ўрганди. Бу пайтда Ибн Сино, Улуғбек, Алишер Навоийнинг айрим асарлари немисчага ўгирилган бўлиб, ҳатто Ф. Рюккерт Саъдий Шерозийнинг машҳур «Бўстон»ини мутақориб баҳрида таржима қилган эди.

Гёте севгилсига хат ёзганда Ҳофиз Шерозийнинг немисчага ўгирилган ғазалларига ишора этган. Яъни, ошиқ-маъшуқлар ўз мактубларида Ҳофиз «Девон»идаги ғазалларнинг мисраларини рақамлар билан кўрсатганлар. Фикримизга «Ой тўлган тун» шеъри далил бўла олади. Гёте билан Марианна Гейдельбергдаги учрашувдан сўнг келаси ойда, яъни ой тўлган тунда бир-бирларини эслашга аҳдлашадилар. Бу ғойибона висол дамлари эди. Марианна шартли белгили хат ёзиб Гётега жўнатади. Унда Ҳофизнинг «Бигуфтамаш: ба лабам бўсае ҳаволат кун!» (Дедимки: лабга бўса эт ҳавола!) мисрасига ишора этилган эди. Шеър бека ва хизматкор орасидаги мулоқот шаклида ёзилиб, бека фақат Ҳофиз мисрасини такрорлайди, холос.

CINCO BILOBA (Гинго Билоба) шеърининг ёзилишига «икки бўлакли битта барг ё биттага бирлашган икки барг»ли япон дарахти туртки бўлган. Латинча номли бу дарахтнинг баргини Гёте Франкфуртда истиқомат қилаётган Марианнага жўнатади, инсон табиатидаги нозик тебранишларни «икки бўлакли битта барг ёҳуд биттага бирлашган икки барг» тимсолида кўрсатади.

«Мағрибу машриқ девони» ўн икки бўлимдан иборат: «Муғаннийнома», «Ҳофизнома», «Ишқнома», «Тафриқнома», «Ранжнома», «Ҳикматнома», «Зулайҳонома», «Темурнома», «Соқийнома», «Маталнома», «Форсийнома», «Хулднома». Гёте устоз Ҳофизга эргашиб, гоҳо баҳслашиб шеърлар ёзади. У «Мағрибу машриқ девони»да булбул, ҳур, фатво, муғанний, оллоҳ, муфти, тилсим, ҳижрат, девон, мирзо, султон, дарвиш, панднома каби сўзларни таржима этмай, тўғридан-тўғри ихлос билан қўллайди. Самарқанд, Бухоро, Шероз каби ўз алломалари билан оламга танилган шаҳарлар бўйлаб хаёлан саёҳат қилади.

Гёте «Девон»идан кейин Германияда немис ғазалнависларининг тўпламлари бирин-кетин нашр этилиб, ғазал мустақил жанр сифатида тан олинади.

**Ироқу Порс гирифти бо шеъри хуш Ҳофиз
Бнё, ки навбати Бағдоду вақти Табрес аст.**

Ҳофиз «Ироқу Форсни хуш шеъринг билан ишғол қилдинг, энди навбат Бағдоду Табризга етди», деган экан. Ваҳоланки, Ҳофизнинг оламгир ғазаллари забт этмаган жой қолмади. Ҳофиздан руҳланиб Ф. Рюккерт, граф фон Платен немис тилида, Бразилияда Мануэл Бандейра, Мкртич Саркисян арман тилида, И. Сельвинский рус тилида ғазаллар битдилар. В. Гюго, Ж. Байрон, В. А. Жуковский, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, С. Есенинлар Ҳофизу Саъдийдан баҳра олиб, «ҳофизона», «саъдиёна» оҳангларда ижод этганлари бежиз эмас (Ғ. Саломов).

Биргина Ҳофизнинг «Агар он турки шерозий» деб бошланадиган ғазали рус, гуржи, лотин, бошқирд тилларига уч марта, озарбайжон, инглиз тилларига тўрт марта, татарчага олти марта таржима қилинган. Бу ғазалга забардаст шоирлар қаторида Гёте ҳам татаббуълар этган.

Граф фон Платеннинг немисча «Ғазаллар» тўплами ҳақида Гёте ўз котиби, адиб И. П. Эккерманга шундай деган эди: «Ғазал табиати ғоят мукаммал мазмунни талаб қилади. Бир хил оҳангда такрорланадиган қофия учун ҳамжинс фикрларнинг катта захираси зарурдир; шу сабабли ғазал битмоқ ҳар кимнинг ҳам қўлидан келмас, лекин байлар сизга манзур бўлади».

Немис адабиётининг дурдонаси ҳисобланган «Мағрибу машриқ девони» Генрих Гейне таъбири билан айтганда мағрибнинг машриққа йўллаган саломи, мағрибнинг машриққа бўлган эҳтиромидир. «Мағрибу машриқ девони»дан айрим шеърларни илк маротаба журналхонлар ҳукмига ҳавола этмоққа журъат қилдик.

ТАРЖИМОН

Умр деган ўтар, не гам,
Утма ўзинг бенаво.
Нени қўлдан бой берсанг ҳам,
Ўзни бой берма аммо.

Минг офарин! Менда фақат
Ўзга фикр, ўзга савдо:
Заминдаги бор саодат
Сенда жамдур Зулайҳо!

Васлинг менга насиб этса,
Ўзга бахт даркор эмас.
Юз ўгириб мендан кетсанг,
Бўлажакман хору хас.

Мен — Хотамтой — сўзим адо
Қилмай туриб, хайрият,
Билиб қолдим — қандай сиймо
Бўлсам, дилинг этгум забт.

Эмасдирман холиқ-раббий,
Сени куйлагум, жонон,
Фирдавсий ё Мутанобий
Бухуд бўлиб бир султон.

* * *

Қофияни, дерлар, кашф этмиш Баҳром Гўр,
Дилдаги муҳаббат — мисрада жаранг.
Маҳбуби Дилором ҳам унга бўлмиш жўр
Қофия ва оҳанг билан дафъатан.

Маҳбубам, ишқингда жон бўлганда пайваст,
Сўзларинг менга шеър айлади инъом.
Баҳром Гўр Сосонийга йўқ менда ҳавас,
Султонмен, кашфимдур қофия, калом.

Ўзинг ҳадя этган ишқ қўшиғин масрур
Юракни тўлдириб куйлаганим ҳам
Комрон ҳаётингнинг акс-садоси эрур,
Назар беназар ё қадам беқадам.

Йироқдасен, шеърларим учиб толмагай,
Садоси йўқолур, сенга етар сўз.
Юлдуз нурина ҳижоб тўса олмагай,
Коинот севгиси Каломда маҳфуз.

«ТАФРИҚНОМА» ДАН

* * *

Юрагинга этилсин нақш
«Панднома»даги¹ калом:
«Жонни кимга айласанг баҳш,
У ҳам сенга берар жон».

Керак эмас зару зевар,
Олгиндан бахт қимматдур.
Ўтган ўтди, эй, беҳабар,
Ангела, дам ганиматдур.

«РАНЖНОМА» ДАН

* * *

Фарангман дер, мен инглиз,
Итальянман, менман немис!
Бир-биридан қолишмагай
Манманликда булар тенгсиз.

Эҳтиромга лекин ҳозир
На у лойиқ, на бу арзир.

Умр ўтказиб шуҳратталаб,
Худбинлиги кимга манзур?

Агар бугун бул қабоҳат
Ўрнин олса лутф, марҳамат,
Эртага сўнг юракларни
Қоплагайдир холис ният.

Ҳисобталаб келажакдир,
Зулмат ичра қолажакдир —
Кибр-ҳаводан қутулмаган
Бадномликни олажакдир.

«МУҒАННИЙНОМА» ДАН

Феномен

Ковушса Феб билан
Гар ёмғир бешак,
Осмонга ранго ранг
Чиқар камалак.

Осмонга шоёндин
Тумандай гардиш,
Оқ рангли камондир,
Осмон оқ бўлмиш.

Қариликдан не гам,
Яшагил қувноқ.
Севасан, бўлса ҳам
Сочларингда оқ.

Саодатбахш азият

Алангага ўзни ташлаб,
Шараф топганда жонлар,
Истеҳзо-ла дилни ғашлаб,
Кулгай бундан нодонлар.

Бўлганида шаб ҳувайдо
Гувоҳдирсан ушбу дам,
Бегона ҳис дилда пайдо,
Агар хомуш ёнса шам.
Интиласан — зулмат, шукуҳ
Дастидан қочиб — нурга,
Ковушасан илоҳий руҳ
Билан, тўлиб сурурга.

Масофаю тўсиқ бекор,
Келажаксан, парвона,
Нурга ташна, оташга зор,
Боз ёниб, қона-қона.

Агар ғафлат аро қолсанг
Умр ўтар — бир нафаслик,
Шундай яша, мумкин бўлсин
Ўлгандан сўнг ўлмаслик.

¹ Фариддин Аттор асарини

Азиз
Несин

Тўрт қиёфа

Туркчадан Миад ҲАКИМОВ таржимаси

ен ҳикоя қилмоқчи бўлган бу тўрт нафар одамни илгарилари яхши танирдим. Ҳозир кўрсам, балки таниёлмасман. Дарвоқе, буни ёзганимга ҳам кўп бўлди.

Орадан анча вақт ўтиб, ёзган нарсаларимни яна бир кўздан кечираётган эдим, ўпкам тўлиб кетди. Ёзувчилик ҳунарининг инсофга, меҳр-шафқатга тўғри келмайдиган жиҳатлариям бор-да.

Ростини айтсам, шу тўрт нафар одам мени бошига қўйиб юарди, мен ҳам буларни ниҳоятда ҳурмат қилардим.

Ёзувчи учун бемаъни одамларни ёмонлаб ёзишдан осон, роҳатижон нарса йўқ. Узингиз ёқтирган шахсларни қаламга олиш эса ғирт азоб.

Шу тўрт нафар шинаванданинг айрим нуқсонли томонларини ёзишга ёздим-у, лекин ўйлаб қолдим: хўш, булар ҳам менинг таърифимни келтирмоқчи бўлишса, унда нима бўлади?

Истагим шуки, бу олиҳиммат, бу шинаванда танишларим ҳикояларимни ўқиётганда ўзларини таниб қолишса, буни муаллифнинг ўзини кўзгуга солиб кўриши, деб қабул қилгайлар.

Суратда: Азиз Несин ва унинг таржимони Миад Ҳақимов.

Шоҳ ташлаб юрадиган одам

Қасаба майдончасида автобусдан тушганимда кеч кириб қолган эди. Қўлимда портфель, қаққайиб турибман. Олдинига қасабанинг асосий кўчасини аниқлаб олмоқчи бўлдим. Биламанки, бунақа жойларда меҳмонларга кўз-кўз қилишга аризиғули ягона бир кўча бўлади. Жамики меҳмонхоналар, ошхонаю қаҳвахоналар, банка, почтахона ва яна алламбалолар шу кўчада саф тортиб туради.

Бу қасаба тепаликка жойлашган бўлиб, асосий кўчаси юқорига қиялаб кетар экан. Кўчанинг икки бетидаги дўконларда яккам-дуқкам чироқлар кўринади. Улар ҳам бирин-кетин ўча бошлади, дўконларнинг тунука пардалари туширилиб, оёқ товущалари камая борди. Сал ўтмай бу ўйдим-чўнқир тошқўчаларда инсу жинслар базмини бошлаб юбориши турган гап.

Қўлимда портфель, тик йўл ёқалаб кетяпман. Мақсадим — бирор меҳмонхона топиш. Қанчалик разм солмай, турқи меҳмонхонага ўхшайдигани кўринмайди. Ҳамма уй-уйига биқиниб олганидан кейин кимдан сўрайман, ҳолим нима кечади — ҳайронман.

Бемаъни ёмғир ҳам шивалай бошлади. Шу пайт чироғи ўчмаган бир дўконга кўзим тушди. Олдида иккита одам валақлашиб турибди. Дарҳол дўкон тепасидаги ёзувга кўзим тушди: «Минг бир хил рўзғор анжомлари тижоратхонаси».

— Кечирасизлар, меҳмонхона излаб юрибман. Дурустроги қаерда? — дедим ҳамсўхбатларнинг ёнига бориб.

— Дурустроги «Конфор палас», — деб жавоб берди улардан бири, кейин қўли билан ишора қилди: — Шу томондан борсангиз, кўринади.

Шериги эгилиб, бетимга тикилди-да, суюниб кетди: — Ия, сизмисиз? Узингизмисиз?

— Ҳа, менман, ўзимман.

— Хуш келибсиз, — деди у қўлимни сиқиб. — Мен мухлисингиз бўламан. Ёзган нарсаларингизни мунтазам ўқиб бораман.

Кичкинагина қасабада, ғира-шира тун қоронғисида бир китобхонингиз сизни таниб турса, ёзувчи учун бундан ҳам катта бахт борми?

— Марҳамат, юринг... ўзим элтиб қўяман.

Новчадан келган, кенг яғринли, букчайиброқ юрадиган одам экан. Шу ерда бирор идорада хизмат қилса керак.

У ўнг томонимга ўтиб олган. Кўтарма йўлдан юқорилаб кетяпмиз.

— Шу, биз томонларда... — деб тушунтириб боряпти-ю, нуқул менга қараб сўйалади. Автобусларда қисилиб-қимтиниб юришни жиним ёқтирмайди. Катта кўчада одам деган сал бемалолроқ юриши керак-да.

Ҳадеб ёпишавермасин, деган мақсадда ўзимни чапга олдим. У ҳам шундай қилди. Четроққа чикувдим, яна пинжимга тикилди. Ё тавба, темир кукуни ёпишган оҳанрабога ўхшаб қолди-ку! Мендан ҳеч ажралгиси келмайди-я. «Афандим, менга қапишмасдан тўғри юринг!» деб айтмоқчи бўламан-у, қани тилим борсал! Кичкинагина бир қасабада сизни кўриб боши осмонга етган мухлисингиз энтикиб-энтикиб гапириб кетаётган бўлса-ю, сиз унга тазна қилсангиз?! Фирт пасткашлик-ку бу.

— Қасабамизда беш-олти кун бўларсиз?

— Уч кун...

— Йўғ-э... Бу қанақаси... Сираям қўйиб юбормаймиз. Лоақал бир ҳафта туришингиз керак!

Гавдаси нақ кифтимнинг устида, ҳозир устимга ағанаб тушса ажаб эмас. Зора инсофга келса деб, кифтим билан икки-уч марта туртиб ҳам кўрдим. У новча, менинг эса бўйим паст. Елкам ярим белидан келади. Биқинига тушган зарбларни сезмади ҳам. Бу гал уни расмана итара бошладим. Яна парвойи фалак. Мен уни ўнгга итарсам, у мени чапга суриб боради. Шу алфозда турткилашиб кетяпмиз-у, нуқул асарларимни мақтайди:

— Анави нарсангиз бор-ку, ўша...

Гавдаси яна елкамда.

— ...Бу ерда уни ўқимаган одам қолмади.

Нари сураман — ёпишади, нари сураман — яна оғиб келади. Хуллас, бу билан иш битмаслигига кўзим етди.

Қани, ўз ҳолига қўйиб берай-чи, нима бўларкин, деган фикрга бордим. Бир бостириб келган эди, индамадим. Яна хуруж қилди. Охири, йўлнинг чап томонидаги деворга қапишиб қолдим. Энди аҳволимни кўриб, сал йўл бўшатар, деб ўйловдим, қаёқда дейсиз... Чап елкам деворга қадалиб турибди-ю, яна итаради-да. Ҳўв ноинсоф, деворни ёриб ўтолмайман-ку!

— Ҳалиги ҳикоянгиз бор-ку... Жуда боплагансиз-да... — Раҳмат.

Бунақа «назокатли» азобга умримда биринчи марта дуч келишим.

Болалар ўйнайдиган елимли сурат бор-ку, ҳўллаб ёпиштирсангиз, қоғозга тасвири тушиб қолади — азиз мухлисим ҳам мени деворга қапиштириб, суратимни туширмоқчига ўхшайди. Қасаба деворида биздан бир афиша хотира бўлиб қоладиган шекилли. Шу пайт деворнинг орқа томонида бир зина кўринди. Ўзимни ўша ёққа урдим. Худди сояга ўхшаб, кетимдан югурди.

— Тилингиз зап ўткир-да, қойилман.

— Ташаккур.

Зинадан уч ҳатлаб, қандайдир эшикка рўпара келдик. Қочиб қолмасам, шарманда бўлаемиз.

Яна йўлга тушдик. Кетиш ўша кетиш: мен уни, мени эса деворлар суяб қолади. Меҳмонхонаси қаерда экан-а? Тезроқ етиб олиб, шу азиз мухлисимнинг зил-замбил гавдасидан бир қутулсам эди!

Охири бир боғнинг олдиндан чиқдик. Девор ўрнига чирган тахта, занг босган тунука парчалари тўсилган. Гуп этиб шуларнинг устига қуладим. Яна пинжимга сўқилди.

— Биласизми, нимангиз менга кўпроқ ёқади? Ҳаммаям шунга ҳайрон... Шу қадар хилма-хил мавзуларни қаердан топасиз, а?

Тунука қиррасими, миҳми, бир нарсa кифтимга қаттиқ санчилди.

— Войдод! — деб бақириб юбордим.

— Рост-да, шунча мавзуни қаердан оласиз?

— Меҳмонхона узоқми ҳали?

— Пича қолди.

Қадамимни тезлатсам, етиб олади. Секинроқ юрсам, у ҳам имиллайди. Бақувват, хўппасемиз гавдасини нарироқ итармоқчи бўламан, кучим етмайди. Хуллас, ундан қочиб қутулишнинг иложи йўқ.

Тўсатдан миямга бир фикр келди.

Бир ошнамиз бўларди. Шу бечора мувозанатини йўқотганидан ўзини тик тутиб туrolмасди. Бу нарсa асаб касаллигидан бўларкан. Билсак, одамнинг миясида мувозанатни ушлаб турадиган марказ бўлиб, шу марказ ишдан чиқса, мувозанат йўқоларкан. Ўша ошнамиз кўзлаган жойига тик юриб эмас, балки чап томонига шоҳ ташлаб, хотини билан қайнонасига урилиб-сурилиб етиб оларди.

Демак, бу боёқишнинг ҳам миясида бир сакталиқ борга ўхшайди. Бўлмаса, ҳадеб чап томонга қийшайиб юрмасди-ку. Агар ўнг томонига ўтиб олсам, бу азобдан қутуларман.

Лип этиб ўнг томонига ўтдим. Яна ўша аҳвол. Энди чап кифтимга хужум бошланди. Ўзимни нари оламан — яна сиқиб келади. Девор ҳам ҳолва экан, энди жарга қулайман шекилли.

— Мавзуни ҳаётдан оласизми ёки ўзингиз тўқиб ташлайсизми?

Қора терга тушдим.

— Меҳмонхонага ҳали борми?

— Пича қолди.

Гавдасига маҳкам суяниб олдим. Четга сурса ҳам, бўш келмадим. Чап кифтим унинг ўнг биқинига қапишган, оёқларимиз икки томонга керилган, ўртада учбурчак мисоли очиқ жой. Бир-биримизни итаришиб-суришиб кетяпмиз.

— Қалами ўткир ёзувчисиз-да...

— Ошириб юбордингиз.

— Асло... ҳақ гап бу. Жуда зўр-да қаламингиз.

Эҳ, қаламим эмас, шу тобда кифтларим зўр бўлмайдими! Шу пайт рўпарадаги хира чироқ ёруғида «Конфор палас» деган ёзув кўринди.

— Хўп, яхши қолинг! — деб қичқирдим ўзимни меҳмонхонага урасолиб.

— Бирор ҳафта бўласиз-а бу ерда? Камида икки-уч

кунсиз сизга жавоб йўқ. Эртага қай пайт келай? Қасаба-мизни бир томоша қилдирай. Соат нечада уйғотай?

— Ўн бирда... Яхши боринг.

— Яхши қолинг.

Эртаси куни тонг саҳарда уйғондим. Меҳмонхонадан чиқиб тўри бекатга бордим. Мен истаган автобус йўқ. Буни тескари томонга бораркан. Уйлаб-нетиб ўтирмай шартта шу автобусга чиқиб, жўнавордим.

Пуфак одам

Бу йигит ҳам сафар чоғида орттирган таърифбор танишларимдан. Бирор кимсадан сўз очсам, дарҳол:

— Ҳа, уми, танийман, бир марта роса дўппослаганман, — деб луқма ташлаб кўйгучи эди.

Каттагина вилоят марказидаман. Йўлда қаттиқ уриниб қолибман шекилли, кўзимни чирт юлиб энг қимматбаҳо меҳмонхонадан жой олдим. Ваннаси бор, шинамгина хона. Қош қорайиб қолган. Кимларнидир излаб топишим, учрашишим керак. Вақтни бой бермаслик учун дарҳол дафтарни олдим. Истанбулдаги бир ошнам берган адрес бўйича телефон қилдим.

— Ҳ-ў-ў... Хуш келибсиз... Қаерда тўхтадингиз?.. Жуда соз... Ҳозир бораман, — деган салмоқдор, босиқ, ҳар бир сўзини чўзиброк гапирадиган овоз эшитилди.

Еши эллик-олтмишларга бориб қолган, кўпни кўрган одам бўлса керак, деб тахмин қилдим. Ўзимча ҳатто шакл-шамойилиниям чизиб кўйдим: йўғондан келган, новча. Қорин кўйган. Важоҳат бор, бўйин билан қулоқ ҳам ҳаминқадар. Шу тоифадаги одамдан бошқаси бунчалик важоҳат ва истиғно билан гулдираб гапиролмасди-да.

— Сизни сўрашяпти, — деган кўнғироқ бўлди пастдан.

Салонга тушдим. Уч киши ўтирибди. Қайси бири бўлдикин? Узини танимаганим, фақат овозини эшитганим сабабли бояги тахминимга мосроғини танлаб, олдига бордим. Исмимни айтиб, кўл узатдим.

— Ҳ-ў-ў... Тенкис. Ҳав ду у ду? — деди у ҳайрон бўлиб.

Билсам, америкалик экан.

Енидагиси ўрнидан турди. Бўйи мен қатори, чуваккина, мандан ўн-ўн беш ёш кичик бўлса керак. Телефонда гаплашган одамим шу экан.

Эр йигитни сиртидан билиб бўлмайдими, деган гап бор. Овоз ҳам гавдага қарамаслиги мумкин. Лекин шу жасаддан бояги овоз чиққанига лол қолдим. Бирорта каттароқ кенгашга йигирма-ўттиз йил раислик қилгандан кейингина одам боласида овоз дегани бунчалик йўғон тортиб, ҳайбатли бўлиши мумкин. Ундаги истиғно, ундаги виқорни айтмайсизми... Одамни ерпарчин қилиб юборади-я!

Бир-икки қадам орқага тисарилди-да, девордаги суратни томоша қилаётган одамдай, менга бошдан-оёқ синчиклаб разм солиб чиқди. Кейин чап қўлини паҳса қилиб, эшик томонни кўрсатди:

— Марҳамат қилсинлар!

Бирор давлатда тўнтариш ясаб, президентлик курсисига ўтириб олган диктаторгина фақат душман мамлакатнинг элчисига бунчалик важоҳат билан гапириши мумкин.

Меҳмонхонадан чиқдик.

— Бу оқшом хизмат биздан, — деб кўйди.

Чоғроқ бир ресторанга кирдик. Столга бориб рўбарў ўтирдик.

— Нима ичасиз?

Овоз деган нарса одамнинг бўғзидан чиқгучи эди. Баъзан кекирдақдан хириллаб ҳам чиқиши мумкин. Лекин буники нақ киндигидан гумбураб чиқаётганга ўхшайди-я!

Арақни майдалаб ўтирибмиз.

Бегона жойда, фель-атвори нотаниш бир кимса билан улфатчилик қилиш қанчалик азоб эканини ўша куни тушундим.

Сухбат чоғида яхши-яхши фазилатлари ҳам намоён бўлди. Аслини олганда, ўзи ёмон одамга ўхшамайди-ю, лекин кибр-ҳавоси...

Бу бечора шу «касаллиги» туфайли ўзининг асл қиёфасини йўқотиб, бошқача бўлиб қолган кўринади. Зотан одам боласи бунақа бўлиб туғилмайди. Савлат тўкиб, кеккайиб

ўтиришидан каттароқ амалдорниқига борган калондимог меҳмонга ўхшайди. Кўйлакка тақиладиган бир хил қотирма ёқа бўлади-ку, худди ўзгинаси-я! Гап-сўзлари, ҳаракатлари, совуқ қарашлари билан сизни эзгилаб, мажақлаб ташламоқчидай. Сабабини билолмай бошим қотди.

Гапдан гап чиқиб, кимнидир эслаб қолдим.

— Ҳа, танийман, — деди у дарҳол луқма ташлаб. — Бир куни кечаси кўчада роса дўппослаганман уни.

Кейинроқ яна аллакимнинг номини айтган эдим, сўз қотди:

— Биламан уни. Соҳил бўйида, ўртага олиб чиқиб, тоза савалаганман.

Фалон партиядан фалончи бор-ку, деб гапиратуриб:

— Съездда униям адабини берганман, — деб кўшиб кўйди.

Бунақа ишлар унинг учун оддий бир нарсадай, оғзининг бир чеккасидан чиқиб кетаверди.

— Кўйверинг бу гапларни... Бу ерда Фаҳмибей деган бир одам бор. Эртага танишиб қоларсиз... Шу занғарни икки марта ўласи қилиб урганман. Бир марта кинода... Гапириб ўтиришга арзимайди... Мен сизга айтсам...

Шу пайт мен кулимсираб кўйдимми ёки бошқа бир гап бўлдими, тўсатдан муштини дўлайтирди:

— Шу муштим неча кило келади?

— Билмасам, — деб жавоб бердим мушт килолаб ўлчанишидан беҳабар бўлганим учун.

— Ҳўп, чамалаб кўринг.

— Ўн кило бордир.

— Юз эллик кило. Роппа-роса юз эллик кило, — деди у мийғида кулиб.

«Луна парк» деган томошахоналарда куч ўлчайдиган бир асбоб бўлади. Қўлингизга темир дастақни олиб, думалоқ нарсага бир урсангиз, лиқилдоғи тепага кўтарилади-да, охирига етгач, пақ этган овоз эшитилади. Урган зарбингиз юз эллик кило кучга эга бўлсагина пақилларкан. Бу борада унга тенг келадигани йўқ эмиш. Юз марта урса, юз марта қийратвораркан.

«Садағанг кетай бегим, пақиллайдиган пистон қолмади, энди маъзур тутасиз», дебди ўша асбобнинг эгаси. Бошқасига борган экан, у ҳам хархаша қилибди-да: «Бу нарса нормал одамларга мўлжалланган. Сизнинг кучингиз ҳаддан зиёд кўп экан. Икки ўртада асбоб ишдан чиқади», дебди.

У гап билан овора-ю, менинг эса фикр-хаёлим бир нарсада: туппа-тузук одамни нима жин урдийкин-а?

Кутилмаганда муштини кўкрагига қадади:

— Буни кўргин.

— Нимани кўраман? — дея ҳайрон бўлиб сўрадим.

— Манави муштга қара.

— Ҳа, зўр экан.

— Э, қўлинг билан ушлаб кўрсанг-чи!

Ё тавба... Энди шуниси етмай турувди. Кўкракка қадалиб турган муштини ноилож ушлаб кўрдим.

— Мошолло, — дедим индамасам беадаблик бўлишини ўйлаб.

— Ҳўш, қалай?

— Қалай эмас, кўрғошин.

Чиндан ҳам, асаблари таранглашган мушт шу топда кўрғошиндай залворли эди.

Яна гап гапга уланиб кетди.

— Э, анавини айтяпсанми, бир куни тоза пўстагини қоққанман.

Пўстаги қоқилган одам бунга иккита келади.

Тўсатдан у дик этиб ўрнидан турди-да, енгини шимариб, мушакларини кўрсатди:

— Буни кўр!

Мушаги ноқдай бўртиб турибди.

— Яхши, яхши... Буюрсин, — дедим лабимни чўччайтириб.

Бу гапидан кўнгли тўлмади.

— Мана, бир ушлаб кўргин.

Ана томоша! Ўзингиз тасаввур қилинг-а: бир одам стол тепасида қўлини шимариб турибди, иккинчиси бўлса унинг мушакларини пайпаслаб кўряпти. Бирор танишим учраб қолса нима деб ўйлаши мумкин? «Мен бу ерга мушак кўриш учун келмаганман, кечирадилар», деб кетворсам ҳам бўлади-ю, лекин нозик томони бор-да. Мени обдан

меҳмон қияпти, ҳурматимни бажо келтириб турибди. Қолаверса, ўзиям ёмон одамга ўхшамайди.

— Вуй... Қойил... Метин-а, метин! — дедим лол қолган-дек бўлиб.

— Қаттиқроқ эзгилаб кўр-чи!

— Мошолло...

— Қалай?

— Умримда биринчи кўришим бунақасини, — дедим ҳар куни одамларнинг мушагини текшириб юргандай. Енгини кийгач, яна сайраб кетди:

— Кейин ерга ётқизволиб, чунонам тепкиладим, чунонам тепкиладимки...

Бир пайт калласини эгиб, олдинга чўзди:

— Ушлаб кўр-чи!

Нимани ушлаб кўрарканман, деб ҳайрон бўлдим.

— Ушлайвер, кўрқма...

Томирлари шишиб турган бўйнига бир-икки шапатилаб кўйдим.

— Туф, кўз тегмасин!

— Силтаб кўр-чи!

Бўйнидан тортқилаган бўлдим.

— Хўш, қалай?

— Зўр. Тош-метин-а. Қойил!

Яна кимларни савалаганидан гапириб турувди, кўққисдан бир сапчиб ўнг қўлини костюмдан чиқарди-да:

— Энди буни кўриб кўй! — деди тўшининг ўнг томонини кўрсатиб.

Оббо, буниси ортиқча бўлди-ку! Кўрган одам нима дейди? Фирт шармандалик.

— Ушлаб кўр-чи...

— Офарин! — дедим бўртиб турган тўшини шапатилаб.

— Хўш, қалай?

— Бетоннинг ўзи.

Ўзини тўхтатолмай қолди. Курагининг остидаги пайларга навбат келди.

— Бунга нима дейсан?

— Қойилман, ошнам, қойилман! Ҳаммаёғинг темир-бетон бўп кетипти.

Қадаҳдаги арақни сув кўшмай ичвордим. Охири ишқал чиқадиганга ўхшайди. Сабрим тугаб боряпти. Мен ҳам кийимимни ечиб: «буниям кўриб кўй, хумпар!» деб мускул пайларимни кўрсатсаммикин? Кўнглимга шу гап келди-ю, лекин ёш ўтиб қолган-да. Ҳарқалай муштаримни, мушакларимни пайпаслаб кўрдим. Утинқираб қолибди. Охири вой бўлиши аниқ энди... Бўпти, жуда зўр келса, олдимдаги коса билан бошига бир тушираман-да, ўзини ўнглаб олгунча лип этиб қочиб қоламан, деб аҳд қилиб кўйдим.

— Хўш, ўзлариники қалай? Мушаклар жойидами? — деб қолди-ку дабдурустандан.

— Ҳа энди, чакки эмас.

— Бир кўрай-чи... Бўйин қалай, тобидами?

— Узимизга яраша-да.

— Қани, қани.

Қўлини бўйнимга ташлаб, бошимни силкишга тушди. Сал қолди пешонам билан столга урилишимга. Паймонам тўлди.

— Хўв, менга қара! — деб бақирдим хунобим ошиб. Таёқдай қотиб қолди.

— Узинг ўқимишли одам бўлсанг, бу нима деган гап ахир? Сал ўпкангни босиб олсанг-чи... Нуқул осмондан келасан...

Чакки бўлди, нонкўрлик қилдинг, дейман ичимда.

— Одамга ўхшаб гаплашсанг бўлмайдимми?! Нуқул кекирдагингни чўзасан...

Тешилган пуфакка ўхшаб пучмая бошлади.

— Ҳа, галинг тўри, — деди у охири. — Илгарилари бунақа эмасдим. Сиедатга аралашганимдан кейин шу аҳволга тушдим. Минбарларда гап сотавериб овозим ҳам ўзгарди. Бошқа иложиям йўқ-да. Тишингни ғижирлатиб, мушт ўқталасан. Ҳарифлар билан муомала шу-да... Ҳатто хотиним билан ҳам расмий гаплашадиган бўлиб қолдим.

Овози майинлашди. Палаги тоза экан, кўриниб турибди.

Ресторандан чиқиб, меҳмонхонага йўл олдик. Кибр-ҳаводан асар ҳам йўқ. Иккала кўли кўксиди.

Меҳмонхона олдида хайрлашдик.

— Яхши қолинг...

— Яхши боринг...

Хонамга чиқиб, ечиндим. Кўкракни кериб, билегимни эгдим, кейин бўйнимга бир шапати уриб, ўзимни ойнага солдим. Ия, ҳалиям балосан-ку!

Муштимни қисиб туриб тўшакка бир туширувдим, боёқиш сапчиб кетди.

— Хўш, қалай?

— Қалай эмас, нақ кўрғошин! — дедим ўзимга ўзим.

Маҳаллий шоир

Бири кўчада кетаётиб нуқул ёнидаги ҳамроҳи томонга шох ташлаб юрса, иккинчиси дастурхон устида баданидаги мушак-пайларини сўлқиллатиб турадиган одамларни сизларга таърифлаб бердим. Булар асли ёмон одамлар эмас.

Эскилардан қолган бир байт бўларди. Қисқача мазмуни шуки, кўз деган нарсә ўзгаларни кўради-ю, ўзини кўришга ожизлик қилади. Яъни, масалан, мен бошқаларни аён кўрганим билан ўзимга чоғим келмайди. Демокчиманки, мен айрим кишиларда кўзимга чалинган нуқсонларни қаламга олдим. Хўш, улар ҳам мени таърифлаб қолса, ҳолим нима кечади?

Бир ҳаваскор шоир билан танишиб қолдим.

Меҳмонхонадан чиқсам, пойлаб турган экан. Ис-шарифини айтди, қўл олишиб сўрашдик. Кўзни дил кўзгуси, дейдилар, бамисоли ўтдай чақнаб турибди. Ўзи ниҳоятда самимий. Тили бошқа-ю, дили бошқа одамга сираям ўхшамайди. Боёқишнинг яққаю ягона айби — хилват жойининг шоири бўлиб туғилганида. Чунки, шоирлиги кўнгли киши, дилкаш одам эканидан шундоққина сезилиб турибди. Икки оғиз гаплашишга улгурмай, шеърларини ёддан ўқий кетди. Ўзи тўрт ёки олти-етти қаторли ихчам шеърлар экан-у, аммо бири тугаса, иккинчисини улаб турибди.

Секин юриб кетяпмиз. Шеърлар вулқондай отилиб чиқяпти.

— Қалай?

— Ажойиб.

Шеърлари чакки эмас-у, лекин зўрлаб тиқиштириш ярамайди-да. Мен бу ерга шеър эшитиш учун келганим йўқ-ку, ахир.

— Қалай?

— Ажойиб.

Ҳеч чакаги тинмайди. Нарироқ юриб, яна орқага қайтамиз. Мен кимга ёмонлик қилувдим, кимнинг қарғишига қолдим, деб койинаман. Юрагим тарс ёрилгудай. «Етар энди, биродар, бундан бошқаям тирикчилигим бор», деб бетига айтолмайман. Ўзи яхши одамга ўхшайди.

Қочиб қутулишнинг чорасини излайман.

— Узр, мен озроқ тамадди қилиб олмақчиман. Пешиндан кейин кўришармиз, — дедим ҳали соат ўн икки бўлмаганига қарамай.

— Йўғ-э, сизни ёлғизлатиб қўймайман. Бирга овқатланамиз.

Иш расво бўлди. Мени меҳмон қилгудай бўлса, баттар абгор бўламан.

Қўлтигимдан олиб, йўл бошлади. Яна шеърхонлик. Кичикроқ ресторанга кирдик. Официантга шўрва буюрдим. Мен овқат билан бандман, у эса тўхтамай шеър ўқийди. Бошқа жой қуриб қолгандай ўнг биқинимга тикилиб, нуқул қулоғимга сайрайди. Вақтини қизгангани учун олдидаги зардадан¹ бир-икки қошиқ тотинган бўлди.

Кўчага чиқдик. Тагин бижир-бижир. Ўзингиз биласиз, шеър билан оддий гапнинг фарқи бор. Унинг ҳар бир сўзини дон-дона қилиб, қироат билан ўқиш керак. Бешта-ўнтасига, борингки, йигирма-ўттизига чидаш мумкин-у, аммо сонсаноксиз қўйилиб келаверса, эсингизни тескари қилвораркан...

— Кечирасиз, соқолимни олдирмоқчидим, — дедим охири шу баҳонада ундан қутулмоқчи бўлиб.

Қаёқда дейсиз! Қўлтиқлашиб сартарошхонага кирдик. Лоқал шу ерда бирпас қулоғим тинчиб, дам олволарман, деб ўйладим. Курсига чўкдим. Дарҳол қулоғимга энгашиб, дийдиёсини бошлаб юборди. Уф, бу қандай кўргилик-а!

¹ Зарда — зарчүва солиб сувда қайнатилган гурч.

Утирган жойимда типирчилайман, уҳ тортаман, хўрсинаман, унинг бўлса парвойи палак. Устига устак, сартарош ўнг томонимга ўтса — чап қулоғимга шивирлайди, у чап томонимдан келса — ўнг қулоғимга югуради. Бундан ортиқ азоб бўлмаса керак. Сартарош ҳам аҳволим танглигини сезди шекилли, ойнадаги акси кулимсираб қўйди. «Худо хайрингни бергур биродар, бўлди, бас қил энди», дегим келади-ю, қани тилим борса! Мени одам деб шеър ўқиса-ю, қўполлик қилсам... Бетимда устара ўйнайди, қулоғимга шеър қўйилади — нақ типирчилаб ўтирибман. Асаблар таранг. Ойнага қараб, кўрқиб кетдим: рангим қув ўчган.

Бекорга асабингни бузаверма, индамай ўтирсанг, ўзи тўхтаб қолади, деб ўзимни юпатмоқчи бўламан. Қани иложи бўлса? Қулоғингиз тагида тўхтовсиз шанғиллаб турганидан кейин «дод» деб юборгингиз келади-да. Асаланиям ози яхши, кўпи кўнгилни айнитади. Хўв, худонинг балоси, пича дам бер, ўзимга келиб олай!

— Атирдан ол! — деб чинқирдим жонҳолатда сартарошга.

Сартарош мақсадимга тушунди, кафтига атирдан қўйиб, бурнимга тутди. Шеригим бўлса ҳамон қулоқни карнай билиб, миямга шеър оқизиб турибди.

Нихоят, сартарошнинг ҳақини бериб, ташқари чиқдим. Шундаям ёнимдан бир қадам жилгани йўқ. Тинимсиз жавраб турибди.

Йўл-йўлакай китоб дўконига кириб ўтдим. Бор нарсаларни кўздан кечириб, дўкондор билан валақлашиб турибман-у, барибир овози ўчмайди. Охири тоқатим тоқ бўлди.

— Бас, ортиқ чидаёлмайман! — дедим ўкириб.

— Ҳозир сизга «Чидам» деган шеъримни ўқиб бераман. «Чидамоқлик...»

— Жоним ҳиқилдоғимга келди!

— «Ҳиқилдоқ» деганиям бор. «Ҳиқилдоқлар бўладики...»

Шариллатиб ўқиб кетяпти.

— Эшитишнияма истамайман!

— Шунақасиям бўлади. Мана, «Истамайман» деган шеъримга қулоқ солинг-а:

«Истамайман, дилбар, ширин сўзингни,
Эслатур у жондай азиз ўзингни.
Истамайман...»

Ух... Одам ҳам шунақа бефаросат бўладими? Еки атайлаб қилаётганмикин? Шунақага ўхшаб қолди. Кимдир мендан ўч олмоқчи бўлиб, бунга гиж-гижлаган кўринади.

— Ёзадиган нарсаларим бор, кетишим керак, — дедим газетадан берилган топшириқ эсимга тушиб.

Меҳмонхона томон юрдик. Мени қўлтиқлаб олган, хониш ўша хониш. Хонага бирга чиқдик. Узи хушчақчақ, ёш боладай беғубор одам экан. Шундай бўлгандан кейин унга қандоқ қилиб кўрслик қиламан?! Индамайгина қалам-қоғоз олдим. Барибир жавраб тургани учун бир сатр ҳам ёзолмадим. Ишим ўнгидан келмагач, редакция билан боғланмоқчи бўлиб телефон станциясидан Истанбулни улашни илтимос қилдим. Зора телефон бўлса, нафаси ўчармикан...

— Афандим, Истанбул, — деб қолди телефончи қиз.

— Алё... Алё...

Ҳоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, телефонда гаплашаётганимдаям қулоғимнинг тагида сайраб турди-да. Нима деганимни, улар нима жавоб қилганини билмайман. Трубкани тақ этиб жойига қўйдим. Шартта ўрнимдан турдим.

— Мен кетдим!

— Кетма!

Менга айтяптими десам, «Кетма» деган шеърини бошлаб юборган экан.

Портфелни олиб, хонадан урра қочдим. Яна соядай орқамдан эргашди. У эргашди нима-ю, шеър эргашди нима... Ёдакилари тугаса, қулоғим тинчиб қолар, деб ўйловдим — бўлмади. Қўйнидан шеър дафтарини олиб, ўқий кетди.

Автобус тўхтайдиган бекатга келдик. Қатновга мутасадди одамдан автобусни суриштирдим.

— Қаёққа борасиз?

— Менга барибир.

Шоир дафтарини титкилай бошлади.

— «Менга барибир» деган бир шеърим бор, шунга эшитиб кўринг-а...

Бидир-бидир-бидир... Фаросат қилармикин, деб нуқул қулоғимни кавлайман. Шеърлари лак-лак бурга бўлиб ўрмалаб киргандай, қулоғимда алланималар чарх уриб гувиллайди.

Автобусга чиқдим. Бир пайт қарасам, ёнимда шеър ўқиб ўтирибди.

— Ҳа, йўл бўлсин?

— Сизни кузатиб қўяман.

— Йўғ-э, овора бўлманг, ўзим кетавераман.

Ўпкам тўлиб турибди. Бир йиғлаб олсам, анча енгил тортармидим. Лекин у, «шеърларим зўр экан, йиғлатиб юбордим», деб ўйлаши мумкин-да.

— Тушақолинг, хўп денг. Мени хижолат қиялмасиз.

— Лоақал автобус кўзгалсин, кейин тушаман.

Аксига олиб, автобус ҳам қимир этмайди.

Дафтарда ёзганлари тугаб, «хайрият» дейишга улгурмадим: чўнтақларини кавлаштириб, йиртиқ-сиртиқ қоғозларни шариллатиб ўқий бошлади.

Шофёр жойига чиқиб, моторни ўт олдирди. Шоирни жон-қолига қўймай автобусдан итариб туширдим. Пешонам қурсин, жойим очиқ дераза ёнида экан, келган жойидан улаб кетди.

— Бўлди, бораверинг энди.

— «Бўлди, бас» деган шеърим ҳам бор...

Автобус кўзгалди.

— Хўп, хайр.

— Оқ йўл сенга...

«Оқ йўл» деган шеъри чала қолди. Қўл силкитиб, хайрлашдим.

Сирасини айтсам, бу одам менга жуда маъқул келди...

Эски китобдаги дорилар

Танимаган бир одам сизни нуқул «устоз» деб турса, ҳар қандай ёзувчи ҳам талтайиб кетаркан.

Мамлакат бўйлаб сафар қилиш мақсадида Анқарадаги бир меҳмонхонага келиб тушдим. Шу ерга уч киши мени йўқлаб келди. Биттаси вайсақироқ экан, икки гапнинг бирида «устоз» деявериб бошимни гангитиб юборди. Яна ярим соат сайраб берса, қўйиб турган пахтасига кўмилиб кетишим аниқ эди.

— Сизни шунақа кутиб оламизки, устоз! Байрам бўп кетади, устоз! Биз томонларда роса мухлисингиз кўп, устоз! Бир қадам ранжида қилсангиз, бошимиз осмонга етади, устоз...

Поездда толиқиб қолишим мумкинлигини айтиб, эртасига барвақт енгил машинада олиб кетадиган бўлишди.

Эрта билан тонг саҳарда уйғотишди. Ваъда қилинганидек эмас, балки усти очиқ юк машинасига чиқдик. Олти соатга қолмай манзилга етиб оламиз, дейишган эди, қор босган таҳликали йўлларда салкам икки кун доvon ошиб юрдик. Тишларим такиллаб, электр токи ургандай дағ-дағ титраганларим, кейин аъзойи баданим музлаб, тарашадай қотиб қолганим ҳали-ҳали эсимда.

Шаҳарга етиб келганимизда танам ўт бўлиб ёнарди. Мени бу ерга оломон бўлиб кутиб олишмоқчи экан. Ҳамроҳларим бунга олдиндан шипшитиб қўйишган эди.

Шаҳар ичида юз метрча юрган ҳам эдикки, эски бир танишим кўчанинг ўртасига чиқиб, машинани тўхтатди.

— Тезроқ туш машинадан!

— Нимага?

— Бу ёққа келаётганингни хабар қилишибди. Майдонга тумонат одам йиғилган. Эрталабдан бери сени кутишади.

— Жуда соз-да, — дедим хурсанд бўлиб, — машинада бораверамиз. Чиқиб икки оғиз илиқ сўз айтарман. Аксига олиб, мазам қочиб турибди-ю, лекин шунча одам менга илҳақ бўлиб турган бўлса, касалман, деб ётволаманми?

— Эсинг жойидами ўзи! — дея ўшқириб берди у. — Илҳақинг нимаси, сени тилка-пора қилишмоқчи!

— Нимага?

— Яна нимага дейди-я... Машҳур ёзувчи бўлганинг учун!

— Сизлар томонда машҳур ёзувчиларни тилка-пора қилиш расми?

— Уша машхур ғезувчилар сенга ўхшаган бўлса — ҳа! Эзмаланма, тезроқ машинадан туш. Меҳмонхонадан сенга жой олиб қўйганман, бир амаллаб етиб оламиз. Олдин шу хатардан эсон-омон қутулгин, кейин бир амаллаб шаҳардан чиқариб юборармиз. Ана, ғала-ғовурни эшитяпсанми?

Чиндан ҳам, шаҳарнинг киндик томонидан гувиллаган овоз баралла эшитилиб турарди.

Торкўчалардан юриб, меҳмонхонага етиб келдик. Ичкарига орқа эшикдан кирдик. Хонага чиқасолиб ўзимни ётоққа ташладим.

— Бирорта доктор топмасанг бўлмайди, — дедим ошнамга ёлвориб.

— Бу ердалигингни ҳеч ким билмаслиги керак. Эшикни кулфлаб ўтир. Докторга бало борми...

Иситма қирқдан ошган бўлса керак, тез-тез ҳушдан кетиб, алаҳлаб ётдим. Мени бу томонларга ажал ҳайдаб келган экан-да, дейман ўзимга ўзим.

Бир пайт телефон жиринглаб қолди.

— Сизни иккита жаноб сўраяпти.

— Мен касал ётибман...

— Қаттиқ илтимос қилишяпти, қадрдон экансизлар.

— Пастга тушолмайман, хонамга чиқақолишсин.

Иккита бегона одам хонага кириб келди. Шулардан бири минг йиллик қадрдондай мен билан иссиқ кўришди.

— Айбга буюрмайсизлар, қаттиқ шамоллабман, турришгаям ҳолим йўқ, — деб узр сўраган бўлдим.

Мени танийдигани сўз қотди:

— Шифоси осон бунинг, шуни қилсанг, чопқиллаб юриб кетасан!

Мен нималигини суриштиришга улгурмасимдан ўзи тушунтира кетди:

— Ўзимизнинг газанда ўт бор-ку, чаёнўт ҳам дейишади.

Тўрт кило шунинг уруғидан топасан, бир кило қизил қалампирга аралаштириб, обдан қайнатасан.

— Хўш, иннайкейин?

— Обдан қайнагандан кейин қўйилиб, шиннига ўхшаб қолади. Биқирлаб турган идиши билан олиб, дарров тагинга босасан. Асло совутмаслик керак, нега деганда, иссиқ буғлари ичинга кириб, бутун кароҳатингни сўриб олади. Отдай бўп кетасан, воллоху аълам!

Мени калака қиляптими, нима бало...

Гапи гапига уланиб кетди:

— Менда жуда қадимий бир китоб бор, табобатга оид. Уч юз-тўрт юз йил олдин битилган бўлса керак. Ёки минг йил олдиндир, билмадим. Ҳар ҳолда, йили ёзилмаган. Узи қўлёзма китоб... Шу китобда дунёдаги жамики касалликларга қарши дори-дармонлар кўрсатилган. Давлатимиз шу дори-дармонларни ишлаб чиқарса борми, юртимиз тўкин-сочин бўлиб кетарди, воллоху аълам. Четдан одмасдик, Оврүпосигами, Америкасигами дори сотиб, бойиб кетардик. Бунинг устига ўша дори-дармонларни тайёрлаш учун муқаддас тупроғимизда жамики наботот муҳайё. Масалан, пуштсизлик деган дардни олайлик...

Ўзим оташдек ёниб, гоҳ ҳуд, гоҳ беҳуд ётибман-у, у бўлса пуштсизликни даволаш усулларидан гапиради.

— Шуниям давоси бор. Мен айтган дори чунонам зўрки, саксон яшар қисир кампирниям кўзи ёриши мумкин. Узи жудаям осон нарса. Жийда бор-ку, оддий жийда. Кўкламда шунинг гулидан узиб, келида обдан туясан. Лекин эҳтиёт бўлиш керак, устидаги сарғиш чанглар тўкилмасин. Туйиб бўлгандан кейин асалга қорисанг, маъжун ҳосил бўлади. Шу маъжундан ҳар куни наҳорга икки қошиқ ичиб юргин, воллоху аълам...

— Раҳмат, аммо менда бунга зарурат йўқ.

— Зарурат бўлмаса, билиб қўй, афандим, бир куни асқатади. Бирортасининг ҳожатини чиқарсанг, савоб бўлади... Ҳа, аёл киши ўн беш кун икки қошиқдан истёмол қилиб турса, қўшалоқ фарзанд кўради, воллоху аълам.

Иситма сабаб бўлдими, бу вайсақининг жаврашларими ёки иккови бирдан таъсир қилдими, ҳар ҳолда жудаям мазам қочди.

— Қулоғим шанғиллаб кетяпти, нима деганингизниям эшитмаяпман, — дедим, аҳволимни кўриб, зора даф бўлса, деган илинжда.

— А-ҳа... Ҳозир мен сенга бир дорини айтаман, қулоқ шанғиллашини таққа тўхтатади, воллоху аълам. Ҳалиги

товонбалиқ борку, шунинг кўзларини ўйиб олиб, офтобга териб қўясан. Фақат эрталабки офтобга. Қоқига ўхшаб қолади. Иннайкейин...

Мени жинни қилади бу. Аҳволимни кўра-била туриб, чакаги тинмайди-я!

— Кейин барини шиша идишга солиб, устидан тоза зайтун ёғи қуясан, идишнинг оғзини маҳкам бекитиб, яна офтобга қўясан. Роппа-роса йигирма бир кун офтобда туриши керак. Балиқнинг кўзлари ёғда эриб кетади. Шундан ҳар куни тўрт томчидан қулоғинга томизиб турсанг борми, оғриқдан асар ҳам қолмайди, воллоху аълам.

Кўча томондан шовқин-сурон эшитилгандай бўлди. Ёки менга шундай туюлдимикин?

— Афандим, — деди кўзлари ола-кула бир одам ҳовлиққанча хонага кириб, — бу ерда эканлигингизни билиб қолишди. Меҳмонхонанинг олдида тумонат одам бақириб-чақириб ётибди... Меҳмонхонага ўт қўйворишиям мумкин. Эгаси дарҳол кетишингизни илтимос қиляпти. Орқа эшикдан чиқсангиз бўлади.

Ўрнимдан турмоқчи бўлган эдим, ётоққа ағанаб тушдим. Иккови қўлтигимдан суяб, мени кийинтира бошлади. Доришунос ҳам менга қарашяпти, ҳам тинмай жавраб турибди:

— Тозаям силланг қуриган қўринади. Битта дорисини айтаман, шунга амал қилсанг, кўрмагандай бўп кетасан...

— Оёқ кийимимни узатворсангиз...

— Марҳамат... Мана... Кияқол, кий... Хўш, нима деяётган эдим... Ҳа, шамоллаганга энг яхши шифо наша илдииздир... Уни обдан қайнатиб...

«Нашанг бошингда қолсин», деб сўкиб бермоқчи бўлдим-у, истиҳола қилдим. Қолаверса, оғиз очишгаям мажол йўқ.

Иккови мени суяб, орқа эшикдан олиб чиқишди. Шаҳарнинг бир чеккасидаги эскироқ меҳмонхонага зўрға етиб олдик. Апил-тапил ечиниб, дарҳол ўринга кирдим. Мени энди холи қўйишар, деб ўйловдим, яна бўлмади. Курсига чўкишди.

— Оёқда қадоқ-падоғинг йўқми? Бўлса, менга айт, зўр дорисини биламан...

— Қадоғим йўқ, кўзим юмилиб кетяпти! — дедим инқиллаб.

— Майли, кейинроқ келарман, — деб биттаси ўрнидан турди. Доригар пинагиниям бузмади.

Бурнимни артиб турган эдим, дарров кўзи тушди.

— Бурнинг битибди-да. Қўявер, чораси осон. Биқирлаб қайнаб турган сувга туз солиб, ялпиз доридан томизасан. Шундан бир-икки ҳидласанг, кўзинг мошдай очилади.

Ҳушдан кетибманми ёки уйқу элтибдимми, ҳар қалай, ярим кечада ўйғониб қарасам, ёнимда кўринмади. Эрталаб вали¹ менга машина юборганини айтишди. Шаҳарнинг «диққатга сазовор жойлари»ни томоша қилар эканмиз. Тобим йўқ, дейишга тилим бормади. Пича қувватга кирибман ҳам шекилли. Пастга тушиб, энди машинага чиқмоқчи бўлиб турган эдим, лип этиб ёнимда анови пайдо бўлди. Демак, мени кутиб турган экан-да.

— Сиз овора бўлмай қўяқолинг, — дедим машинага ўтириб олганидан асабийлашиб.

— Ҳай-ҳай, афандим, бу бизнинг бурчимиз, — деб жавоб қилди у, — сени эҳтиёт қилишимиз керак.

Энди кўзғалмоқчи бўлиб турган эдик, бир гала одам ёприлиб келиб, машинани ўраб олди.

— Йўқол! Лаънат сенга!

Бу ёқда оломон чирқиллаб ётибди-ю, кўнгилли навкарим бўлса зўр бериб қичмадан қутулиш йўлларини таърифлайди. Бутун хаёлим тўс-тўполонда бўлгани учун қандоқ қилиб қичма касаллиги ўртага суқилиб қолганини сезмабман. Машина оломон орасидан бир амаллаб катта йўлга чиқиб олди. «Диққатга сазовор жойлар»дан сув омбори, кўчазор, шаҳар музейини томоша қилдик. Ёнимдаги шериги муттасил жавраб турганидан булар ҳақида тузукроқ маълумот ололмадим.

Ярим кечада валининг зиёфатидан қайтиб келсам,

¹ Вали — вилоят губернатори.

кўнгилли навқарим меҳмонхонанинг олдида қаққайиб турибди. Ё тавба...

— Кеча бир гапим чала қолган эди. Соч тўкилишига қарши... — деб оғиз жуфтлаган эди, шартта гапини бўлдим:

— Кераги йўқ, кўриб турибсиз, сочим бинойидай.

— Сен унақа демагин. Бир кунмас, бир кун кал бўлишинг ҳеч гапмас... Шиллиққурт бор-ку, ўзимизнинг шиллиққурт. Шу кўп ҳосиятли жонвор-да, бизда унчалик қадрига етишмайди... Кашничнинг илдизини олиб сувда қайнатасан, кейин шиллиққуртдан ташлайсан. Қайнайвериб, ўзи куюлиб қолади. Ҳар кун кечқурун шу маъжундан бошинга суриб ётсанг, шифо топиб кетасан, воллоҳу аълам. Шундан озгинасини киндигинга қўйгин, эрталагача бир қарич жун ўсиб чиқмаса, одам эмасман...

Пешонам курсин, бу қандоқ кўргилик-а! Биринчидан, ўзим касал бўлсам, иккинчидан, халойиқни менга қарши гиж-гижлашса, қолаверса, манави савобталаб одамдан қочиб қутулолмасам... Юзимни тесқари ўгираман, гапни бошқа ёққа чалғитаман, ўзгалар билан валақлашиб кўраман — қани бир фойдаси бўлса!

— Бод касали бор-ку, шу пайтгача уни бирортаям доктор тузатолмаган, воллоҳу аълам, менда эса...

Учинчи кун бошим балога қолаёзди. Шаҳар майдонига тахминан уч минггача одам тўпланибди. Ҳаммасининг кўлида сўйил, калтак. Мени бадном қилиб, бақириб-чақириб-чақириб-чақириб. Бу қутурган оломонга кўринмаслик учун бир фотохонага яшириндик. Ўша ердан туриб полицияга, хавфсизлик идорасига телефон қилишди. Косанинг тагида нимкоса борга ўхшайди. Ҳозир борамиз, дейишадими-ю, аммо дараклари йўқ. Бўлмаса, ўртадаги масофа беш юз метрдан ошмайди. Орадан ўн минут, йигирма минут, ярим соат ҳам ўтдики, ҳамон уларнинг қораси кўринмайди.

Оломон бостириб келди.

— Чиқ бу ёққа! — деган қичқириқлар атрофни тутди.

Таваккал қилиб чиқмоқчи бўлган эдим, ёнимдагилар қўлоғимга ёпишиб олишди.

— Уларнинг олдида чиққанлари маъқул, — деб қолди фотохона эгаси дўконини кўзи қиймай.

Бақириб-чақириблар авжга минди.

— Чиқ бу ёққа! Олчоқ!

— Йўқол бу ердан! Лазнати!

Вали тўрага, хавфсизлик идорасининг бошлиғига яна кўнғироқ қилишди. Ҳозир борамиз, дейишибди...

Хуллас, атрофимдагиларнинг қўлидан сирғалиб чиқиб, ўзимни эшикка урдим. Оломон дарғазаб. Худди кинофильмлардагига ўхшаб, вазият ғоят кескин. Ҳаммасининг кўзи чақчайган, оғзидан кўпик сочади. Олд қатордагилари билан юзма-юз турибман. Биламанки, бундай пайтларда бирортаси нимани бошласа, қолганлариям шуни қилади. Урса — уради, таласа — талайди.

— Калимаи шаҳодат келтир! — деб қичқирди буларнинг пешвоси.

Қутурган оломон уввос кўтарди:

— Калимаи шаҳодат келтир!

Ишонмаслигингиз мумкин-у, лекин менга хайрихоҳ ўша ҳамроҳим шу тобда янги бир дорисини қулоғимга қуйиб турибди-а!

— Калимаи шаҳодат келтир! Олчоқ! Сотқин!

— Ҳовончада обдан туйиб, ҳар кун шундан кўп-кўп истеъмол қилсанг...

Шу пайт ғойибдан келгандек, ёнимда кўққисдан бир машина пайдо бўлди. Эшиги очилиб, аллаким мени ичкарига тортиб олди. Бундоқ қарасам, доригар ҳам ўзини машинага уряпти. Хайрият, шофёр тез газни босиб, қутулиб қолди.

Тўғри вокзалга бориб, жонҳолатда поездга чиқиб олдим.

Одамлар мени оломондан ўтакаси ёрилиб қочиб қолди, деб ўйлашлари ҳам мумкин. Асло ундай эмас. Бу тоифа ғаламисларни энди кўриб турганим йўқ. Гапнинг очиги, ўша одамнинг дори-дармонлари жудаям жонимга тегди. Шаҳардан зудлик билан жўнаворишимнинг асл сабаби мана шунда, воллоҳу аълам!

Азиз Несин билан учрашувлар

Янглишмасам, 1976 йил бўлса керак, Тошкентда навбатдаги халқаро кинофестивалга қизгин тайёргарлик кўрилаётган кунлар эди. Анжуман ё эртага, ё индига очилиши керак. Бир пайт «Ўзбекистон» меҳмонхонасидан кўнғироқ қилиб, туркиялик меҳмонлардан бири мени йўқлаётганини айтишди. Учрашдик. Меҳмон таниқли турк кинорежиссёри Файзи Туна экан. Файзибей фестивалга кун кеча монтаж қилиб тугатган янги ҳужжатли фильмини олиб келганини айтиб, шуни шошилинч таржима қилиб беришимни сўради. Ушга келиб, сценарийни варақлай бошладим: «Замонамизнинг Хўжа Насриддини». Ия, қизиқ-ку. Ҳаяжон ва энтиқиш билан ўқимоққа киришдим. Ҳа худди кутганимдек — фильм атоқли турк ёзувчиси, ҳажв оламнинг бугунги забардаст вакиллари билан бири, довюрак ва халқчил санъаткор Азиз Несин ҳақида экан!

Мана, томошабинларга лиқ тўла залда бу фильм намойиш этиляпти. Уни томоша қилар эканмиз, Азиз Несиннинг ижод машаққатларига, тесқари кучларга қарши курашларга тўла ҳаёти кўз ўнгирида намоён бўлади. Ана у, аччиқ кино билан «Несин» («Нимасан») дегани тахаллус танлашининг сабабларини изоҳламоқда. Ана у, заҳарханда кулги билан, ижодининг бунчалик сермахсуллиги боиси уни қитқилаб турган илҳом париларига эмас, балки турмуш қийинчиликларига боғлиқлигини айтмоқда. Ана у, ҳаёт ситамларига чидаёлмай, тўрт фарзандини тупроққа топшириб, навниҳол йигирма олти ёшида оламдан кўз юмган онаизорини эсламоқда. Ана у, адабиёт оламга кириб келган чоғларини, зулм ва истибдодга, ижтимоий тенгсизлик ва адолатсизликка қарши олиб борган кураш йилларини хотирламоқда; ижод қилиш ўрнига қамоқхоналарда кечган дамлари ҳам шу умрининг бир бўлаги. Ана у, Туркияда илк бор ва ҳозирча охириги марта расман рухсат этилган Биринчи май намойиши сафларида. Фильм шу билан тугайди. Кейинчалик худди шу намойишда қатнашгани учун ва яна бир қанча асоссиз айбларга дучор қилиниб, адиннинг икки бор судга тортилгани бизга маълум. Шу кунларда Азиз Несин ҳарбий суд томонидан оқлангани ва энди навбат граждан судига келганини ҳам биламиз. Туркиядаги илғор тараққийпарвар кучлар, ер юзидаги чинакам адабиёт мухлислари [улар эса миллионларни ташкил этади!] адолатсизлик ҳақиқат устидан, соялар нур устидан, ёвузлик яхшилик устидан тантана қилишига асло йўл қўймасликлари шубҳасиздир.

Мен буюк адиб, ажойиб инсон, зукко суҳбатдош Азиз Несин билан бир неча марта учрашиб, гурунгларида қатнашиб, иш ва ҳордиқ пайтлари уни кузатиш бахтига муяссар бўлганлардан бириман. Шунга кўра, бу донишманд адибга оид айрим хотираларимни муҳтарам журналхонларга сўзлаб бермоқчиман. Бундан мақсад шуки, унинг ижоди билан яхши таниш бўлган китобхонларимиз ўзлари севган ёзувчининг сиймосини тўлароқ тасаввур қилишларига булар бирор даража ёрдам берар, деган умиддаман.

Тошкентга ҳозирги замон турк адабиётининг уч йирик вакили — Азиз Несин, Яшар Камол ва Мелих Жавод Андай меҳмон бўлиб келишган. Улар машъум зилзиладан кейин

эндигина қайта қад кўтараётган пойтахтимизни кўришди. Қадимий Самарқандга сафар қилишди, ўзбек ёзувчилари билан кўп марта дилдан суҳбатлашишди. Ана шундай суҳбатлардан бири Тошкент атрафидаги сўлим бир боғда ўтди. Даврага устоз Мақсуд Шайхзода бошчилик қилди. Савол-жавоблар бўлди, ҳазил-мутоибалар янгради. Уша куни Шайх аканинг чўнг фаросати, гапга чечанлиги, беназир топқирлиги одамларни қанчалик хушнуд этган бўлса, ўша пайтларда каттароқ мансабда бўлган бир ёзувчимизнинг ўринсиз калондимоғлиги, совуқ-совуқ луқмалари кўпчиликини ранжитди.

— Мақсуд Шайхзода дедингизми у кишини! — деб қолди Азиз Несин меҳмонхонага қайтгач, ўйчан ҳолда. — Афсуски, китобларини ўқимаган эканман, зўр донишмандга ўхшайди. Камтарлигини қаранг! Анови амалдорга сираям ўхшамайди-я. Хўш, амалдор бўлса бизга нима? Ёзувчи деган одам ўзини даврада тутта билиши керак-да. Ҳамкасблари олдида кеккайишнинг нима кераги бор!!

Ушанда мен Азиз Несиннинг одамларни таний олиш қобилиятига қойил қолган эдим.

Азиз Несин, москвалик бир ёзувчи ва мен Истанбулдаги хушманзара бир тепаликда ўтирибмиз. Суҳбат мавзуи — турк ва совет адабиётлари, ўзаро алоқалар, таржималар. Азиз Несин рус классик адабиётини жуда яхши билади. Гоголь, Чехов, Горький, Зошченко ижодидан бохабар, совет ёзувчиларининг янги асарларини мунтазам кузатиб боради. Гап айланиб, ҳажвиёт оламига кўчди.

— Бирорта янги латифа айтиб берсангиз! — деб қолди москвалик адиб мезбонга қараб. Ҳозиргина хушчақчақ ўтирган Азиз Несиннинг чеҳраси бир зумда тундлашди, қовоғи уюлди.

— Мен латифагўй эмасман, — деди у овозида қандайдир алам билан.

Азиз Несин ҳажвни эрмак деб билувчилардан қанчалик ғазабга келишини ўшанда сездим.

Бир йили Москвага борсам, Азиз Несин ўша ерда экан. «Украина» меҳмонхонасидаги шинам бўлмада учрашдик. Москвалик тилшунос Вера Феонова ҳозиргина радиодан қайтишганини, бир оздан сўнг Азиз Несин яна битта интервью бериши лозимлигини айтди. Шу кунги бахтли тасодиф туфайли мен адибнинг ижод масъулияти, ижодкорнинг халқ олдидаги жавобгарлиги, унинг ижтимоий курашдаги ўрни ҳақидаги теран суҳбатининг гувоҳи бўлдим. Бу мароқли суҳбат «Журналист» журнаlining 1980 йил январь сонида босилиб чиққан. «Ўзини адабиётга бутунлай бағишлаган, бир кеча-кундузда 24 соат, ҳатто тушида ҳам адабиётни ўйлайдиган одамгина ҳақиқий ёзувчи бўлиши мумкин», деган эди у ўшанда.

Адибнинг бу ўғитлари айниқса ёш ижодкорлар учун қимматлидир.

Азиз Несин яна Тошкентда. Адибнинг мухлиси, кекса журналист Салимжон ака Маҳкамов билан уни ўзбек деҳқонларининг ҳаёти билан таништириш мақсадида шу атрафдаги «Ленин йўли» колхозига олиб чиқдик. Колхоз раиси Сиддиқжон ака Муҳаммад-жонов ўзи бошчилик қилаётган хўжалик ҳақида сўзлаб берди. Одатда камгап, жиддий ва ўйчан меҳмон шу куни қандайдир яйраб кетди, юзига табассум югурди, кўпинча ғусса соя ташлаб турадиган кўзларида аллақандай ишонч ўтлари чақнагандай бўлди.

— Қора кишмишингиз жуда ажойиб экан, — деди у шийпон олдидаги антиқа ишқолларга ҳавас билан тикилиб. — Бизнинг Туркияда ҳам узум сероб, аммо бунақа қора кишмиш йўқ. Мен Истанбул атрафидан бир жой қиялпман, ўша ерга шунинг қаламчаларидан олиб бориб эксам...

Раис ҳозир бунинг иложи йўқлигини айтиб, кеч кузда ёки эрта баҳорда ўзи унга албатта юборажagini айтди. Меҳмон оладиган қалам ҳақи ҳисобига «Несин вақфи» ташкил этгани, у ерда ота-онасиз сағирлар тарбияланишини, ўқитилишини ва шу ердан ҳаётга йўлланма олажagini гапириб берди.

— Кўп хайрли иш қилибсиз, раҳмат сизга, — дейишди ўтирганлар бир оғиздан.

Азиз Несин бир энтикиб қўйгандай бўлди.

Унга юборилган қаламчалардан бири тутиб, ўша боғда илдиз отганини кейин ўзидан эшитдим.

Келгуси гал, афсуски, касалхона шароитида учрашдик. У Вьетнамдан қайтаётиб оғриб қолибди. Москвадаги Хирургия марказида экан. Бориб кўриш мумкинлигини, лекин ҳеч кимдан ҳеч қандай совға-салом олмаётганини айтишди. Таваккал қилиб Ўзбекистонимизнинг бир дона анори билан турпидан олдим, ёнига ўзи хуш кўрадиган «Тархун» ичимлигидан қўшиб, касалхонага бордим. Ранги бир оз синиққан бўлса ҳам кайфияти анча тетик эди. Ҳол-аҳвол сўрашиб бўлгач, юртларимизни, таниш-билишларимизни эслашдик. Гап орасида у эртага Истанбулга учиб кетаётганини, бориши билан у ерда бир гуруҳ тараққийпарвар турк зиёлилари устидан суд жараёни бошланишини айтди. Судга тортилганлар орасида ҳарбийлар томонидан тақиқлаб қўйилган Туркия ёзувчилар синдикатининг бош раиси сифатида у ҳам бор экан.

— Суд бўлса, бориб нима қиласиз! Бир оз вақт ўтгани маъқул эмасми! — деди кимдир луқма ташлаб.

Азиз Несин жиддийлашди, муштлари қисилгандай бўлди.

— Йўқ, албатта боришим керак. Менинг жойим дўстларимнинг ёнида.

Бу ҳақиқий курашчининг дил сўзлари эди.

Турк халқининг довурак фарзанди, ажойиб сўз санъаткори, ҳажв уммонининг моҳир дарғаси Азиз Несин бугун 70 ёшга тўлди. Ўзбек китобхонлари бу нодир қалам соҳибининг ижодини «Мушт кетди», «Хуштак афандим» ва «Кейин хурсанд бўласиз» тўпламлари орқали яхши биладилар. Адибнинг муборак ёши арафасида унинг янги таржима қилинган ушбу тўрт ҳикоясини журналхонларга тақдим этишни лозим топдик.

ТАРЖИМОН

Ҳабибулла Олимжонов

Онаизорнинг оппоқ сочлари

*Инсон умри ганимат. Агар бу умрнинг бир қисми
беҳуда ташвишлар, сансалорликлар, аллакимларни
кутиш билан ўтгудек бўлса, кўнгул албатта озор
топади. Кўнгул озори эса сочларнинг бевақт
оқаришига, қалбларнинг дарз кетишига сабаб
бўлади. Шу жиҳатдан журналист
Ҳабибулла Олимжоновнинг «Онаизорнинг
оппоқ сочлари» мақоласи диққатга сазовор.
Мақола муаллифи ҳуқуқ-тартибот органларида
ишлаётган айрим масъулиятсиз ходимларнинг
инсон тақдирига бефарқ қарашлари туфайли содир
бўладиган кўнгулсизликлар, сансалорликлар,
одамларнинг беҳуда ўтадиган вақтлари
хусусида фикр юритади.*

Тўрт киши қора курсида ўтирибди: ота, она, ўғил ва кўёв. Йўқ, оилавий жанжал туфайли эмас, аксинча, улар — тўртовлари бирга оғир жиноят қилишган. Ота — ёши элликлардан ошган, кичик жуссали одам. Бир неча ойдан буён ҳибсда ётган бўлишига қарамай, унинг қарашларида аллақандай манманлик, такаббурлик яширинган. У оғир жиноят учун қамалган бўлса-да, орадан кўп ўтмай, қамоқдан бўшаб келди. Илгари совхозда тракторчи эди, қамоқ «муддатини ўтаб» келганидан кейин унинг кўнглини кўтариш учун механик вазифасини беришди.

Ота яна тараллабедод қилиб юраверди. Одамлар ҳайрон. Қишлоқ бўйлаб «Ҳақиқат йўқ экан-да, Абдуназарнинг юришини қара» деган шивир-шивир гаплар ўрмалади. Абдуназар Валиев қайта ҳибсга олинди. Ана, у яна қора курсида ўтирибди, қилмишлари учун яна жавоб берапти.

Унинг ёнида кўёви, ёш йигит. Кўёвнинг биқинида чумчүкдек-кина қўнишиб, Абдуназарнинг ўғли — ўн олти ёшли йигитча. Судланувчиларнинг тўртинчиси аёл киши — Абдуназарнинг хотини — кўлида чақалоғи билан залнинг олдинги ўриндиқларидан бирида ўтирибди. У озодликда. Ҳомиладорлиги боис қамоқдан вақтинча озод қилинган эди. Уша сиз билан биз ардоқлайдиган, эъзозлайдиган мўътабар зотга мансуб. Тўққиз фарзанднинг онаси...

Суд кетаяпти. Эр, хотин, ўғил ва кўёв. Ниҳоятда оғир, аянчли ва... ёқимсиз манзара.

Суднинг кичиккина зали гўё икки қитъага бўлинган. Бир томонда судланувчиларнинг, иккинчи томонда жабрланувчиларнинг яқинлари йиғилган. Улар бир қишлоқ кишилари. Қўни-қўшилар. Лекин улар ҳозир бир-бирлари билан ҳатто саломлашмайдилар ҳам.

Қора курсида ўтирганларга қараб, бир томон ачинади, юраги куяди, иккинчи томон эса уларга нафрат тўла душманлик нигоҳи билан қарайди — қўйиб берса-ю, шу ернинг ўзида адабини бериб қўйишса.

Нега шундай! Ахир улар ҳамсоялар-ку! Бир ҳаводан нафас олган, бир ариқдан сув ичган одамлар-ку! Нега бир-бирларига адоват кўзи билан қарашади! Бу саволларга осонгина жавоб бериш қийин. Уларнинг илдизи ҳар бир кишининг маънавий дунёсига, воқеа-ҳодисаларни қанчалик тўғри баҳолай олиш қобилиятига бориб тақалади. Шундай бўлишига арақ сабабчи деб айтиш ҳам мумкин. Лекин бу баҳо бир ёқлама, юзаки бўлур эди.

Маст, лекин эс-ҳуши жойида бўлган, бировни калтаклаб, ўлим ёқасига олиб бориб қўйган одамнинг қилмишига фақат арақни сабабчи қилиб кўрсатиш, бу фақат тасодиф — ичкилик оқибати, деб баҳолаш адолатдан бўлмас. Бу ўша манманлик, такаббурлик, одам ўзини ўзгалардан устун қўйиши, ўзига ортиқча бино қўйиб юборганлиги оқибати эмасмикан!! Назаримизда худди ана шу мешчанларча тушунча бу кишиларни — аввало эр, ота, қайнота бўлмиш Абдуназарни олдин «арши-аълога» кўтарган, кейин... Кейин ўз мувозанатини йўқотган Абдуназар у ердан тубанликка қўлади. Лекин... Сирасини айтганда, Абдуназар ўз куч-қудратига, таниш-билишига ишонганича бор экан — қандайдир йўллар билан қўлаган жойидан қаддини бироз тиклади ҳам... Лекин бу ёруғ дунёда адолат, диёнат тушунчалари, мезонлари бор ва бу мезонлар унинг қилмишларини ўз тарозисидан тортиб кўрди, жиноят оғир келди... Абдуназар Валиев манманлик қилмаганида, озгина ичиб олиб ўғли тенги йигит Мухторни сўкмаганида, жанжални бошлаб бермаганида... ҳозир ўзи ҳам, қолган киши ҳам қора курсида ўтирмаган, Мухтор ҳам ўлмаган бўларди...

Қишлоқда тўй бўлди. Икки ёш турмуш қуришди. Тўй ниҳоясига етиб қолган эди. Совхоз марказий ремонт устахонасининг омбор мудири Мухторжон ўртоғининг тўйида яйраб ўтирди. Тўй охирагач, ўсмир ўқаси Бахтиёр билан тўйхона дарвозасидан чиқаётган бир пайтда рўпарада турган тракторчи Абдуназар ака тўсатдан уни «Э, онангни...» деб сўкиб қолди. Яқинда армия хизматидан қайтган, куч-қуввати, ор-номуси ўзига етарли йигит бу ҳақоратни жавобсиз қолдиргани йўқ, албатта. У ҳам сўкинди.

Абдуназарнинг ёнида турган кўёви Мухторнинг жавобига «чидаб туролмади». Югуриб келиб унга бир мушт туширди. Кейин Абдуназар ташланди. Сўнг унинг ўғли Абдухалил... Мухтор уч кишига бир ўзи бас келолмаслигига кўзи етди шекилли, улар орасидан юлқиниб чиқиб, қоча бошлади. Катта опаси тўйхонага қўшни турарди. Мухтор опасининг уйига қараб қочди. Ота, ўғил, кўёв бола эса ҳайқирганларича олдинма-кейин уни қува кетишди: «Ур, ўлди!»

Тўйхона олди бир зумда тўс-тўполонга айланди. Мухторнинг

тўйда ўтирган опаси — Сора юраги бир нимани сезгандай, ҳомиладор қизини бошлаб, шошиб кўчага чиқди. У симёғочдан тушиб турган ёруғда қочиб кетаётган укасини таниди. Ана укасини яна тўтиб олишди... Опанинг оёқ-қўли бўшашиб тек туриб қолди. Укасини ўртага олиб ҳар томондан уриб-тепиша бошлашди. Узини унутган опа унга томон интилди. Лекин дағ-дағ қалтираётган ҳомиладор қизи уни маҳкам кучоқлаб, қўйиб юбормасди: «Борманг онажон, улар сизни ўлдириб қўйишади, борманг!»

Бу манзара бир неча дақиқа давом этди. Таъқиб қилувчилар энди тўрт киши эди. Бу пайт Абдуназарнинг хотини Тўқсулув ҳам қўлида тош билан «безори»нинг тепасига етиб келишга улгурди. У келибоқ ерда «копток» бўлиб ётган Мухторнинг бошига тош билан уч-тўрт туширди. Уғилчаси Абдухалил эса мушти кучсизлигини билса керак, таёқ билан урарди...

Одам кўп эди. Лекин ҳеч ким юрак ютиб, уларни ажратолмасди. Ниҳоят, тўйхона томондан ҳаллослаб етиб келган чол — Урозали Эгамбердиев «Ҳой, инсофларинг борми, ўлдириб қўсанлар-ку бечорани!» деди-ю, икки қўли билан бошини чангаллаганча гўжанак бўлиб ётган Мухторнинг устига ўзини ташлади. Кейин Мухторнинг поччаси Пардабой ака етиб келди. Дарвозаси олдида чўзилиб ётган қайнисининг тепасига келиб қўрқиб кетди: «Ўлдириб қўйибсанлар-ку бунни, раҳмсизлар!»

Узини тиёлмаган Абдуназар Мухторнинг ёқасидан олиб силтади: «Ўлмаган ҳали, ўлдириш керак бунни...»

Чалажон Мухтор Турдибоевни опаси, поччаси, укаси бўлиб кўтаришиб уйга олиб киришди. Сўнг тунги соат учларда район марказий касалхонасига келтирилди...

Мухтор, орадан икки кун ўтиб ҳушига келди. Опасига ҳам, сўроққа келган милиция ходимларига ҳам бўлган воқеани гапириб берди. Унинг ички аъзолари эзилган, боши зарб еган, ярми узилган бир қулоғи тикилган, чап қўли таёқ зарбидан саниб, гипс қилинган эди...

Абдуназар айтгандай бўлди. Мухтор ўлди. Лекин тўрт қотилнинг биронтаси ҳам марҳумнинг на бир гўдаги билан бева қолган хотини Ҳабибадан, на бошқа ақинларидан кўнгли сўрамадилар... Уларнинг кибр-ҳавоси, манманликлари шу даражада эди.

Район ички ишлар бўлими бу ишни узоқ тергов қилди. Ниҳоят жиноятчилар қамоққа олиниб, суд қилинди. Район халқ суди Абдуназар Валиев ва Раҳматқул Тўхтабоевни уч ярим йилдан, Тўқсулув Валиевани икки йил, Абдухалил Валиевни етти йил муддат билан озодликдан маҳрум қилиш тўғрисида ҳукм чиқарди. Абдуназар Валиев икки ойлардан сўнг қамоқдан қутулиб келди. Илгари Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан тақдирлангани учун авф этилди. Қамоқдан келган уни бир поғона юқори мансабга — механикликка кўтаришди. Партиядан ўчирилган, қамалган кишига нисбатан совхоз раҳбарлари раҳмдиллик қилишди чоғи...

Марҳумнинг опаси Сора Бозорбоева бизга шундай бир гапни куйиниб айтди:

— Районимизда уч йигит битта қўйни ўғирлади. Қўй топилиб, эгасига қайтарилди, ўғриллар уч йил-тўрт йилданга қамалди. Менинг ўлиб кетган укам эса, тирик қолган битта қўйчалик бўлмади!..

Йўқ ундай эмас экан. Ҳақиқат қилинди. Ўзбекистон ССР Олий суди аралашуви билан район халқ судининг ҳукми бекор қилинди. Область ички ишлар бошқармасининг бош терговчиси С. Юсуфбоев ишни қайта тергов қилиб, кўпгина қўшимча маълумот ва ҳолатларни аниқлади. Ҳақиқатни қарор топтириш учун область прокуратураси терговчиси Олимжон Содиқов ва адвокат Турсунной Салимова катта сайи-ҳаракат кўрсатдилар. Область суди аъзоси Туроб Нуъмонов раислигида бўлиб ўтган суд мажлисида айбдор Абдуназар Валиев саккиз йилга, Абдухалил Валиев ўн йилга, Раҳматқул Тўхтабоев беш йилга, Тўқсулув Валиева етти йилга озодликдан маҳрум этилдилар.

Хуллас, ҳақ жойига қарор топди. Жиноятчилар қонуний жазоларини олишди.

Куюнчак журналхон, «Хўш, ҳақиқат қарор топган экан, жиноятчилар қилмишларига яраша жазо топишган экан, унда гап нимада! Бу масалага нима учун яна қайтиш керак! Шундоқ ҳам камчил бўлган қоғоз ҳал этилмайдиган муаммоларга ажратилса, сеvimли журналисти, ана шулар ҳақида фикр юритса бўлмайди!» деб сўраши мумкин.

Тўғри, бир қарашда шундай. Лекин биз, ҳурматли журнал-

хонлардан бир нарсани, ана шу ҳақиқат қарор топгунича қанча дил яраланганини, асаблар таранглашганини, кишиларнинг қанчалаб вақтлари бесамар ўтганини ўйлаб кўришларини жуда истардим.

Шу жиҳатдан қараганда, бизни масаланинг маънавий томонлари ташвишга солади. Атрофимизда самимий, пок виждонли одамлар кўп. Жамият тараққийоти шундай кишиларга таянади. Лекин, ҳақиқатга зид иш тутадиган, қандайдир манфаатдорлик эвазига оқни қора, қорани оқ қилиб кўрсатишга ҳаракат қиладиган айрим одамлар ҳам учраб туради. Юқоридаги воқеа ҳужжатларидаги бир варақ қоғоз диққатимизни тортди. Бу қоғоздаги ёзув шундай бошланади:

«Бекобод район ички ишлар бўлими бошлиғи ўртоқ Шароповга Ойбек номли совхознинг 3-бўлимида яшовчилар томонидан АКТ!!...»

Бу «акт»ни Абдуназарнинг божаси, бригада бошлиғи Э. Сулаймонов, амакиси, КПСС аъзоси И. Матмуродов, божаси ва қудаси, ўқитувчи А. Ҳасанов, укаси Х. Валиевлар ёзишган. Унинг мазмуни — Абдуназар гўё куёвини ажратмоқчи бўлиб М. Турдибоевдан калтак ебди. Бу одамлар воқеанинг ярмини эшитиб, ярмини кўришмабди. Акт шундай жумлалар билан ниҳоясига етади: «Безори Турдибоев Мухторни тартибга чақириб қўйишингизни сўраймиз».

Улар «безори»ни тартибга чақириб са сўраб туришган бир пайтда Мухтор чалажон бўлиб касалхонада ётган эди. «Жабрдийда» Абдуназар эса отдек соғлом эди. Аввало, акт тузувчилар уялмай-нетмай бири божаси, иккинчиси қудаси, учинчиси укаси эканлигини ёзишди. Қолаверса, қани бу ерда совет педагогига хос ҳалоллик, қани коммунистнинг виждони!

Суд жараёнида ҳам бундай сохта гувоҳлар бўлди. Уларнинг айримлари ёлғон гапириб, аччиқ кулгига қолишди. Энди ўйлаб кўринг. Булар-ку Абдуназар ва унинг оиласидаги бошқа судланувчиларга тегишли одамлар — қавм-қариндошлар эди, дейлик. Улар ўз қилмишларини худди шу қариндошлик «тўйғуси» билан «оқлашга» уринишар. Бироқ, давлат қонунчилигини ҳимоя қиладиган, халқ номидан иш кўрадиган айрим қонуношуслар, ҳуқуқ-тартибот ҳимоячилари ўз қилмишларини нима билан оқлайдилар! Нега улар қотилларга нисбатан сезиларли даражада ён босишди, уларни Ўзбекистон ССР Жиноят кодексига аниқ-равшан кўрсатиб қўйилган, яъни охири-охирида область прокуратураси ва суди қўллаган моддалар билан жазоланмади! Биз қотиллар устидан жиноий иш кўзгаган Бекобод район ички ишлар бўлими тергов бўлинмасининг бошлиғи [собиқ] С. Қодиров, у тайёрлаган «иш»ни тасдиқлаган прокурор Т. Шукуров, халқ судининг раиси Е. Эшпўлатов ўртоқларини назарда тутаямиз. Наҳотки, бир навирон йигитни, оддий инсонни тепкилаб ўлдирган қотилларга нисбатан енгил-елпи жазо белгиланган, ҳукм қилган бу ўртоқларнинг виждони заррача қийналмади! Ўз хизмат вазифаларини сунистеъмом қилишдан ҳайиқишмади! Ҳа, шундай бўлди. Улар бир бегуноҳ йигитнинг ҳаётини бир қўй қимматчалик кўришмади. Одам ўлдирган қотилларга қўй ўғрилари билан кўра енгил жазо тайинлаб юбораверишди. Назаримизда улар қонун ўзимизнинг қўлимизда, уни хоҳлаган қўйга солаверамиз, деб ўйладилар чоғи... Уларнинг қўрқмаганларича ҳам бор экан. Чунки, ҳақиқатнинг қарор топишига билибми, билмайми тўсқинлик қилган, хато ва камчиликларга йўл қўйган бу кишилар на маъмурий, на моддий ва на интизомий жазо олганлари йўқ.

Ахир улар йўл қўйган хато одамлар учун қанча маънавий, давлат учун эса қанча моддий зарар келтирди! Улган укасининг руҳини ўқситмаслик, жиноятчиларга қонун талаб қилганидек жазо берилиши учун идорама-идора, ташкилотма-ташкilot қатнайвериб, Сора опа икки йилда ўн йиллик умрини яшади. Мухторнинг хотини ўн гулдандан бир гули очилмай туриб тул, боласининг етим қолганига бир қуйса, эрининг қотиллари кўз ўнгида тараллабе-дод қилиб юрганига минг куйди. Тўрт марта қайта кўрилган, ҳар бири бир неча кўнлаб чўзилган суд мажлисига гувоҳ сифатида қатнашган ўнлаб кишилар томонидан неча минг сўмлик иш бажарилмади, пахтазорда неча-неча тонна пахта ўз муддатида терилмай қолди...

Партия ва ҳукуратимиз мамлакат миқёсида меҳнат интизомини мустаҳкамлашга, ҳар бир ишчи ўрнидан, ҳар бир қарич ердан самарали фойдаланишга даъват этмоқда. Шундай бир пайтда ҳуқуқ-тартибот органлари фаолиятида учраб турадиган

айрим сансалорликлар, одамлар тақдирига совуққонлик билан қараш ҳоллари жамоатчиликни таъшивлантиради. Баъзан одамларнинг қимматли вақтлари ҳуда-беҳуда совурилмоқда. Булар ҳақида жиддийроқ ўйлаб кўришга тўғри келади.

Фикримиз қуруқ айбномадан иборат бўлиб қолмаслиги учун бир-иккита мисолларга мурожаат қиламиз. Юқоридаги «иш» область суди томонидан иккинчи марта Бекобод шаҳар судида кўрилиши керак эди. Биринчи кун суд ҳайъатида қатнашиш учун битта халқ маслаҳатчиси «топилмагани» сабабли суд қолдирилди. Уттизга яқин одам кун бўйи сарсон бўлиб, уйларига жўнаб кетишди. Айна пахта йиғим-терими даври эди. Бу кишиларнинг деярли ҳаммаси теримда қатнашадиган одамлар...

Эртаси кун улар яна келишди. Ҳадеганда суд бошлана-вермади. Бугун суд мажлисида қатнашадиган секретарь йўқ эмиш. Бир секретарь бўш ўтирибди, лекин у тушдан кейин «ўзларининг» — шаҳар судининг мажлисида қатнашармиш, ҳар кун бир неча ишда қатнашиб чарчаб қолаётганмиш...

Тушлик қилиб ҳам келдик, ҳамон суд бошлангани йўқ. Область судининг аъзоси бу ҳолдан ҳайрон. Шаҳар судининг раиси эса идорада йўқ. Кеча у кишини касал дейишган эди, бугун Тошкентга кетган эмиш. Уттиз-қирқ киши битта секретарни кутяпти. Бутун бошли шаҳар судида битта секретарь топиш шунчалик қийинми!

Мен шаҳар партия комитетининг секретарига кўнғироқ қилишга мажбур бўлдим, унга кечадан бери бўлаётган аҳволни тушунтирдим.

Область судининг аъзоси, прокурор ва адвокатлар бир хонада ўтирган эдик. Уч-тўрт минут ўтмай шаҳар судида ишловчи судья — ёшгина аёл шитоб билан кириб келди:

— Ким горкомга шикоят қилди!

— Мен, — дедим ва ўзимни таништирдим.

Судья шаштидан тушди, секретарларнинг бири касал, бири отпуснада эканини, кўрилаётган «иш»лар эса кўплигини айтди. Лекин кўп ўтмай, «бизнинг иш»имиз учун секретарь топилақолди, суд мажлиси бошланди...

Яқинда редакцияга бир киши шикоят билан келди. Мотоциклини тракторга уриб олибди, айб тракторчида бўлса ҳам бу кишини айбдор қилишаётган эмиш. Ҳозир гап ким айбдорлигида эмас, гап ўша одам ўз аризасига қўшиб берган битта қалин дафтарда. Дафтар охириги саҳифасигача тўла ёзилган. Бу ёзувлар район ички ишлар бўлимининг бир ой ичидаги беш-олти қақурувлари ва ҳар сафар бу одамнинг кенерга овера бўлиб қайтиб кетгани тўғрисида. Числоси, куну, соат ва минутлар кўрсатиб ёзилган. Қақурув қоғозда белгиланган соатда борган одамга терговчи бошқа иш билан банд бўлиб «эртага келинг» дейди ёки унинг кабинети қулф бўлади. Келган одам соатлаб кутиб ўтиради ва ҳоказо...

Ёки бошқа бир манзара. Сўлим куз оқшомларидан бири эди. Рустам билан Қобил тенгдош оғайнилари Абдулланнинг никоҳ тўйида яхши хизмат қилишди. Тўйдан қайтаётган йигитлар Қобилга қўшни бўлган уйнинг йўлагидан ёш боланинг «Ёрдам беринглари!» деган ноласини эшитишди. Икки йигит ўйлаб-нетиб ўтирмай овоз келган томонга югуришди. Квартира эшиги олдида бир бола қўлида шавбра тутганича қалт-қалт титраб турарди, икки барзанги кимса эса уларнинг шарпасини сезиб, юқори қаватга қочди. Рустам билан Қобил уларнинг кетидан қувшишди...

Шу ерга келганда тўрт йигит ўртасида бўлиб ўтган «муомалани» қандай ёзишга ўйлашиб қолдим. Чунки, бу, атиги бир неча минутлик «муомала» роса икки йил давомида пойтахт шаҳримиздаги қатор тергов, прокуратура ва суд органларида кўрилавериб, бири оқ дегани иккинчиси қоралайвериб, шунчалик чигаллашиб ва мураккаблашиб кетдики, асти қўяверасиз. Бир сўз билан айтганда, пашшадан фил ясалди. Кейин, ўша фил яна пашша қолига келтирилгунича қанчадан-қанча одам овера бўлди, қанчалаб вақт беҳуда сарфланди, қанчалаб асаблар қақшаб, унр қисқарди.

Эртасига, Рустам ва Қобилни милиция ходимлари олиб кетишди ва шу кетганларича улар икки йил мобайнида ҳибсда ётишди...

Бу ишни Киров район ички ишлар бўлими тергов қилди. Судья Р. Сулаймонов раислигида, район прокурорининг ёрдамчиси О. Раҳматуллаев иштирокида бўлиб ўтган суд мажлиси Валиев ва Мухамедовнинг Ўзбекистон ССР Жиноят

кодексининг 126-моддасининг 2-қисми билан айблаб, уч йилга озодликдан маҳрум этиш тўғрисида ҳукм чиқарди. Улар бошқичилик йўли билан жабрланувчиларнинг пулини олишда айбланган эдилар. Яъни Рустам билан Қобил бояги «икки йигитни кўрқитиб, етмиш сўм пулини олишган».

... «Россия» меҳмонхонаси олдида изғиб юрган ўша икки йигитни икки қиз гапга солиб (ёки йигитлар қизларни гапга солиб), ваъдалашиб, Юнусободга, ўз квартираларига олиб келишади. Йигитлар қизларнинг «илтимоси» билан кира ҳақи учун шофегра йигирма сўм беришди. Йигитлардан бири қизларнинг бири билан бориб, қоровулдан арақ олиб келишди. Квартирада Зухранинг онаси ва бир неча укалари ҳам бор эди. Катталар биргалашиб ичишди. Сўнг қизлар йигитлардан саксон сўм олишиб, қаёққадир ғойиб бўлишди. Зухранинг укалари йигитларни қувиб юбормоқчи бўлишди, улар эса кетишни иштамади. Сўнг болалар «Ёрдам беринглари!» деб қичқир-ришди ва... Рустам ва Қобил ёрдамга шошилди.

Суд материалларида жабрланувчи М. Мўминов судланувчи Мухамедовга кўрқанидан етмиш сўм пул чиқариб берганини айтади. Айтади ҳолос. Бу гапнинг ростлигига на гувоҳ, на ашёвий далил бор. Шунинг учун бўлса керак кейинроқ етмиш сўм пул уч сўм билан алмашади. Жабрланувчилар пулини «биздан тортиб олишди» деб кўрсатма беришади. Судланувчилар эса «пастда турган болаларга айтинглари, бизни урмасдан чиқариб юборишсин, деб ўзлари беришди» дейишади.

Хуллас, Валиев ва Мухамедовнинг қамалишига ўша уч сўмдан бошқа ҳеч қандай асос, ашёвий далил йўқ эди. Қолбуки, эндигина йигирма бир баҳорин кўрган бу йигитларнинг таржимана ҳоли пахтадек оппоқ эди. Иккалеси ҳам шаҳар ижрокомига қарашли 1-ремонт қурилиш бошқармасида ишларди. Рустам Валиев Тошкент Политехника институтининг кечки бўлимида таҳсил кўрарди. Кўча санғиб, безорилик қилиб юришга унинг вақти ҳам йўқ эди. Тарбияси, ахлоқида ҳам бунга мойиллик аломатлари сезилмасди. «Қалтак еган» жабрланувчилар эса касалхонада ётиш ўқда турсин, ҳатто уларнинг бирон жойи шилинмаган ё кўкармаган ҳам эди.

Ваҳоланки, ҳудди ана шу жабрланувчиларнинг таржимана ҳолларида, хатти-ҳаракатларида қатор шубҳали ҳолатлар мавжуд эди. Хусусан, «меҳмонхонада жой бўлмагани сабабли қизларнинг уйига тунаш учун келган» Юнусов ва Мўминов ўша қизлар уч сўмлик йўл учун такси ҳайдовчисига йигирма сўм беришлари лозимлигини айтишганидаёқ ҳушёр тортишлари, бу квартирага кирмай қайтиб кетишлари керак эди. Ҳа, модомики, улар ҳақиқатан ҳам бошпана излаб келган яхши одамлар бўлишганда эди, ҳудди шундай қилишган бўларди.

Ҳўш, тунаш учун бошпана излаб келган «бечоралар» нега энди дам олиш ўрнига ярим тунда арақ излашади. Нима учун қандайдир нотаниш қизларга индамай-нетмай саксон сўм пул беришади. Ёки қизлар ҳам бу пулни уларни кўрқитиб олишдими!

Йўқ, ҳеч ҳам ундай эмас. Уларнинг ўзлари беришди, силлиқина... Қолбуки... жабрланувчилар бошпана «сўраб» келган уй участка инспекторининг назоратида турарди. Бу уйда ахлоқий бузуқ шахслар яшаш маълум эди.

Тўғри, ҳар кимнинг эрки ўзида. Биз Юнусов ва Мўминовнинг бу хонадонга «таширф буюриши» жиноят, шу бонс уларнинг ўзини жавобгарликка тортиш зарур эди, деган фикрдан йироқмиз. Бироқ икки бирдай туппа-тузук йигитнинг тақдирини ҳал қилишда юқоридаги ҳолатларни инобатга олиш керак эмасмиди! Бизнингча жуда керак эди.

Ички ишлар бўлими олиб борган терговдан ҳам, прокуратурада ҳам, суд мажлисида ҳам на юқоридаги ҳолатлар, на Валиев ва Мухамедовларнинг ишхонасида, турар жойидан берилган ижобий характеристикалар, жонли гувоҳларнинг фикрлари инобатга олинмади. Ҳукм ўқилди...

Адвокат А. Дюков кассация шикоят аризаси ёзди. Бу аризада дастлабки терговда ёзилган маълумотлар судланувчилар томонидан берилмагани суд мажлисида аниқлангани, фақат жабрланувчиларнинг гувоҳлигига асосланиб ҳукм чиқарилгани, жабрланувчилар эса воқеа содир бўлган пайтда маст ҳолатда бўлишгани, уч сўм масаласи баҳсли экани, жабрланувчиларнинг судга келишмагани (!!) учун кўп масалалар очиқ қолгани таъкидланди ва ҳукми бекор қилиб, ишни қўшимча терговга жўнатиш илтимос қилинди.

Тошкент шаҳар суди президиуми ҳукми бекор қилиб, шаҳар прокурори орқали қўшимча терговга жўнатиш тўғриси-

да қарор чиқарди. Район прокурори ишни Киров район ички ишлар бўлимига терговга юборди.

Эътибор беринг: иш яна ўша дастлаб тергов қилинган жойга қайтиб келди. Ҳақиқат қарор топиши учун. Бу ерда энди бошқа бир терговчи ўз ҳаммаси олиб борган терговни асоссиз деб топиши, кейин район прокуратураси ўзининг аввалги тасдиғи нотўғрилигини тан олиб, ўша ишнинг янги нусхасини қайтадан тасдиқлаши, кейин худди шу район халқ суди ҳам юқоридаги органлар каби ўзини ўзи инкор этиб, бошқа — «юмшоқроқ» ҳукм чиқариши керак эди. Маъмурий органлар фаолиятида бу нарса оддий тартиб ҳисобланар экан. «Идора битта бўлгани билан бошқа терговчи тергов қилади, бошқа судья суд қилади», деб айтишди бизга. Бироқ, ўша бошқа одам ёнма-ён ишлаётган ҳаммасининг иштини асоссиз деб топиши нақадар қийинлиги, кўпинча эса иш қандай тергов қилиниб, ҳукм чиқарилган бўлса, ўшандай қолавериши негадир, эътиборга олинмайди. Мазкур ишда ҳам шундай бўлди. Терговчи «ишга энди қандайдир пичоқни «тиркаб» қўйди ва Валиев ҳамда Мухамедовларни Ўзбекистон ССР Жиноят кодексининг 127-моддаси билан айблади. Уша район прокурори буни тасдиқлади, ўша район халқ суди суд қилди. Суд мажлисини судья А. Саидов бошқарди, ўша прокурор ёрдамчиси Омон Раҳматуллаев иштирок этди. Охир оқибатда Р. Валиев етти йилга, Қ. Мухамедов беш йилга озодликдан маҳрум этилдилар...

Ишнинг бундай чаппасига айланишидан фақат бир маънони ўқиб мумкин: устимиздан шикоят қилган кишининг кунни шу бўлади... Шикоятни эса кўпроқ Р. Валиевнинг онаси Озода Каримова қилмоқда эди.

Озодада ҳануз ёшлиқнинг тиниқлиги сақланиб, бироқ кўзларида бир дунё мунг яширинган, сочлари эса ёшига номуносиб равишда оппоқ оқарган бу аёл охири редакцияга мурожаат этишга мажбур бўлди...

Иш билан баҳоликдурат танишдим. Прокурор ёрдамчиси О. Раҳматуллаев билан учрашиб, она бекорга жон куйдирмаётганини, унинг шикоятда жон борлигини айтдим. Прокурор ёрдамчиси «унинг ўғли айбдор, қамалиш учун ўша уч сўмнинг ўзи етарли, гарчи ўзига олмаган бўлса ҳам» деди гапимизни жиддийроқ тинглашни ҳам истамай.

Пичоқ-чи! Латифанинг ўзгинаси. Тергов ҳужжатларига тиркалган пичоқ воқеанинг эртаси кунни ўша квартирандан милиция ходими томонидан олинганлиги ҳақида маълумот ёзилган! Энди ўйлаб кўринг: қайси квартирада пишлоқ кесиш учун ёки сабзавот тозалашга мўлжалланган пичоқ йўқ! Қолаверса, Валиев ёки Мухамедовнинг қўлида пичоқ бўлганлигини тасдиқловчи на бир гувоҳ бор, на суд-экспертиза ҳужжати. Нега панжаларнинг изи экспертиза қилинмади, бу қийин иш эмас-ку!!

Хўш, унда нимага асосланиб пичоқ «иш»га тиркалди. Фақат жабрланувчиларнинг оғзаки гапларига асосланиб! Пичоқ билан қўрқитилганига гувоҳи бўлмаган ёки бирор жойи пичоқдан тирналмаган жабрланувчиларнинг гувоҳлигига асосланган... Демак, истаган одам ёмон кўрган бир кишини «менга пичоқ билан тажовуз қилди», деб қаматиб юборавериши мумкин экан-да!..

Редакция онанинг аризасини республика прокуратурасига юборди. Прокурор ўринбосарининг имзоси билан шундай мазмунда жавоб хати келди: «... Шу билан бирга, суд мажлиси жараёнида Ўзбекистон ССР Жиноят-процессуал кодексининг 14-, 223-, 275-бандлари бузилган, жиноятни кўрган одамлар сўроқ қилинмаган, адвокатларнинг қатор гувоҳларни чақириш хусусидаги таклифлари асоссиз равишда рад этилган, жабрланувчи ва судланувчилар берган гувоҳликлардаги зиддиятлар бартараф этилмаган. Шуларга асосан, Ўзбекистон ССР Олий суди раиси биринчи ўринбосарининг эътирозига биноан Ташкент шаҳар суди президиуми мазкур иш бўйича бўлиб ўтган суд қарорини бекор қилди. Ўзбекистон ССР Жиноят-процессуал кодексининг 206-моддасига биноан ишни қайта кўриш учун шаҳар судига юборди».

Шаҳар судининг аъзоси М. Тошқориева бу «мураккаб иш»нинг ечимини топганича кўп меҳнат қилди.

Нихоят, сўнги ҳукм ўқилди. Судланувчилар Р. Валиев ва Қ. Мухамедовнинг айби 127-модда билан тўғри квалификация қилинган деб топилди. Улар Ўзбекистон ССР Жиноят кодексининг 42-моддаси билан икки йилдан муддатга озодликдан маҳрум этилди. Икки йил қамоқда ўтирганликларини ҳисобга олиб, жазони ўтаб бўлган деб ҳисобландилар.

Шундай қилиб, Киров район халқ суди чиқарган иккала ҳукм ҳам объектив эмас эди. Айниқса иккинчиси. Иккала ҳукм ҳам инкор этилди. Демак, бу ҳукмларнинг кучга киришига алоқадор бўлган барча мансабдор одамлар, айниқса давлат назоратчиси бўлмиш прокуратура ходимлари, хусусан прокурор ёрдамчиси О. Раҳматуллаев ўз иш фаолиятида масъулиятсизликка йўл қўйишди. Агар ишчи бир сўмлик детални сифатсиз тайёрласа, у моддий ва маънавий томондан жазоланади — мукофотдан маҳрум бўлади, турли имтиёзлари кечиктирилади. Юқоридаги каби ишда — инсонлар тақдирини ҳал қилиш ишида совуққонлик кўрсатган масъул кишилар-чи!

Совет суди — одил судлов системасидан таркиб толган: суд жараёнида судьядан ташқари халқ маслаҳатчилари, ҳимоячи ва прокурор қатнашади. Прокурор — давлат назоратчиси. У одил судловнинг ҳеч бир банди бузилмаслигини назорат қилади. Афсуски, икки ёш йигитнинг қонун талаб қилинганидан ортиқ даражада жазоланиши, демакки, одил судловнинг бузилишига район прокурорининг ўринбосари О. Раҳматуллаев «ташаббускор» бўлди. Агар у ўз вазифасига сидқидилдан, виждонан муносабатда бўлганида эди, Рустам Валиевнинг онаси биринчи ҳукмдан норози бўлиб қилган шикоятини атрофлича кўриб чиқарди. Онаизорнинг ноласида жон борлигини инobatга олиб, жазо муддатини қонун талаби даражасида камайтириш ҳаракатини қилган бўлар эди. Йўқ, у қулоқ солишни истамади, аксинча, шикоят унинг «иззат нафсига теғди» ва шикоятчининг ўғлига яна тўрт йил қўшиб «етти йил» қилиб берди. Бундай қилиш совет қонунчилигининг инсонпарварлик хусусиятларига хилоф эканлигини кўра била туриб, қайта теровдан кейинги ҳужжатларда ҳам, судда ҳам буни расман тасдиқлади...

Бир нарса кишини қайта-қайта ўйлашга мажбур қилади. Сўнги ҳукм бўйича ҳам икки йигит барибир айбли, деб топилди. Хўш, у қандай айб, қандай гуноҳ! Саёқ йигитларнинг бирдан уч сўм олиб ёрдамга чақирган ёш болага беришди! Рост, бу жиноий гуноҳ. Лекин асосий гап шундаки! Рустам билан Қобил кўпқаватли уйнинг йўлагига нега, нима учун киришди! Албатта, ўша уч сўм учун киришгани йўқди! Улар йўлаб ёрдамга чақирган болаларга паноҳ бўлиш учун кирмадиларми бу ерга! Афсуски, биров ёрдамга чақирганда «бошимга бало орттириб нима қиламан», дея индамай кетаверадиган кишилар ҳамон орамизда учрайди.

Бу сатрларни ўқийётган кейинги тоифадаги одам мийинида кулади: «Кўриб турибсан-ку, «қаҳрамонлик»нинг оқибати нима билан тугади — етти йил қамоқ. Агар она бечора елиб-югурмаганида ўша етти йил етти йилгича қолаверар эди. Кимга керак бунақа инсонпарварлик, индамай кетаверганида олам гулистон эди!..

Албатта, бундай одамнинг маслаҳатига қўшилмаймиз. Иккита безорининг қўлида калтак еяётган бир ожиз одамга ёрдамга шошилмаслик, трамвайда аёл кишининг сумкасига қўл суқаётган киссавурнинг қўлидан маҳкам ушлаш ўрнига, ўзини кўрмаганга олиб тескари қараш, йўлнинг четида мук тушиб ётган одам мастми ёки юраги ёмонлигидан ётиб қолдими, демасдан лоқайд ўтиб кетавериш ҳар бир диёнатли инсон учун ёт нарса. Лекин...

Худди мана шунақа ёрдам бериб ўзи гуноҳдор бўлиб қолиш, гуноҳдор бўлмаган тақдирда ҳам гуноҳ сифатида оилаб, ҳатто йиллаб тергов органларига қатнаш ҳоллари ҳаётимизда тез-тез учраб туради. Кўпинча шундай ҳолатлар диёнатли одамни ҳам «хавфли жойдан» кўзини чирт юмиб ўтишга мажбур қилаётгани сир эмас.

Ҳа, икки ёш йигитнинг тақдирига ўта бефарқ қаралди. Бунинг оқибатида мустақил ҳаёт йўлини эндигина бошлаётган Рустам ва Қобилнинг турмуши қандайдир даражада дарз кетди. Айрим ҳуқуқ-тартибот посбонларининг масъулиятсизлиги улар учун жуда қимматга тушди. Бироқ, ўша сифатсиз ишлаган кишиларнинг ўзлари-чи! Улар қандай жазо олишди! Бу ҳали номаълум.

— Шунисига ҳам розиман, — дейди онаизор Озода опа, — майли, шунчалик ҳақиқат қилиб берганлари учун ҳам раҳмат...

У шундай деярли-ю, лекин кўзларидан шаққатор ёш оқади. Бу секин ёшларими, алам ёшларими — билолмайман.

Дарвоқе, айрим масъул шахслар томонидан йўл қўйилган хатоларни тузатиш — ҳақиқатни тиклаш йўлида оппоқ оқарган сочлар, уйқусиз тунлар, асабий кунлар — қисқарган умр учун ким жавоб беради!..

Владислав Стуловский

Афғонистонда ЯНГИ ҲАЁТ ТОНГИ

Мамлакатга ким қурол ўқталмоқда?

Афғонистон халқи ўз мустақиллиги учун инглиз босқинчиларига қарши олиб борган сўнгги курашдан [1919 йиллар] буён бу мамлакат Америка, Европа ва ҳатто Осиё қитъасида оммавий ахборот воситаларининг эътиборини ҳозиргидек жалб этмаганди. Деярли тамоман тоғлар силсиласи билан қопланган мамлакат гўё сукунат оғушида эди. Фақатгина 1973 йили мамлакат шоҳи Зоҳиршоҳ ўз амакиваччаси — шоҳзода Муҳаммад Довуд томонидан тахтдан ағдарилгач, қисқа бир муддатгина матбуотда шошилинч телеграммалар, хабарлар эълон қилинди. Аслини олганда ҳам совуқ қоялар, жазирама саҳролардан иборат, айрим вилоят марказларини ҳисобламаганда ўрта аср турмуш тарзини сақлаб қолган мамлакат кимни ҳам қизиқтирарди!

Аммо 70-йиллар охири ва 80-йилларнинг бошида Афғонистон жаҳоннинг етакчи ахборот агентликлари телетайпларида бирдан асосий ўринни эгаллади.

Хўш, бу ерда қандай воқеалар юз берди!

Халқнинг ниҳоятда қашшоқлиги, аёвсиз эзish, порахўрлик, жуда қаттиқ таъқиб сиёсати аҳолининг демократик қатламларида норозилик уйғотмаслиги мумкин эмас эди. Энг аввало кам сонли ишчилар синфи, ерсиз деҳқонлар, тараққийпарвар зиёлилар, ўрта ва кичик унволи ҳарбий кадрлар ана шу норозилик тўлқинига қўшилдилар. 1978 йил 27 апрель кuni халқ туғени инқилобий кўзғолонга айланди. Ичдан чириган тузумга қарши курашга Афғонистон Халқ Демократик партияси бошчилик қилди. Довуд ағдариб ташланиб, Афғонистон — Демократик республика деб эълон қилинди. Мамлакатга раҳбарликини Нур Муҳаммад Тараки бошчилигидаги Инқилобий кенгаш ўз қўлига олди. Бабрак Кармал унинг ўринбосари қилиб тайинланди.

Янги ҳукуматнинг программасида миллий демократик ўзгаришлар қилиш, энг аввало, феодал системани тугатиш асосий вазифа қилиб белгиланган эди. Шоҳ оиласи ва Довуднинг шахсий мулклари мусодара этилди. Деҳқонларнинг

ер эгалари ва судхўрлардан қарзлари бекор қилинди, ер-сув ислоҳоти ўтказиш ҳақида кўрсатма берилди. Шунингдек, мамлакатни индустрлаштириш лойиҳаларини ишлаб чиқиш, бепул мажбурий бошланғич таълимни йўлга қўйиш, соғлиқни сақлаш системасини яратиш, уй-жой қурилишининг давлат программасини жорий этиш кун тартибига қўйилди.

Афғонистон Демократик республикаси ташқи сиёсат соҳасида ўзининг бетараф мамлакатларга алоқадорлигини эълон қилди. Инқилобий ҳукуматнинг бу тadbирлари йирик ер эгалари ва улар билан алоқадор реакцияон руҳонийлар, юқори мансабли ҳарбийлар ҳамда олийрутбали мансабдорларнинг қаттиқ қаршилигига дуч келди. Чунки улар меҳнаткаш халқ ҳисобига бойлик орттириш имкониятидан маҳрум бўлган эдилар. Ўз кучига ишонмаган ички реакция Марказий разведка бошқармаси ҳамда империалистик давлатларнинг бошқа махфий хизматлари, шунингдек, Покистоннинг ёрдамига таянди.

Афғонистонга қарши эълон қилинмаган уруш амалда Апрель революциясидан [уни Савр инқилоби ҳам деб аташади, чунки Афғонистондаги календарь бўйича у 1357 йилнинг 7 саврда амалга оширилди] кейин бошлаб юборилди. 1978 йилнинг июнь ойида Америкадиги Аннаполис шаҳрида НАТО кўмондонлиги шошилинч йиғилиш ўтказди. Бу йиғилишда Афғонистон Демократик республикасидаги вазият ва бундан «Америка ҳамда унинг иттифоқчилари учун келиб чиқадиган оқибатлар» муҳокама қилинди. Худди шу йилнинг ўзида Покистон территориясида Марказий разведка бошқармасининг бевосита иштирокида босқинчи гуруҳлар учун махсус лагерлар ташкил этилди. Улар бирин-кетин яширин ҳолда Афғонистонга жўнатила бошлади.

Янги тузум душманлари — ички реакция ва ташқи аксил-инқилобчилар мамлакат бошидан кечираётган қийинчиликлардан усталик билан фойдаландилар. Узоқ йиллар яширин ҳаракат олиб борган Афғонистон Халқ Демократик партиясининг давлат ишларини бошқариш, экономика ва маданиятни ривожлантиришга раҳбарлик қилиш борасида етарли тажрибаси йўқ эди. Муҳим қарорлар зарурий тайёргарликсиз қабул қилинар, субъективизм, ноўрин шошқалоқликларга йўл қўйилар эди. Партия ичида ҳам яқдиллик йўқ эди. Турли хил йўллар билан партия ва давлатга раҳбарликни эгаллашга интилаётган Ҳафизулла Аминнинг бузғунчилик фаолияти партияни пароканда қилишга қаратилган эди. У аҳоли ва партия фаоллари ўртасида низо келтириб чиқариш учун миллий, қабилалараро келишмовчиликларни кучайтирар, партия, ҳукумат ва армияни боши берк кўчага олиб киришга интиларди.

Сўларча ўзбошимчалик, қаттиқ таъқиблар натижасида муҳим қонунлар, декретларни белгиланган муддатларда ва миқёсларда амалга ошириш мумкин бўлмади. Гарчи 300 минг деҳқон оиласи ер олган деб ҳисобланса-да, лекин жуда кам одам бунга муяссар бўлган эди. Баъзилар ўзаро тўқнашувлар туфайли, бошқалар эса Аминнинг ҳукуматида ишончсизлик натижасида, яна бировлар эса заминдорлардан кўрчи ер олмаган эдилар. Мансабдор шахсларнинг лавозимини тез-тез ўзгартириш, офицерлар орасида амалга оширилган беҳисоб қатллар армияни кучсизлантирди, унинг маънавий жанговар руҳини тушкунликка дучор қилди. Буларнинг ҳаммаси одамларни, ҳатто инқилобчилар ва Халқ Демократик партияси аъзоларини ҳам саросимага солиб қўйди.

Бундан ташқари, Амин гуруҳи руҳонийларнинг диний ҳуқуқларини чеклаб, тараққийпарвар диндорларнинг катта қисмини революцияга қарши олантирди. Савдогарлар, демократик ўзгаришларни қўллаб-қувватлаётган хусусий сектор вакиллари, шунингдек, бир қатор қабилалар орасида ҳам ишончсизлик туғдирди.

Амин сиёсати қўшни мамлакатлар билан ҳам ўзаро муносабатларни кескинлаштириб юборганини ҳисобга олсак, АҚШ империализми ва унинг малайлари қўлига қандай мўмай лўқма тушганини тушуниш қийин эмас. Шунинг учун ҳам Вашингтон сиёсатчилари Н. М. Тараки хиёнаткорона ўлди-

рилгач ва ҳокимият Ҳ. Амин томонидан эгаллаб олинган, «Янги афгон раҳбари ва унинг атрофидаги кишилар АҚШ билан ҳамкорлик руҳини ёқлайдилар», деб ёзган эдилар.

Албатта, Амин бундай «ишонч»ни оқлашга ҳаракат қилди. 1979 йилнинг октябрида у Кобулда яширин мажлис ўтказиб, унда янги ҳукумат составини муҳокамага қўйди. Режага кўра, Амин президент бўлиши, бош министр лавозимини эса ашаддий аксиллиқлобчи Гулбурдин Ҳикматёрга топшириши керак эди. Ҳ. Аминнинг махсус вакили Париж, Рим, Карачи (Покистон)да бўлиб, Афғонистонда давлат тўнтариши қилиш хусусида реакцион доиралар билан алоқа боғлади. Сўнгра (1979 йил 22—24 декабрда) Пешовар (Покистон) шаҳрига келди. Давлат тўнтариши 1979 йилнинг 29 декабрига мўлжалланган эди.

Партия ва ҳукуматдаги соғлом фикр юритувчи кишилар жавоб-чоралари кўришга мажбур бўлдилар. 1979 йил 27 декабрда авантюрачи Аминнинг қонли тузуми ағдариб ташланди. Узи эса революцион трибунал ҳукми билан қатл этилди. Ташқари-дан ҳарбий аралашув хавфи тўғилган, янги ҳукумат сиёсий, маънавий, иқтисодий ва ҳарбий ёрдам сўраб Совет Иттифоқига мурожаат қилди. СССР ана шундай ёрдам кўрсатди.

Савр инқилобининг биринчи кунларидан бошлаб сиёсий, иқтисодий ва ҳарбий фатналар қилишга ружу қўйган Вашингтон энди бу ҳаракатларни янада кучайтириб юборди. Бўхтонлар оқимида «афгон масаласи» деган уйдирма ҳам қўшилди. Америка маъмурияти билан Марказий разведка бошқармаси раҳбарлик қилаётган ҳамда реакцион тузумлар томонидан қўллаб-қувватланаётган, Афғонистонга қарши қаратилган бу душманона кампания тобора кенгайиб ва чуқурлашиб борди. Ҳатто бетараф мамлакатларнинг айрим сиёсий арбоблари ҳам бу ҳаракатни маъқулладилар. Фақат Аминнинг авантюристлик сиёсати оқибатидагина эмас, балки мамлакатнинг қолоқлиги, ишчилар синфининг кам сонлилиги, аҳолининг саводсизлиги туфайли вужудга келган қийинчиликларни қурол қилиб олган реакцион ташвиқот аҳоли ва жаҳон жамоатчилиги онгига гўё Апрель революцияси Афғонистонга ёт, у четдан келтирилган, шунинг учун исломга, маҳаллий урф-одатларга, халқнинг анъаналарига зиддир, деган фикрни сингдиришга урина бошлади. Миллий, қабилавий, мулкӣ ва партия ичигада турли-туман ўзаро муносабатлардан усталик билан фойдаланилди.

Оқ ўйда ўйлаб топилган «афгон масаласи»нинг қисқача тарихи ана шундай.

Ҳўш, унинг моҳияти нимада!

Америка Қўшма Штатлари «афгон масаласи» деган шов-шув баҳонасида «тез ҳаракат кучлари» деб номланган қўшилмаларни ташкил этишга фаол киришдилар. Аммо базалар бўлмаса, «тез ҳаракат қилиш» қийин. Шунинг учун ҳам базалар яратишга зудлик билан киришилди. Оқ ўйнинг юксак рутбали амалдорлари, дипломатлар, ҳарбий раҳбарлар, агентлар ва жосуслар бирин-кетин реакцион тузумдаги давлатларнинг пойтахтларига «сафар» қила бошладилар.

...Мана, Баҳрайн оролида Америка базаси иш бошлади. У орқали Урта ер денгизи билан Форс кўрфазини районига жойлашган АҚШ ҳарбий кучлари ўртасида алоқа боғлаб турилади. АҚШ Ҳинд океанидаги асосий база бўлган Диего-Гарсия билан Баҳраиндаги база ўртасида алоқа ўрнатиш учун ҳаво ва сув йўлларида кенг фойдаланиш ҳуқуқини ҳам қўлга киритди. Ҳинд океанининг ғарбий қисмида «АШҚнинг ҳарбий қудратини» намойиш қилиш учун Сомалининг Берберга портидан фойдаланила бошланди.

Вашингтон тактикасида бир нарса доимий бўлиб қолди: агар бирор жойда, гарчи у АҚШдан минглаб миль узоқликда жойлашган бўлса ҳам, инқилоб туфайли халқ ҳокимиятини қўлга олса, бу давлат атрофида АҚШнинг ёки ҳарбий денгиз кучлари, ё бўлмаса қуруқликдаги кучлари тўплана бошлайди. Бу ҳаракатлар оммавий ахборот воситаларининг шов-шуви, бошқача айтганда, мафқуравий ҳужум билан хаспўшланади.

Афғонистон ҳам бундан мустасно эмасди.

1978 йил Апрель революциясидан кейин Арабистон денгизига Америка ҳарбий денгиз кучларининг кўпгина кемалари кела бошлади. Эрон шоҳи махфий полициясининг кўмагида ва ҳамкорлигида Машҳад шаҳрида Афғонистонга қарши қўпуровчилар тайёрловчи махсус мактаб очилди. Худди шундай мактаблар ва лагерлар Покистонда ҳам ташкил этилди. Покистон ва Эронга кенг миқёсда қурол-яроғлар ҳам етказиб берилди. Вашингтон — Исломобод ҳаво йўли мисли кўрилма-

ган даражада гавжум бўлиб қолди. XIX аср охирилари ва XX аср бошларида инглизлар ишлаб чиққан режа, яъни Афғонистонни бўлиб юбориш фикри қайта жонлантирилди. Инглиз босқинчилари уч бор урушда мағлуб бўлиб, амалга оширилмаган вазифани АҚШ маъмурлари Покистон ва афгон аксиллиқлобчи раҳбарлари билан биргаликда ҳал қилмоқчи бўлдилар.

Афғонистон Демократик республикаси территориясига қурол билан бостириб кириш учун баҳона керак эди. Марказий разведка бошқармаси Америка маъмурларига ана шундай инқоният яратиб бермоқчи бўлди. АҚШда нашр этиладиган «Каунтерспай» журнали муҳаррири Конрад Иглинг ёзишча, Марказий разведка бошқармаси АҚШнинг Афғонистондаги элчиси А. Даббсни ўғирлаш ва ўлдиришни ташкил этган. Унинг фикрича, ана шу баҳонада Оқ ўй Афғонистон Демократик республикасига қарши олдиндан белгиланган кампанияни амалга оширишга киришган. Бу ҳаракатлар Чилида Сальвадор Альенде ҳукуматига нисбатан олиб борилган фаолиятга жуда ўхшаш эди.

1979 йилда Эрон шоҳи қочиб кетгач, Афғонистоннинг ички ишларига аралашуш кескин кучайиб кетди. АҚШ ўзининг асосий стратегик базасидан ажралган эди. У энди бу базанинг ўрнини қоплайдиган жой қидира бошлади. Марказий разведка бошқармаси режасига кўра, Эронда йўқотилган нарсаларни Афғонистонда топиш мумкин эди. Аммо у ерга кириш осон эмас. Фақатгина Чилидагига ўхшаш давлат тўнтариши қилиш лозим бўлади. Гулбурдин Ҳикматёр билан Аминга умид боғланди. Агар улар ўзаро келишиб, ҳукумат тепасига келсалар, қолган иш хамирдан қил суғургандек осон кўчарди. Аммо бу режани амалга оширишда уларга ёрдам бериш керак. Ижрочилар эса топилади. Эрондан чиқарилиб юборилган, «вақтинча ишсиз» қолган жосуслар истаганча бор. Марказий разведка бошқармаси шошилинч равишда Исломободда (Покистон) махсус гуруҳ тузди. Бу жой ниҳоятда қулай: Афғонистон чегараси жуда яқин, аксиллиқлобчи раҳбарлар ҳам шу ерда, Генерал Зиё-ул-Ҳақнинг реакцион тузуми ҳар томонлама ёрдам кўрсатади. МРБнинг махсус гуруҳига Эрон махфий полицияси — СОВОКнинг собиқ инструктори, тажрибали америка разведкачиси Лессард бошчилик қилди. Тўғри, у расмий равишда АҚШ элчихонасининг иккинчи котиби эди. Унга Гонконг, Индонезия ва Малайзияда махсус топшириқларни бажараётган Жон Рейган, Покистонда узоқ вақтдан бўён иш олиб бораётган Дэвид Тормен, Иордания, Саудия Арабистони ва Абу-Дабида араб масалаларини «сув қилиб ичган» Ричард Жекмен, шунингдек, МРБнинг Афғонистондаги жосуслари Зиё Назри, Башир Закриё ва шунга ўхшаш кимсалар яқиндан ёрдам бердилар.

МРБнинг махсус гуруҳи Афғонистонга қарши аксиллиқлобчи кучларни бирлаштириш, қўпуровчиллик ва террористик ҳаракатларни ҳал этиш учун жон-жаҳди билан ҳаракат қила бошлади. Гуруҳнинг вазифаси Афғонистонда граждандар урушини вужудга келтириш, миллий ва қабилавий низоларни алангалатиш, АДР сиёсат ва давлат арбобларини, танқили диндорларни, АХДП фаолларини ўлдиришни ташкил қилиш, босқинчиларни қурол билан таъминлаш ҳамда уларни ўргатишдан иборат эди. Бошқача қилиб айтганда, Афғонистонда Америка экспансияси учун зарурий шарт-шароитни вужудга келтириш, бу мамлакатни АҚШнинг Урта Шарқда Покистондан кейинги иккинчи қароргоҳига айлантириш кўзда тутилган эди. Шунинг учун ҳам Амин Гулбурдин ва чет элдаги бошқа реакционерлар билан музокаралар олиб боргач, вашигтонлик жаноблар ҳеч бир тортинмасдан зарур бўлиб қолганда тўнтариш ташаббускорлари АҚШ қуроли кучлари томонидан қўллаб-қувватланишини маълум қилган эдилар.

Агар Америка Қўшма Штатлари Афғонистон Демократик республикасига қарши эълон қилинмаган урушнинг асосий ташкилотчиси ва илҳомчиси бўлса, Покистон АДРга қотилларни йўллаётган асосий база ва қароргоҳ бўлиб хизмат қилмоқда. Ана шу мамлакат территориясида ҳозирги пайтда юздан ортиқ ҳарбий лагерь ва базалар мавжуд. Уларда америкалик, покистонлик маслаҳатчилар раҳбарлигида қўпуровчилар, террористлар ва йирик гуруҳлар тайёрланмоқда. Бу базалардан айримларининг адресини айтиб ўтайлик: Фақиробод-2 (худди шу ерда, «Ҳожи даул билдинг» биносинида «Афғонистон Ислом партияси» деб аталган аксиллиқлобчи партиянинг штаб-квартираси жойлашган), Гулғаҳор-2, Мирамшоҳ, Бонну, Читрал, Парачинор, Коҳат, Ясин, Кветта, Пишин, Нушки. Дастлаб бу ҳаракат Барсак шаҳридаги

кичкикина жойдан бошланган эди. 1978 йил Апрель революциясида сўнг реакцион офицерлар ўзларига садоқатли аскарлар билан шу ерга қочиб келишган эди. Покистонда тайёргарлик кўрган босқинчилар гуруҳ бўлиб ёки якка ҳолда яширинча Афғонистонга ўтадилар. МРБ кўрсатмасига кўра турли жиноятларга қўл урадилар.

Афғонистонга қарши эълон қилинмаган урушга АҚШнинг реакцион сиёсатига қўшилган Саудия Арабистони, Англия, Япония, ГФР ва бошқа мамлакатлар ҳам шармандаларча ҳисса қўшмоқдалар. Улар аввалга яширинча, кейинчалик эса очикдан-очик инқилоб душманларини қўллаб-қувватлай бошладилар. Уларнинг баъзилари ўз территорияларидан контрреволюциянинг марказларини барпо этишга имконият яратмоқда ва босқинчиларни ўқитишга инструкторлар ажратмоқда. Бошқалари эса пул, қурол билан таъминламоқдалар, янги босқинчилар ёлламоқдалар.

Афғонистонга қарши кураш харажатлари АҚШнинг иродасини бажараётган мамлакатлар ажратган маблағдан ташкил топган. Фарбнинг ахборот агентликлари ҳам, Вашингтоннинг расмий кишилари ҳам бунни яширмайдилар. Европа иқтисодий ҳамжамияти мамлакатлари АДРга қарши кураш учун дастлабки икки йилда 18,8 миллион доллар, Япония 4 миллион доллар ажратди. Реакцион тузумдаги араб мамлакатлари ҳам афғон аксилнқилобчилари учун Покистонга жуда катта миқдорда пул ўтказмоқдалар.

Оқ уй маъмурияти дастлабки йилларда ўзининг бу шармандали авантюрадаги иштирокини яширишга уриниб кўрди. Аммо, ойнаи этак билан ёпиб бўлмайди. АҚШнинг мўл-кўл ёрдами тобора равшанроқ кўзга ташлана бошлади. Яқинда эса мамлакат давлат департаментининг расмий вакили очикдан-очик эътироф этди: АҚШ 1980 йилдан буён Покистонда ўрнашиб олган афғон аксилнқилобчиларига 400 миллион доллар ёрдам кўрсатибди. Президент Рейган аксилнқилобчилар раҳбарлари билан бўлган учрашувларда яқин вақт ичида бу маблағ 650 миллион долларга етказилади, деб ваъда берди. Аммо буларнинг ҳаммаси расмий тартибда берилмаётган маблағлар. Марказий разведка бошқармаси орқали ва бошқа яширин йўллар билан ҳам афғон аксилнқилобчилари лагерига катта миқдордаги пуллар оқиб келмоқда.

АДР ҳукумати қўшинлари томонидан қўлга туширилган қуроллар ва ҳужжатлар фарб мамлакатларининг Афғонистонга қарши урушда тўғридан-тўғри иштирок этаётганлигидан далолат беради. Масалан, жанглардан бирида Миср ва Эронда ишлаб чиқарилган «Ер-Ҳаво» кўчма зенит-ракета комплекслари, Англиянинг МК—7 миналари, Англия ва Япониянинг радиостанциялари, топографик хариталар, инглиз ва француз тилларида босилган адабиётлар ва ҳарбий дарсликлар, Англиянинг Кобулдаги элчихонаси ҳузуридаги ҳарбий атташе Р. И. Тимбрелнинг ташрифномаси, Франсуаз Каписи номига ёзилган француз паспорти ва бошқа ашёвий далиллар қўлга киритилди. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Афғонистон Демократик республикаси ҳукумати бир неча бор қўшни мамлакатларга мурожаат қилиб, уларни ўзаро келишиб яшашга, ҳамкорликка чақирди. Муносабатларни нормаллаштириш мақсадида барча мамлакатлар билан (фақат қўшинлар билангина эмас) икки томонлама музокаралар ўтказиш таклиф этилди. Ҳозирги пайтда фақат Покистон билан ана шундай музокаралар олиб борилмоқда. Аммо ҳали кўтирилган натижаларга эришилгани йўқ. Эълон қилинмаган уруш эса давом этмоқда...

Босқинчиларга ким раҳбарлик қилмоқда!

АДР территориясида АҚШ, Покистон ва бошқа мамлакатларнинг мақсадлари ҳамда маблағлари асосида фаолият кўрсатаётган гуруҳлар, босқинчи тўдалар социал жиҳатдан хилма-хил. Уларни фақат бир мақсад — реакцион интилишларгина бирлаштириб туради. Бу гуруҳларга раҳбарлик лавозимларини собиқ феодаллар, мулкдорлар, судхўрлар, бой савдогарлар, армиядан бўшатишган офицерлар, шоҳ амалдорлари, реакцион рўхонийлар ва турли-туман авантюрачилар эгаллаб олишган. Оддий босқинчилар эса асосан диний фанатизм оғуси билан заҳарланган, алданган саводсиз тоғликлар, кўчманчилар ва собиқ хўжайинларига содиқ қолган гўл деҳқонлардан иборат.

Инқилоб томонидан супуриб ташланган шахслар янги тузумга қарши курашга отландилар. Эски тузум ағдариб ташланган биринчи кунларда улар АҚШ ва бошқа мамлакатлардан ёрдам сўрай бошладилар. «Тезда қурол ва пул билан ёрдам берилишини сўраймиз. Душманларимизни битта қўймай қириб ташламагунча жанг қилишга қасамёд этамиз». Ана шу мазмундаги телеграмма афғон контрреволюциясининг Нью-Йоркдаги резиденти адресига Пешовар (Покистон) шаҳридан, «Афғонистонни озод қилиш миллий Ислоҳ fronti» штаб-квартирасидан жўнатишган эди. Бу аксилнқилобий ташкилотга яширин лақаби «Афанди» бўлган Саид Аҳмад Гилони раҳбарлик қилмоқда.

Бу жаноб бошига салла ўраб, ўзини «Мухаммад пайғамбарнинг авлоди» деб эълон қилганига кўп вақт бўлгани йўқ. 1978 йилгача у энг яхши француз чеварлари тиккан костюмларда керилиб юрар, тез-тез Фарбий Европага сафар қиларди. Албатта, у шарият ва мусулмон урф-одатларига риоя қилганига ишониш қийин. Гилони савдо-сотиқ билан шуғулланар, Кобулда автомобиль сотадиган «Пежо» магазини бор эди. Нангархар ва Ҳирот вилоятларидаги ўзига тегишли катта ерлардан мўмайгина даромад олар, қарз сўрайдиган деҳқонларнинг чўнтагини ҳеч аямай қоқларди.

Унинг авлодлари қадимдан Пактияда пуштуларнинг диний пешволари бўлиб келишган. Балки шунинг учун бўлса керак, Гилони бир неча йил мобайнида, то 1973 йилгача Зоҳиршоҳнинг норасмий маслаҳатчиси бўлиб келди. Ҳатто унинг неварасига уйланди. Афғонистонда Довуд диктатураси ағдариб ташлангач, унинг бу ерда қиладиган иши қолмади. Шундан кейин ўзининг Фарбдаги алоқаларидан кенг фойдаланиб, қуролли гуруҳлар тузишга фаол киришди. Баъзи маълумотларга қараганда, Гилони 60 минг кишилик босқинчилар армиясини ташкил этишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Бу ишларда унга Вашингтондаги «Халқаро полиция академияси» ва «Техас кўпоровчилар билим юрти»да таълим олиб келган

Аксилнқилобчилар чет элларда чоп этаётган, инқилобий Афғонистонга душманлик рўҳи билан сўғорилган нашрлар.

МРБ агентлари Абдул Самад Озар, Ховар Замон, Қодир Абдул Азизи, Абдул Воҳид Нажмий ва бошқалар яқиндан ёрдам бердилар. Улар АҚШнинг Кобулдаги элчихонасига навбатманавбат келиб турган МРБ офицерлари Самуэл Рикард ва Арнольд Лонгдан яширинча кўрсатмалар олиб турдилар.

Яна бир рикор «афғон ватанпарвари» Зиё Хон Носиридир. У Саид Гилонининг сайёр вакили. Вашингтонда бу жанобни ҳаммиша қучоқ очиб кутиб оладилар. Чунки у АҚШ граждани ҳисобланади. Зиё Хон Носири Садат ҳаётлигида Мисрда ҳам тез-тез меҳмон бўлиб турарди. Натижада у ерда афғон аксилинқилобчилари ихтиёрига махсус полигонлар бериб қўйилди. Улар араб ва «оқ танли» ёлланма босқинчилар ҳам тайёргарликдан ўтди.

Афғон аксилинқилобчиларининг энг таниқли вакилларидан бири — «Афғонистон Ислоҳ партияси» раҳбари Гулбуддин Ҳикматёрнинг тилаклари қанақа эканлигини тасаввур қилиш қийин эмас. Чунки у ҳатто Довуд тузумини ҳам «ўта сўллик»да айблайдди. Маълумки, Довуд даврида зиёлилар жуда катта йўқотишга дучор бўлишган эди. Минглаб ватанпарварлар қамоққа ташланди, уларнинг катта қисми қатл этилди. Халқаро ва ички сиёсатда айрим ёнбосишлар эвазига Довуд Эрон шоҳидан 2 миллиард доллар «туҳфа» олишга рози бўлган эди. Аммо у бунча маблағнинг бор-йўғи 30 миллионини олишга улгурди, холос...

Гулбуддин — чаласавод талаба, политехника институтини ўқиган. Шунинг учун ҳам «Афғонистон Ислоҳ партияси» ҳужжатларида уни «муҳандис» («инженер») деб кўрсатишади. Заиндор оиласида туғилган (Имомсоҳиб уезди, Қундуз вилояти). Отаси ўлганида у 17 ёшга кирган эди. Талабалик пайтида, 26 ёшида «Шуълаи жовид» («Абадий аланга») деб аталган сўл экстремистик ташкилот сафига кирди. Террористик ҳаракатларда иштирок этгани учун қамоққа олиниб, бир йил ўтириб чиқди. 1968 йилда «Шуълаи жовид» билан алоқаларини узмаган ҳолда ўз атрофига реакцион руҳонийларни тўплаб, алоҳида ташкилот туза бошлади. Унинг асосий шиори: тараққиёт билан курашиш. У аёлларнинг таълим олишига қарши чиқадди, уларнинг доммо чодра ёпиниб юришини мажбурий ҳисоблайди, хуллас, шариятнинг қонун-қоидаларига қаттиқ риоя қилиш тарафдори. Мамлакат ичда, сўнгра Покистон ва Эронда дайиди, ўз атрофига ҳамфикрлар тўплай бошлади. Қаерда бўлмасин, ўзидан қонли излар қолдирди. Чунки у ягона тактикани — террористик ҳаракатларни энг таъсирчан усул деб ҳисоблайди. 1971 йилда Меҳтарлам шаҳрида тараққипарвар афғон арбоби Абдурахмон Қаҳрамонни қатл этишни ташкил этди, сўнгра Кобулда илғор фикрли зиёли Почазоддинни ўлдирди. Шунингдек, бир гуруҳ илғор талабаларга ҳужум уюштирди, натижада улардан бири қаттиқ жароҳатланиб, вафот этди.

1972 йилда Гулбуддин Афғонистоннинг бош прокурорини ўлдирдишади айбланиб, яна қамоққа олинди. Лекин шох тахтдан ағдарилгач, номаълум сабабларга кўра, Гулбуддин собиқ бош министр Мусо Шафиқнинг марҳаматидан баҳраманд бўлди. Гарчи Довуд томонидан эълон қилинган амнистия қотилга алоқадор бўлмасда-на, Шафиқ Гулбуддинни озод этиш йўлида анча елиб-югурди. Гулбуддин эса қамоқдан чиқиб, Покистонга қочиб кетди ва «Афғонистон Ислоҳ партияси» ташкил этилганлигини эълон қилди.

АҚШнинг махфий хизмати унинг «обрўли шахс» эканлигини ҳис этиб, 1978 йилда Гулбуддинни Афғонистоннинг муҳожир «ҳукумати» раҳбарлигига энг асосий даъвогарлардан бири деб эълон қилди. Американинг Покистондаги элчихонаси у билан «расмий дипломатик» музокаралар олиб борди. Шундан кейин у Эронга сафар қилди. Бу ерда ҳам маҳаллий реакция раҳбарлари ва айрим расмий кишилар томонидан қўллаб-қувватланди. Буларнинг ҳаммаси афғон аксилинқилобчилари номига келаётган маблағларнинг катта қисмини Гулбуддиннинг ихтиёрига бериш учун асос бўлиб хизмат қилди.

— Ислоҳ фашисти! — Гулбуддинни талабалик йилларида-ноқ шахсан таниган АХДП таниқли раҳбарларидан бири уни шундай таърифларкан, ўткир нигоҳини менга қадаб, давом этди: — Америка маъмурияти ана шундай шахсларга таянади-да!

«Афғонистон Ислоҳ жамияти» раҳбари, Кобул дорилфунунининг собиқ илоҳиёт профессори Бурхониддин Раббони аксилинқилобчилар тўдасида ўз мавқеи жиҳатидан Гулбуддиндан кейин иккинчи ўринда туради. Раббонининг сиёсий қарашларини шундан ҳам билиш мумкинки, у Довуд ҳукмронлиги

у ёқда турсин, ҳатто Зоҳиршоҳ тузумини ҳам «коммунист-параст»ликда айблаган эди. У Файзобод (Бадахшон вилояти) шаҳрида туғилган. Яфтали қабилисига мансуб. Шунинг учун ҳам пушту қабила бошлиқлари у ҳақда гапирганда нафрат билан «ҳа», анови эронийми...» деб қўйишади. Бу киноя бежиз эмас. Афғонистон аҳолисининг асосий қисми, шу жумладан, пушту қабилалари ҳам Ислоҳнинг сунний мазҳабига алоқадор. Раббони эса шиа мазҳабига эътиқод қилади. Табиийки, у ўз атрофига асосан шиаларни тўплайди.

Бурхониддин Раббони 1976 йили юксам рутбали руҳонийлар ва Довуднинг яқинлари билан келишмай қолиб, Покистонга кетишга мажбур бўлган эди. «Ахвонус-муслимин» («Муслмон қардошлар») ҳаракатининг ташкилотчиларидан бири сифатида Миср ва Эрондаги ҳамфикрлари билан қалин алоқалар ўрнатди. Кейинчалик эса Гулбуддинга рақобатда ўз партиясини — «Афғонистон Ислоҳ жамияти»ни тузди. Чет элдаги хоинларнинг уюшмалари — ОУН (украин миллатчилари) ташкилоти) ва НТС (Халқ-меҳнат иттифоқи) билан ҳамкорлик қила бошлади. 1981 йилдан бошлаб Афғонистонда бир неча тилда ёзилган варақалар мунтазам тарқатилмоқда. Варақаларнинг тепасида «Афғонистон Ислоҳ жамияти»нинг қиличсимон тамғиси ва Халқ-меҳнат иттифоқининг фашистларникига ўхшаш белгиси қўйилган.

«Афғонистонни озод қилиш миллий fronti» деган ташкилотнинг раҳбари Сибгатулла Муҷаддадиннинг қониди ҳам барча илғор нарсаларга нафрат кўпириб туради. Унинг аждодлари 1929 йили Омонуллахонни тахтдан ағдарилган фаол иштирок этишган. Маълумки, Омонуллахон Совет Иттифоқи билан қалин алоқалар ўрнатган, миллий экономикани ривожлантириш ва жамиятни демократлаштиришга қаратилган бир қанча ислохотларни ишлаб чиққан эди.

Муҷаддади 1925 йилда туғилган. «Ҳабибия» лицейини, кейин Мисрдаги «Ал-Асрах» диний академиясини битирган. Уша ерда «Ахвонус-муслимин» ташкилотига аъзо бўлиб кирган. 1954 йили Афғонистонга қайтиб келди, аммо кўп ўтмай Саудия Арабистонига кўчиб ўтди. Шундан кейин АҚШ, Фарбий Европада яшади. 1970 йили Зоҳиршоҳ ҳукуматидан «советлар тазйиқига барҳам беришни» талаб (!!) этди. Шоҳнинг шахсига номаъқул гаплар айтгани учун тўрт йил қамоқ жазосига ҳукм этилди. У қамоқ муддатини ўтагач, мамлакатдан икки йилга бадарга қилинди.

Покистонда жойлашиб олган Муҷаддади 1978 йилнинг июлида ўта реакцион «Афғонистонни озод қилиш миллий fronti» (уни «Афғонистонни миллий қутқариш fronti» деб ҳам аташади) ташкилотини тузди. Унга турли йўналишдаги гуруҳлар — ўта сўл гуруҳлардан ўта ўнг гуруҳларгача қўшилди. Бу ташкилотнинг шиори — «Коммунистик ҳукуматга қарши муқаддас уруш». Муҷаддади бу «байроқ» остига янги Афғонистоннинг душманларини кенг жалб этиб, 50 минг кишилик қўшин ташкил этишни орзу қилган эди.

«Афғонистон Ислоҳ инқилобий ҳаракати» партияси раиси, аксилинқилобчилар гуруҳига раҳбарликка даъвогарлардан бири Мавлави Муҳаммад Набининг ўтмиши ҳам жиноятларга тўла. «Гулгаҳор-2»даги босмачиларнинг ўқув марказига ҳам раҳбарлик қилади. Унинг гоъвий қарашлари ва ҳаракатларини шундан ҳам билиш мумкинки, ҳатто Гулбуддин Ҳикматёр ҳам унга «Ислоҳни оёқ ости қилувчи» деб баҳо берган.

Хуллас, Афғонистон душманларидан қайси қирининг таржима ҳолини олманг, у қандай мавқеда ва қандай вазифада бўлмасин, ўтмиши оғир жиноятлар билан боғлиқ. Уларнинг барчаси «сохта муслмон, ислоҳ баҳонасида империализмга хизмат қилади». «Кабул нью-таймс» газетаси уларни шундай таърифлаган эди.

Қизиқ бир далил. Реакция раҳбарлари турли хил воситалар билан ўзларини ислоҳ учун, «АДРнинг коммунистик ҳукумати» ва «Афғонистоннинг Совет Иттифоқи томонидан эгалланишига» қарши астойдил курашувчилар деб эълон қиладилар. Ахир, уларнинг кўпчилиги шох маъмурияти ва Довуд ҳукуматига нисбатан ҳам оппозицияда бўлган, душманлик қилган эдилар-ку! Аслида эса уларнинг МРБ билан узоқ ва қалин алоқалари бошқа ҳулосага олиб келади. Улар Ватан озодлиги ва ислоҳ ҳақида эмас, Афғонистонда Америка таъсирининг кучайиши учун жон кўйдириб келадилар. Илгари фаолиятларини «чинакам ислоҳ» шиорлари билан ҳаспўшлага бўлсалар, Апрель инқилобидан кейин бунга аксилинқилобий ва антисовет мазмуни ҳам қўшилди. Уларнинг ҳатти-

ҳаракатидаги асосий йўналиш — империализмга хизмат қилиш ҳамон сақланиб қолмоқда.

Афғон «қочоқлари» кимлар!

1980 йилнинг май ойида «Вашингтон пост» газетаси шундай хабар эълон қилди: «Кенгашнинг ҳурматли аъзолари иродаси ва амалга оширган ишлари натижасида 17 май кuni Омаха шаҳридаги Небраска университетининг мажлислар залида муқаддас қуръондан парчалар ўқиш билан жамият вакиллари-нинг йўналиши очилди. Доктор Кармони (МРБ агенти, 60-йиллардаёқ АҚШнинг махфий хизмати томонидан ёлланган. — Ред.) бир овоздан йўналиш раис қилиб сайланди».

Бу «йўналиш»да Афғонистонга қарши фаолият марказлари тасдиқланди, устав қабул қилинди. Бундан бунён беҳабар одамларнинг қўйғилини юмшатиш ва уларни афғон «қочоқ»ларига ёрдам учун ҳамённи каттароқ очишга мажбур этиш учун Калифорния турли хил ёлғон-яшиқларни халқаро бозорга етказиб бериб туриши керак. Нью-Йорк навбатдаги сиёсий ҳаракатларнинг режасини ишлаб чиқиш ва тарқатиш, шунингдек, оқиб келаётган ёрдам пуллари ҳамда аъзолик бадалларини жамлаши зарур. Омаха шаҳрида (Небраска штати) эса септетариат ва молиявий бўлим жойлашади.

«АҚШнинг афғон озодлик ташкилотлари бирдамлик кенгаши» деб аталган уюшма ана шу тариқа дунёга келди. Доктор Арфан Фетрат шу «кенгаш»нинг раис қилиб сайланди. Абдулмажид Зобули, Ник Кармони, Башир Закирё, Фулом Али Аини, Исмаиулла Навоби, Қудратилла Мужаддади, Фазл Нур, Абдул Раззоқ Самандар, Вакил Садоқат унга аъзо бўлдилар. Ана шу йўғилишда «сайёр» комиссияси тузиш тўғрисида келишиб олинди. Бу комиссия «эътиқод учун курашчилар» гуруҳлари ҳамда хайрихоҳ мамлакатлар (асосий мақсад ҳам аслида ана шу!) ва давлат раҳбарлари билан музокаралар олиб бориш зарур.

«Бирдамлик кенгаши» ўз моҳияти жиҳатидан Афғонистонга қарши фашистик ташкилотдир. У ўзининг асл мақсадини Покистонда турган афғонларга ғамхўрлик қилиш билан хаспўшлашга уринади.

Хўш, «қочоқлар»нинг ўзлари ким! Уларнинг сони қанча! Океан ортидаги ва бошқа ҳолийларидан қандай ёрдам олоқдалар!

Бир-бирига зид маълумотларга кўра, Покистонда Апрель инқилобининг иккинчи босқичи бошланган пайтга келиб (1980 йил 1 январь) 2 миллионга яқин афғон бор эди. Уларнинг катта қисми кўчманчилардан иборат эди. Одатда улар йилнинг иссиқ пайтида Афғонистонда яшайдилар. Ушанда кенг яйловларда, Кобул атрофларида уларнинг ўтовларини, нарироқда эса қўй сурувларини кўриш мумкин. Совуқ тушиши билан улар Покистонга кўчиб ўтадилар. Бу тарихий анъанадан бир пайтлар инглизлар усталик билан фойдаланган эдилар. Уша йиллари Покистон алоҳида давлат сифатида мавжуд эмасди. Бу территория Англиянинг Ост-Индия мустамлакиси таркибига кирарди. Буюк Британия бутун Урта Шарқ ва Урта Осиёни, жумладан Туркистонни эгаллашга уриниб келарди. Аммо у Афғонистонда қоқилди. Натижада «бетараф зона» ҳақидаги битим вужудга келди. Кўчманчи пуштуларнинг ватани иккита бўлиб қолди. Биринчиси — ёз учун, иккинчиси — қиш учун.

Покистон АҚШ билан тил бириктириб, кўчманчи қабила-ларни «қочоқлар» деб эълон қилди. Уларнинг мол ҳайдаб ўтишига ҳар томонлама тўқсинлик қила бошлади. Афғонистонга ҳеч ким ўтиб кетмаслиги учун махсус соқчилар қўйилди. Пуштулар ўз мамлакатларига қайтишни истамайдилар, деган миш-миш тарқатилди. Бу билан икки мақсад — биринчидан, босмачи гуруҳлари учун зарур одамларни қўлдан бермаслик, иккинчидан, ўша «қочоқлар» учун бошқа давлатлардан молиявий ва моддий ёрдам талаб этиш кўзда тутилган эди. Аммо қабилаларнинг гоҳида қаролли тўқнашувларга айланиб кетган фаол кураши туфайли Покистон маъмурлари кўпгина кўчманчилар қамалини бекор қилишга мажбур бўлишди.

Шундай қилиб, «қочоқлар»нинг катта қисмини кўчманчилар ташкил этади. Ҳақиқий қочоқлар эса — собиқ ер эгалари, реакциян руҳонийлар, судхўрлар ва феодаллар, олий мансабли офицерлар, шунингдек, хўжайинлар билан биргаликда кетишга мажбур бўлган саводсиз деҳқонлардир.

Аксилниқобчиларнинг раҳбарлари Покистонда ҳам маза қилиб яшаётдилар. Бундай вазият «Афғонистон Исломи партия-

си» раҳбари Гулбурдин Ҳикматёрга ҳам мўмай даромад келтирмоқда. «Афғон қочоқларига ёрдам»нинг катта қисми унинг қўлидан ўтади. Табиийки, бу маблағнинг анчаси унинг чўнтакларига қолади. Американинг «Афғонистонга ёрдам комитети»дан олинган 300 минг доллардан 150 минг Гулбурдиннинг Базель шаҳридаги (Швейцария) «Американ экспресс банк»ида очилган шахсий ҳисобига ўтказилган эди. У дори-дармон, кийим-кечак, озиқ-овқатларни ҳам ўз малай-лари кўмагида Пешовар, Исломобод ва Равалпиндида соттириб, шу йўл билан ҳам даромад қилмоқда. Бундан ташқари, Гулбурдин қорадори савдосини ҳам пухта эгаллаган. Бу жинояткорона савдода бошқа аксилниқобчи партияларнинг раҳбарлари — Бурхониддин Раббони, Саид Аҳмад Гилони, Сибғатулла Мужаддади, Мухаммад Наби у билан фаол ҳамкорлик қилишмоқда. Албатта, улар ўртасида турли келишмовчиликлар мавжуд. Аммо гап фойда устида кетар экан, бу жаноблар тезда ўзаро тил топадилар.

Ана шу «маънавий оталар» ўзаро ва Покистон маъмурлари билан тил бириктириб, қочоқларни рўйхатдан ўтказишни атайлаб чўзадилар, уларга ҳеч қанақа ҳужжат бермайдилар. Бу ҳужжатларсиз кийим ҳам, бошпана ва озиқ-овқат ҳам олиш мумкин эмас. Натижада камбағаллар тирикчилик учун ўғрилиқ ва қароқчилик қилишга рози бўлишдан бошқа чора тополмай-дилар.

«Ҳақиқатга хизмат қилишда қатъият ва машаққат ҳар бир мусулмоннинг бурчидир», деган эди кўтаринки руҳда Гулбурдин Ҳикматёр Пешовардаги митингга. Узи эса «ҳақиқатга хизмат қилишда қатъият»ни бойлик орттириш, дабдабали эиёфатлар, қарта ва бошқа ўйинлар ўйнаш, шубҳали эрмакларда деб билади.

Покистон президенти генерал Зиё-ул-Ҳақнинг кўмагида қочоқларга ажратилган ёрдам фонди ҳисобига 100 та «Мерседес» автомашинаси сотиб олинди. Уларнинг ҳар бири учун 100 минг рупиядан тўланди. Асл башарасини Ислом билан хаспўшлаган чайқовчилар эса маҳаллий бозорда бу машиналарни уч баробар қимматига пуллаб юборишди. Кўп ўтмай Мужаддадиннинг Цюрихдаги «Араб банк»ига 250 минг доллар, Гилонининг Женевадаги «Американ экспресс банк»ига 310 минг доллар, Гулбурдиннинг Базелдаги «Американ экспресс банк»ига 410 минг доллар ўтказилди. Бундан ташқари улар ер-мулк ҳам сотиб олоқдалар. Гулбурдин Пешовардаги Масжид Роуд кўчасида бир неча магазини сотиб олди. Эндиликда бу ерда унинг одамлари Афғонистонда таланган олтин, лазурит ва бошқа қимматбаҳо тошлардан ясалган буюмлар билан савдо-сотқ қилишмоқда. Гулбурдиннинг шахсий гаражи эса бир неча юк автомобилли ва моторикшалар билан тўлдирилди.

Сибғатулла Мужаддади ҳам қочоқларга ёрдам ҳисобидан анча-мунча бойликка эга бўлиб қолди. У салкам 1 миллион долларни чўнтагига урди. Шундан 750 минг долларга транспорт компанияси сотиб олди. У «Мужаддади гудс транспорт компани» деб аталади.

Жаноб Гилони ҳам камбағалларни талаш ҳисобига Равалпинди шаҳридаги Мол Роуд кўчасида, Исломободдаги Гарден Роуд кўчасида иккита чорбоғ сотиб олди. Шунингдек, бир неча замонавий автомобиль, таъмир устахоналари, Кветта ва Пешоварда савдо дўконлари ҳам харид қилди.

Фақатгина Ислом аксилниқобчиларининг раҳбарлик поғоналарига эндигина чиқиб келаётган Абдул Расул Сайафнинг омади келмади. У раис бўлган «Афғонистонни озод қилиш Исломи иттифоқи» тарқалиб кетди. Бу орада у 600 минг долларни ўзлаштиришга улгурди, холос. Аммо ниманидир пухта қилмаган шекилли, унга нисбатан жиноий иш кўзгатилди. Фирибгар Покистондан қочиб кетишга мажбур бўлди. Уни ким бағрига оларди дейсиз! Албатта МРБ. Ана шу ташкилот ёрдамида Сайаф яна Покистонга қайтди. Энди навбатдаги фирибгарлик учун тайёргарлик кўрмоқда.

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Камбағаллар эса зўрға тирикчилик ўтказмоқдалар. «Қочоқлар лагеридаги оғир аҳвол натижасида тез-тез исёнлар юз бермоқда. Масалан, Читрал лагерида бўлажак кўпоруғчи-ларнинг норозилиги ўз бошлиқларига нисбатан очик кўзё-лонга айланди. Покистон ҳукумати адресига юборилган мактубда бундай оғир шароитларда ортиқча яшаш мумкин эмаслиги қайд этилган эди. Уларнинг бошпаналари, озиқ-овқатлари йўқ, илонлар ва қорақўртлар тез-тез чақиб туради.

Совет ва чет эл матбуоти босмачиларининг Покистон

ҳукумати қўшинлари билан қуролли тўқнашувлари ҳақида кўп бор ёзган эди. Ана шу тўқнашувлар сабабли бўлса керак, ҳарбийлаштирилган лагерларда таълим муддати тез-тез ўзгартириб турилади. Кўпинча қисқартирилади. Отишни ўргандингми, бор, ўз нонингни ўзинг топ. Ким бировни ўлдирмаса, унга егулик ҳеч нарса йўқ! Бўлажак кўпоровчиларга ана шундай таълим беришади.

Шу тариқа улар ўз оилаларини лагерларда қолдириб Афғонистонга йўл оладилар. Чунки раҳбарлар хотин ва болаларга ғамхўрлик қилишга ваъда берадилар. Аммо кетганларнинг ҳаммаси келмайди. Баъзилари қуролли тўқнашувларда ва жангларда ҳалок бўлади, бошқалари эса халқ ҳукуматига бош эгиб келади.

Бадахшон вилоятидаги афғон ўртоқлар бир кекса деҳқон ҳукумат вакилларига мурожаат этиб, уйи олдида пистирма қўйишларини илтимос қилганлигини айтиб беришди. Унинг саккиз ўғли босмачиликка жалб этилган экан. «Экин-текин қилишмайди. У тарафдан бўрига ўхшаб очикиб келадилар-у, ота бизни тўйдиринг», дейишади. Чол шундай деб, ачиниш билан қўшиб қўйди: «Уларни қачонгача боқиб мумкин-а!»

Покистоннинг савдо доиралари ҳам қақирилмаган меҳмонларга нисбатан норозилиklarини ихдор этмоқдалар. Ахир, айрим маълумотларга қараганда, бой қочоқларнинг капитали мамлакат экономикасига тобора фаолроқ суқулиб кирмоқда. Ундан олинган фойда эса афғон аксилнқилобчилари раҳбарларининг ҳамёнига тушмоқда.

Савдонинг қайси вакилига бундай ҳол ёқади дейсиз!

Шундай бўлишига қарамасдан, империалистик лагерда, АҚШ маъмурияти бошчилигида турли хил «жамият»лар, «комитет»лар пайдо бўлмоқда. Улар махсус афғон [афғонларга қарши дейилса, тўғрироқ бўлади] фонди учун маблағ йиғиш билан шугулланмоқда. Молларни мавсумий яйловларга ҳайдаш пуштурларнинг оммавий қочиши деб баҳоланмоқда. Покистонга куч, зўрлик ва алдов билан олиб келинган саводсиз деҳқонларни халқ ҳокимиятининг ашаддий сиёсий душманлари деб тавсия этадилар. Чинакам қочоқлар эса аслида илгари халқ қонини сўриб келган, шунинг эвазига бойлик орттирган кишилардир. Улар бегона юртда ҳам яхши яшайптилар. Фақат бир нарса етишмаяпти уларга. Афғонистон устидан ҳуқуқронлик қилишга қодир эмаслар. Вашингтоннинг зўр бериб уринишлари, катта молиявий ёрдам, беҳисоб қурол-яроғлар ҳам уларга ёрдам бера олмаёпти...

Афғон «қочоқлари» ҳақидаги ҳақиқат аслида ана шундай. Бу «қочоқлар»нинг кўпчилиги ўз Ватанига қайтиб келмоқда.

Қотилларни қандай тайёрлайдилар!

Афғонистон Демократик республикасига қарши ҳаракатлар жуда кенг йўлга қўйилган. Босмачиларни зарур қурол-яроғ ва жиҳозлар билан таъминлаш, уларга таълим бериш, сўнгра уларни Афғонистон ичкарасига жўнатиш шулар жумласидандир. Аҳоли ўртасида кўпоровчилик қилиш, эътиқоди суст кишиларни босмачи тўдаларига жалб этиш ишлари чет эл махфий ташкилотлари томонидан ёлланган жосуслар ёрдамида амалга оширилади. Бунда зўравонлик ва алдов усули жуда ҳам иш беради.

Покистондаги «қочоқлар» ўртасида босмачиликка жалб этиш жуда жўн ўтказилади. Маълумки, улар Америка ва Жанубий Африка республикасида паст ирқли аҳоли учун қурилган резервацияларга ўхшаш лагерларда яшайдилар. Аксилинқилобий партиянинг тегишли «комитети» «қонун» қабул қилади. Кўп ўтмай эркакларнинг бир қисми соқчилар ёрдамида ҳарбий лагерлар — ўқув марказларига олиб кетилади.

АДР территориясида бундай усул иш бермайди. Бу ерда аксилнқилобчилар анча усталик ва айёрлик билан иш кўрадилар. Овул ва қишлоқларга ёлловчилар жўнатилади. Улар томонидан 18 дан 20 ёшгача бўлган йигитларни, агар бу кишилар озчилик бўлса, умуман, қурол кўтаришга қурби етадиган барча эркакларни босмачиликка жалб этиш ҳақида «қонун» ўқиб эшиттирилади. Босмачиликка ёлланган кишилар бир ойга яқин таълим олишлари, сўнгра ўз жойларига қайтиб «хизмат бурчини ўташлари», тўғрироғи, босқинчилик билан шугулланишлари тушунтирилади. Ёлловчилар турли хил ваъдаларга ҳам хасислик қилмайдилар. Аввало, худонинг номи тилга олинади, ҳар бир мусулмоннинг оллоҳ олдидаги

вазифалари ва бурчлари санаб ўтилади. Агар бу усул фойда бермаса, очикдан-очик дўқ-пўписага ўтлади: «...Шу ҳафта-нинг пайшанба куни ўзингизга маълум жойга шунча ўсмир ва эркакни тайёрлаб қўйинг». Амалда қишлоқнинг бутун эркаклари чақирилади. Бажармаслик ўлим билан баробар. Босмачилар гоҳида афғон ҳарбий хизматчиларининг ота-онаси ва қариндошларини гаровга оладилар. Шу йўл билан аскарларни хиёнатга мажбур қилмоқчи бўладилар.

АДР ва Покистонда ёлланган одамларни ўқув марказлари ҳузурдаги ҳарбий лагерларга ҳайдаб келадилар. Бу лагерларда америкача ишбилармонлик билан уларнинг ақлий қобилиятлари, қизиқишлари махсус текширишдан ўтказилади. Ким қандай «кишга» қодир эканлиги илмий жиҳатдан аниқланади. Босқинчилик мактабини ўтаган ва асир тушган Саид Ҳусайн, Насрулло Сулаймон, Шерали ва бошқалар бундай текширишлар ҳақида батафсил айтиб бердилар. Уларнинг айтишларича, фақат ана шундай «илмий асослардан кейингина у ёки бу босмачи ҳақида бир қарорга келинади. Баъзилар саноат ва транспорт объектларида кўпоровчилик қилишга жўнатилади, бошқалар фаолларни ўлдирши ва қўрқитиш, учинчи гуруҳдагилар эса афғон ва совет аскарларига ҳужум қилиш, тўртинчи гуруҳдагилар йирик калибрли пулемётлар, миномётлар ва гранатомётларни отишни ўрганиб, пистирмалар уюштиришга юборилади.

Босмачиларни психологик жиҳатдан тайёрлашга алоҳида эътибор берилади. МРБ тавсиясига кўра, таълим олувчиларга узлуксиз фаол психологик таъсир ўтказилади. Бунда мусулмон динининг ўзига хос томонлари ҳисобга олинади. Бўлажак кўпоровчиларнинг ҳар бир қадамида «эътиқодни коммунистлардан» ҳимоя қилиш зарурлиги ўқитирилади. Тамомила бўҳтондан иборат бўлган гаплар тарқатилади, воқеаларни бузиб кўрсатувчи магнитофон ёзувлари ва фотосуратлар намоиш қилинади. Саводилар қўлига эса аксилнқилобий нашрлар — варақалардан тортиб, газета ва китобларгача бериб қўйилади. Деярли уларнинг ҳаммаси чет элдан олиб келинади. Масалан, «Шаҳодат» Гамбургда нашр этилади, «Вредэ» [«Булут»], «Шаҳид», «Шафақ» эса Пешоварда, «Жиҳод», «Саф» эса Лондонда чоп этилади.

Душманлар (Афғонистонда инқилоб душманларини шундай аташади. Бу сўз «Ашор» — босмачи деган сўзни ҳам сиқиб чиқарди) ҳар қандай ваҳшийлик, ёвузлик қилишдан тап тортмайдилар. Уларнинг бундай разилликлари маълум даражада АҚШ, Исроил, Англия ва бошқа капиталистик давлатлардан экспорт қилинмоқда. Чунки бу мамлакатларда риёкорлик, инсоний муносабатларнинг энг оддий нормаларини топташ

Афғонистон душманларидан қўлга туширилган ўлжалар — чет элларда тайёрланган қурол-яроғлар.

давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Жиноятлар эса озодлик, адолат ҳақида сафсата сотиш билан хаспўшланади.

Террористлар ва кўпоровчилар бошқалар кийимида қонли томошалар кўрсатишни яхши кўришади. Улар ҳукумат армияси кийимини кийиб, муаллимлар, милиция ходимлари, кооператив аъзоларини намойишкорона ўлдирдилар. Масалан, Қандаҳордан 25 километр берида жойлашган қишлоқда улар АДР армияси ҳарбий патруллари ниқоби остида олтита маҳаллий фаолни ваҳшиёна ўлдирдилар. Вилоят маркази бўлган шаҳарда эса саккиз яшар болани отиб ташладилар. Боланинг отаси маҳаллий ҳокимиятда раҳбарлик лавозимларидан бирини эгаллаб турар, миш-мишларга қараганда, АДРнинг таниқли арбобларидан бирига дўст экан. Кўрсатма қаёқдан олинганиги ўз-ўзидан равшан. Чунки гуноҳсиз қурбонлар дафн этиб улгурилмасиданоқ Ғарбдаги «овозлар АДР қуроли кучлари сафидаги «норозиликлар» ва «исёнлар» ҳақида шов-шув кўтарди.

«Ислом қўмиталари» — босқинчилар уяси

Аксилинқилбчилар АДР аҳолисига «ислом қўмиталари», шунингдек, «таъсир зоналари» бўйича доимий вакиллар орқали таъсир ўтказишга интилади. Бу дастлаб шундай бошланган эди.

Пешоварда, умуман, Покистонда ҳам, аксилинқилбчиларнинг, Афғонистонга қарши гуруҳлар раҳбарларининг турли хил йиғинлари одатий ҳол бўлиб қолган. Мамлакат жамоатчилиги ҳам бунга кўникиб уни сурункали касаллик сифатида қабул қилади. Аммо 1980 йилнинг сентябрь ойи бошларида бўлиб ўтган йиғин ҳар жиҳатдан олдингиларини ортда қолдириб кетди.

Аксилинқилбчиларнинг бу йиғинига қуйидаги шахслар келди: «Афғонистонни озод қилиш Миллий fronti» раҳбари Сибғатулла Мужаддади, Мавлави Муҳаммад Наби («Афғонистоннинг ислом ниқилобий ҳаракати»), Бурҳонуддин Раббони («Афғонистоннинг ислом жамияти»), Италияда яшаётган Афғонистоннинг собиқ шоҳи Муҳаммад Зоҳиршоҳнинг вакиллари — ҳукуматнинг собиқ министрлари Самад Ҳамид ва Саид Шамсиддин Мажруҳ, шунингдек, шайх Осаф Мухсини (Иккинчи «Афғонистоннинг Ислом жамияти»), Гулбуддин Ҳикматёрни ҳам мазкур йиғинга таклиф этишганди. Аммо у шоҳ тарафдорлари — монархистлар билан бир даврада ўтиришни истамади.

Бу «йиғиннинг бориши кўп жиҳатдан бозори касодга учраган корчалонларнинг мол-мулки сотиладиган «ким ошди» савдосини эслатарди. Фақат фарқи шунда эдики, бу ерда харидорлар ҳам, сотувчилар ҳам сиёсий жиҳатдан бозори касодга учраган кишилар бўлиб, бу ерга Афғонистонни ўзаро тақсимлаб олиш учун йиғилган эдилар. Йиғин раиси қадимий ашёларни эмас, балки АДРнинг вилоятларини тилга оларди. Йиғилганлар ҳам буюмининг баҳосини эмас, балки шу районда ҳаракат қилаётган ўзларига тегишли босқинчи тўдалар сонини айтишарди. Ким яхшироқ алдай билса, ўша одам Афғонистоннинг у ёки бу вилоятга «ҳокимлик» қиларди.

Диний шиорлар билан ўзларини хаспўшлаган бу «собиқ»лар ва аксилинқилбвий ҳаракатнинг ифлос тўлқинида юзага чиққан жиноятчилар Америка сценарийси бўйича Афғонистонга қарши янада маккорона ва миридан-сиригача келишиб олинган фитнани ишлаб чиқмоқда эдилар. Асосий мақсад тарқоқ партиялар, гуруҳлар, тўдалар ва отрядларни бирлаштириш, уларнинг ҳаракатларига янада кенгроқ ва ташкилийроқ тус бериш эди.

АДР районларини «таъсир зоналари»га бўлиш ва уларда кўпоровчилик ҳамда босқинчилик қилиш учун «масъул» кишиларни тайинлаш бу йўналишдаги энг биринчи ва муҳим қадам деб ҳисобланади. Йиғин ташкилотчиларининг хом хаёлларига кўра, ана шундай фаолият ялпи қуроли кўзғолонга олиб келиши зарур эди. Шунинг учун ҳам Пешоварда тўпланган афғон халқи хонларни мамлакат ерини ўзларича тақсимлаб ола бошладилар.

Бутун Афғонистон олти зонага бўлинди. Биринчи зона таркибига Кунар, Лағмон ва Нангархар вилоятлари кирди. У Зоҳиршоҳ вакилларига теги. Шоҳнинг собиқ адлия нозир Саид Шамсиддин Мажруҳ бу зонадаги ишларга масъул қилиб, шоҳ ҳукуматида бош нозир ўринбосари ва планлаштириш

нозир бўлган Самад Ҳамид унинг ўринбосари қилиб тайинланди.

Иккинчи зонага (Қандаҳор, Гилманд, Фарах ва Нимрўз вилоятлари) раҳбарлик Довуд ҳукуматида қишлоқ хўжалик нозир бўлган Висифига топширилди. Шоҳ пайтида парламент депутати бўлган Абдул Ҳад Карзай унинг ўринбосари қилиб тайинланди.

Италияда яшаётган шоҳ амалдори Сардор Вали учинчи зонага (Ҳирот, Бодғиз, Гур ва Бомиён вилоятлари) масъул қилиб тайинланди. У бўлмаган пайтда Покистонда ўрнашиб олган собиқ генераллар Мустағни ва Ориф бу ерда иш олиб бориши керак. Ҳали аниқ кўрсатма олмаган шайх Осаф Мухсини эса уларга ёрдам бериши зарур. Ҳеч шубҳасиз, энг ёғли бўлак 15 ёшдан буён «Ахвон ус-муслимин» тўдалари билан алоқа боғлаган, бу пайтда коалицион «уюшма»га раҳбарлик қилаётган Абдул Расул Сайафга теги. У марказий районлар — Кобул, Ғазни ва Вардак вилоятларини ўз ичига олган тўртинчи зонани қўлга киритди.

Йиғин иштирокчилари шоҳ оиласини ҳам хафа қилишмади. Зоҳиршоҳнинг ўғли Аҳмадшоҳга бешинчи зонани (Парвон ва Нуристон вилоятлари) лутфан тақдим этишди. Шоҳ даврида парламент аъзоси бўлган Абдул Каюм Панжшири унинг ўринбосари қилиб кўрсатилди.

Нихоят, олтинчи зона — Бадахшон, Форёб, Жаузжон, Балх, Самангон, Кундуз, Тохар вилоятларига келганда аксилинқилбчилар муносиб номзод тополмадилар. Аммо ўринбосарлар тайинланди. Забиҳулло лақабли Қодир ва шайх Осаф Мухсинининг «одами» — Муҳаммад Ҳусайн ана шу вазифага лойиқ деб топилди. Америка ва бошқа махфий хизматлар режасига кўра, Афғонистонни ана шундай зоналарга бўлиш ҳамма жойда «ислом қўмиталари» тузишга имкон бериши, қўмиталар эса аста-секин маҳаллий ҳокимиятни қўлга олиши зарур эди.

Пешовар йиғилишида тайинланган «масъул»лар, уларнинг ўринбосарлари чет эллик маслаҳатчилар ва инструкторлар раҳбарлигида ўзларининг «маъмурий» аппаратларини тузишга, маблағлар, қўшни давлатлар территориясида жойлашган база ва лагерлар учун ўзаро курашга киришиб кетдилар.

Ҳўш, «Афғонистоннинг Ислом партияси» раҳбари Гулбуддин Ҳикматёр-чи! Ахир, унга АДР харитасидан бири парча ҳам ер тегмади-ку! Ута шухратпараст ва димоғдор бу шахс ҳамон ўзини барча аксилинқилбвий кучларга раҳбарлик қилишга ва бутун Афғонистон учун «масъул» бўлишга қодир деб ҳисоблайди.

Пешовар йиғилишидан кўп ўтмай АДР территориясида яширин «Ислом қўмиталари» вужудга кела бошлади. Улар ташкилий жиҳатдан ниҳоятда хилма-хил.

«Ислом қўмиталари»нинг биринчи хили, айтиш мумкинки, «дунёвий» характерга эга. Унинг тарихи катта эмас: раис, бириккита ўринбосар, қози, мулла, солиқ йиғувчи ва имкони бўлса, аҳоли пунктининг оқсоқоли. Қўмита ўзининг Покистон ёки Эрондаги ҳомийлари билан доимий алоқа боғлаб туриши, шунингдек, ўзига тегишли территорияда турли маиший масалаларга оид қўлбола «фармон»лар эълон қилиши зарур. Одатда бу фармонлар қонуний ҳукуматга бўйсунмасликка, иш ташлашга чақиради. Масалан, шундай мазмунда: «...Ислом олдидаги ўз бурчингизни бажаринг. Байрамни бузинг!» [ёшлар байрами ҳақида сўз бормоқда]. «Эътиқод учун курашаётган мусулмон қардошларимизга ёрдам беринг!» «Байрамда иштирок этадиган кишилар Ислом ва Ватан душманлари деб ҳисобланадилар ва таъқиб остига олинадилар». Ана шундай «фармон»лардан бирининг якуни эса мана бундай: «Агар сиз бизнинг кўрсатмаларимизни бажармасангиз, муқаддас еримиз, сизнинг жасадингизни ҳам қабул қилмайди... Сиз халқдан энг қаттиқ жазо кутишга муносибсиз».

«Ислом қўмиталари»нинг асосий вазифаларидан бири солиқ йиғишдир. Бу ишни улар усталик билан, ҳатто «синфий» ёндошиб амалга оширадилар. Ер солиғи оддий деҳқондан ҳар жариб [0,2 гектар] учун одатда 45 афғонини ташкил этади, бойлардан эса 100 афғони олинади. Уезд ва вилоятлар чегарасида тўсиқлар ўрнатилиб, ундан ўтадиган ҳар бир одамдан пул олинади (20 дан 60 афғонгача). Масалан, Шаран қишлоғидан Ғазнига ўтгунча юк автомобилидаги ҳар бир кишидан 20 афғони, енгил автомашинадагилардан эса 50 афғони олинади. Черборандан Ғазнига боргунча эса юк автомобилидагилардан 80 афғони, енгил автомобилдагилардан 100 афғони олинади. Бу ўйлаб топилган солиқларнинг йиғувчисини

албатта, тилхат ёки патта беради. Уларнинг муҳрлари туширилган махсус қоғозларни қўшни мамлакатлар сахийлик билан етказиб бериб туришади.

Баъзи «Ислом қўмиталари» пухта ташкил этилган. Уларнинг раҳбари одатда бирор аксилинқилобий партия томонидан тайинланган ишончли, эътиборли шахс. Унга барча бўлимлар — ҳарбий бўлимлардан тортиб нархларни марказлаштирувчи бўлимларгача ҳисоб беради. «Ҳарбий бўлим» бошлиғи баъзан ўзини «Фронт қўмондони» деб атайди. Кобул вилоятининг районларидан бири «Ислом қўмитаси»га халқнинг қадимий душмани Ғулом Маҳмуд раҳбарлик қиларди. У уезд жирғаси (кенгаши)ни ўз одамлари билан алмаштиришни асосий мақсад қилиб қўйган эди. «Маъмурий транспорт бўлимини» бошқарган Ғулом Ҳусайин йўллардаги ҳаракатни тўла назорат остига олиши, маҳаллий давлат органларининг фаолиятини бузиши, бир пайтлар ресторанда официант бўлган Ҳожи Ғулом Дастигир «молиявий бўлим» мудирининг биринчи ўринбосари сифатида солиқларни йиғиши, қароқчилик режаларини ишлаб чиқиши зарур эди. Махсус қуроли гуруҳлар ана шундай қароқчиликларни амалга оширарди. «Маданият бўлими» раҳбари Хон Оға эса ўз малайлари орқали халқ маорифи системасининг асосларини емиришга уринар ва бошқа қора ишларга қўл урарди.

Яширин «Ислом қўмиталари» кимнинг манфаатларини ҳимоя қилишини уларнинг составидан ҳам билиш мумкин. Масалан, Ҳирот вилоятида яқингача мавжуд бўлган ана шундай қўмиталардан бирининг аъзоларини олиб кўрайлик. Ғулом Маҳмуд Файз — бойнинг ўғли, врач. Муҳаммад Раҳим — йирик савдогар. Аминулла Амири — ер-мулк савдоси бўйича машҳур корчалон. Камол Гулбағас — профессионал қароқчи.

«Ислом қўмиталари» халқ кўзи ўнгида ўз-ўзини фош этмоқда. Одамлар уларнинг асл моҳиятини англаб етмоқдалар. Қўпоровчилик ва босқинчилик бу қўмиталар фаолиятининг ўзагини ташкил этади.

«Ислом қўмиталари» раҳбарлиғи, гуруҳ бошлиғи вазифаси жуда даромадли. Шунинг учун ҳам бунаёй шахсларнинг

кўпчилиги ўз партияларининг раҳбарлари бўлиб қоладилар. Улар чет элдан мўл-кўл ҳадялар оладилар. Афғонистонда эса халқни аёвсиз талайдилар.

Айни пайтда ўзаро кураш аксилинқилобчиларнинг барча гуруҳларини қамраб олган. Масалан, Гулбуддин ўз рақиблари, бошқа партияларнинг раҳбарлари билан ана шундай «жанг»лар олиб боради. Раббони ва Наби эса уни саводсиз, жиноятчи, таги паст деб ҳисоблайдилар. Аммо Гулбуддиннинг ошиғи олчи: Ғарб асосий маблағларни фақат унга ишонади. У фаол жанговар ҳаракатлар тарафдори. У Кобулни биргаликда эгаллашни орзу қилади. Шунинг учун ҳам ўз рақибларига маълум миқдорда маблағ ажратиб, саховат кўрсатади.

Ўзаро тўқнашувлар ҳам одат тусига кириб қолган. Файзобод яқинида «Афғонистон Ислом партияси»га алоқадор Вадуд тўдаси ҳамда «Афғонистон Ислом жамияти»га алоқадор Саид Муҳиддин ўртасида тўқнашув бўлиб ўтди. «Таъсир зонаси»ни қўлга киритиш учун бўлиб ўтган бу жангда Вадуд мағлуб бўлиб, Тоҳар вилоятига қочиб кетди.

Мамадшоҳ ва Нур Аҳмад тўдалари ўртасида ҳам ана шундай шиддатли жанг бўлиб ўтди. Мамадшоҳ деярли тор-мор қилинди. Жалолобод яқинидаги Тўра-бура районда Гулбуддин ва Холис («Афғонистон дини учун курашчилар Ислом партияси») тарафдорлари бир-бирлари билан тўқнашдилар. Биргина мана шу жангда 50 дан ортиқ киши ҳалок бўлди.

Қундуз яқинида Гулбуддиннинг тарафдори Иброҳим ва Муҳаммад Набининг малайи Сами бир-бирлари билан тўқнашишди. Жангдан сўнг Иброҳим Самининг жонсиз танасини ўз ҳамтовоқларига мэмнунлик билан намойиш қилди.

Бу уларнинг ўзаро тўқнашувларидан мисоллар, холос. «Ислом қўмиталари» ва босмачи тўдалари аслида АДР ҳукуматини қувватловчи тинч аҳолига қарши курашни ўзларининг бош вазифаси деб ҳисоблайдилар. Афғонистонга Эрондан ўтказилаган ғалати бир китобча уларнинг ҳаракат тактикалари, кураш усуллари, аксилинқилобий партияларнинг раҳбарларидан олиб турган мафкуравий дастуриламаллари ҳақида очик-ойдин ҳикоя қилади. У «150 савол ва жавоб» деб

Совет артистлари афғон қишлоғида.

аталади. Унда босқинчилик «қонун-қондалари» ҳеч бир яшириб ўтирмасдан, очиқ-ойдин ифодаланган.

Савол. Қўпоровчи гуруҳ олдига қандай вазифалар қўйилган!

Жавоб. Қўпоровчи гуруҳнинг вазифаси душманнинг муҳим жабҳаларини яқсон қилишдан иборат.

Савол. Отряднинг ҳар бир аъзосига жисмоний тайёргарлик бўйича қандай талаблар қўйилади!

Жавоб. Ҳар бир киши кундузи 15 соат, кечаси 7 соат пиёда юришга чидай олиши лозим. Ҳар тўрт соатлик ҳаракатдан сўнг 10 минутдан танафус берилади.

Савол. Колонналарга қачон ва қаерда ҳужум қилган маъқул!

Жавоб. Туннель — лаҳмаларга кириладиган ва чиқиладиган, кўприкдан ўтиладиган жойлар, тик кўтарилишлар, тоғларга чиқиш ва тушиш, йўлларнинг тор жойлари энг қулай ҳисобланади. Йўлларга одатда миналар кўмилади. Ҳужум пайтида энг аввало соқчи машиналар ва зирхли техника воситаларини йўқ қилиш чоралари кўрилади.

Савол. Яна нималар ҳужум объекти ҳисобланади!

Жавоб. Касалхона, мактаб ва ошхоналар. Уларда кўриқчилар ва хизматчилар кам бўлиб, қаттиқ қаршилик кўрсата олмайди...

Қаранг-а, жаноб профессор Раббони томонидан имзоланган бу «қўлланма» бегуноҳ мактаб болалари ва беморларни ўлдиршига ҳам ҳеч иккиланмай фатво беради.

Афғон ўртоқлар босмачиларнинг ваҳшийликлари ҳақида бизга ҳикоя қила беришди. Бағлон вилоятида улар ўқувчиларнинг кўз олдига муаллиманинг қорнини чавақлаб, 12 ўқувчини пичоқлаб ташлашган. Аксилинқилобнинг чет эллик ҳомийлари ҳатто қотиллик учун ўзига хос «мукофот» миқдорини ҳам белгилаганлар. Афғонистон Халқ Демократик партиясининг бирор фаолини ўлдирганлик учун 10 минг афғони берилади. Агар қотил ўз қароргоҳига кесилган бошини олиб келса, унга 50 минг афғони беришади. Кишим — Файзобод участкасида босмачилар томонидан бузиб ташланган йўлни тиклаш ишларига бошчилик қилган офицерлардан бирининг боши учун 800 минг афғони тайин этишганди. Аммо маҳаллий аҳоли офицернинг ҳаётини янада юксак баҳолаб, бутун иш давомида уни ҳар қандай тасодифлардан кўнгилли равишда муҳофаза қилди.

Елланган қотиллар, ёвузлар ва талончилар томонидан афғон тупроғида қилинаётган жиноятларни санаб адо этиш қийин. Аммо биз аминмизки, босмачилар, «Ислон кўмиталари» ва уларнинг чет элдаги ҳомийлари афғон тупроғида амалга ошираётган барча оғир жиноятларни, аксилинқилобий партияларнинг «раҳбар»лари деб ном олган баттолларнинг қаллоблигини фош этувчи ўзига хос айбнома — «Оқ китоб» ҳам яратилади.

Халқ ғалаба қилади

Мана, етти ярим йилдирки, афғон халқи янги жаҳият асосларини барпо этмоқда. Бу вақт ичида юзлаб янги корхоналар қад кўтарди, қишлоқ хўжалик кооперативлари ташкил қилинди, касалхоналар, мактаблар, турли хил маданият муассасалари ишга туширилди. Мамлакат учун энг оғир ва мураккаб масалалардан бири саводсизликни тугатишдир. Бу масала бир неча йўналишда, босқичма-босқич ҳал этилмоқда. Етти ёшдан бошлаб мажбурий таълим жорий этилган. 14 ёшгача ўқиш имконияти бўлмаган болалар учун махсус икки йиллик курслар очилди. Ана шу тайёргарликдан кейин улар бешинчи синфдан ўқиш бошлайдилар. Корхоналар, муассаса-

лар, қуроли кучлар қисмларида саводсизликни тугатиш мактаблари ташкил этилган.

Бу ишларнинг барчасида ёшлар етакчи. Афғонистон ёшлар Демократик ташкилоти эндиликда ўз сафларига юз мингдан ортиқ йигит-қизни бирлаштирган. Улар мамлакат қуроли кучлари сафларида душманларга қарши жанг қилмоқда, маданий ўзгаришларни ҳаётга татбиқ этмоқда, саноат ва қишлоқ хўжалигининг турли соҳаларида моддий бойликлар яратмоқда. Мамлакат ҳаётини янги изга солиш, қолоқлик ва хурофотга қарши курашда социалистик давлатлар билан ҳамкорлик катта аҳамиятга эга бўлмоқда. Совет-афғон муносабатлари бунинг ёрқин мисолидир. Икки мамлакат ўртасидаги дўстлик ҳақидаги биринчи шартнома 1921 йилда имзоланган эди. Ана шу шартнома асосида Совет республикаси Афғонистонга олтин билан 1 миллион сўм миқдоридан ёрдам беришни ўз зиммасига олди. Бундан ташқари, Кушка — Ҳирот — Қандаҳор — Кобул телеграф линияси учун жиҳозлар етказиб бериш, мутахассислар билан таъминлашга ҳам келишиб олинди.

Ахир ўша пайтда мамлакатимизнинг ўзи ҳам Гражданилар уруши ва чет эл ҳарбий интервенцияси тўғрисида келган оғир аҳволни бошдан кечирётган эди, шунга қарамай, Совет ҳукумати Афғонистонга ёрдам кўрсатиш бўйича олган мажбурийатларини 1923 йилнинг охиригача тўла бажарди.

Совет Иттифоқи шундан кейинги йилларда ҳам Афғонистоннинг мустақиллигини ҳар томонлама ёқлаб келди. 1978 йил 5 декабрида СССР билан АДР ўртасида дўстлик, яхши кўшничлик ва ҳамкорлик ҳақида йигирма йилга мўлжалланган Шартнома имзоланди. Шунингдек, иқтисодий ҳамкорлик бўйича Совет-Афғон ҳукуматлараро доимий комиссияси таъсис этишга келишиб олинди. Иккала мамлакат ўртасидаги иқтисодий муносабатларда янги босқич бошланди. Эндиликда Совет Иттифоқи ёрдамида мамлакатни электрлаштириш, телевидение ва радио эшиттириш ретрансляция станциялари барпо этиш, геологик қидирув, техник тадқиқотлар, медицина хизматини ривожлантириш бўйича йирик программалар амалга оширилмоқда. Маданий алоқалар ҳам тобора кенгайиб борапти.

1979 йил охирида ички реакция кучайганлиги ва ташқи агрессия оқибатида Афғонистоннинг мустақиллигига жиддий хавф туғилди. Афғон раҳбарларининг илтимосига кўра, икки ўртадаги Шартноманинг 4-банди ва БМТ Уставининг 51-бандига асосан Афғонистон территориясига Совет кўшинларининг чекланган контингенти киритилди. Бундан кўзда тутилган мақсад ташқи агрессияни даф этишда Афғонистон Демократик республикасига ёрдам бериш, айти пайтда Совет Иттифоқи Жанубий чегаралари хавфсизлигини таъминлашдир.

Озод Афғонистон душманлари қанчалик уринмасинлар, мамлакатдаги инқилобий жараёни ортага қайтаролмайдилар. Ички душманлар ва уларнинг чет эллардаги ҳомийлари иғвоси билан Покистондаги лагерларга олиб кетилган кишилар ўз ватанларига қайтиб келмоқдалар. Халқнинг турли қатламлари Афғонистон Халқ Демократик партияси ва ягона Миллий ватан fronti афтофида уюшмоқда. Совет Иттифоқи, социалистик ҳамдўстлик мамлакатлари, жаҳондаги барча прогрессив кучлар афғон халқининг адолатли курашини қўллаб-қувватламоқдалар.

Афғонистоннинг эркесвар халқи албатта ғалаба қилади!

Русчадан Н. МУҲАММАДИЕВ таржимаси

Замон ва ижобий қаҳрамон

Журналимизнинг шу йилги 8-сонида

«Замон ва ижобий қаҳрамон» мавзудида

журналхонларнинг сиртки конференциясини

бошлаган, анкета саволларига дастлабки

жавобларни ҳам эълон қилган эдик. Редакциямиз

турли касб, турли ёшдаги китобхонлардан

кўнлаб мактублар олаётгани бу тариқа жонли фикр

олишувларнинг нақадар зарурлигини яна бир

карра исботлаб турибди. Ушбу сонда сиртки

конференциямизга келган

жавоблар билан таништиришда давом этамиз.

Инсоний ҳарорат

Нурматли редакция! «Замон ва ижобий қаҳрамон» мавзудидаги сиртки конференциянгиз саволларига куйидагича жавоб йўлламоқчиман:

1. «Ижобий қаҳрамон» деганда, ўзида энг яхши фазилатларни мужассамлаштирган, бошқаларга ҳар томонлама ибрат-намуна бўла оладиган кишиларни тушунаман. Заргаров («Бўронларда бордек ҳаловат»), Уктам, Комила («Олтин водийдан шабадалар»), Саида («Синчалак») каби образларни ўзбек адабиётидаги энг яхши ижобий қаҳрамонлар деб биламан.

Биз ҳозир фан-техника асрида яшамоқдамиз. Назаримда, адабиёт ҳали шу даражада юксалган эмас, эҳтимол, бунга баъзи ёзувчиларимизнинг ижодхонасидан четга чиқмай қалам тебратаётгани, чинакам бунёдкорликни бутун мураккаблиги, эиддия ва машаққатлари билан тасвирлаб беришга ожизлик қилаётгани сабаб бўлаётгандир. Шунинг учун ҳам Корчагин, Давидов, Саидага ўхшаш инсоний ҳарорати билан китобхонни мафтун этадиган образлар кам. Мен ижодкорларимизнинг

камчиликлар устидан бошқалар ҳукм чиқаришларини кутиб ўтирмасдан, ўзлари ўт очишларини жуда-жуда истардим.

2. Ҳаётда мен ўзим кўрган-билган, кузатган одамлар бугунги адабиёт учун ижобий қаҳрамон бўлолмайди. Мени тўғри тушунинглар, бу — тушкунлик ёки бошқаларни кўролмаслик эмас. Аксинча, кўрган-билган, таниган кўпчилик одамларимнинг фикрлаш тарзи, турмуши, ҳаётга қараши мени қониқтирмайди. Шунинг учун ҳам улардан китоблардагидек ижобий қаҳрамонлар чиқишига ишонмайман. Ишчан раҳбар ходимлар бир-икки йил журналист ва ёзувчиларнинг очеркини беэаб туради-да, бирор унвон олиши билан ўзларини бошқача тута бошлашади.

Умуман, менинг назаримда, ижобий қаҳрамон ҳурматли ёзувчиларимизнинг ўзлари яратган тўқима образлардагина ўз аксини топиши мумкин, холос.

3. Узим ўқиган асарлардаги ижобий қаҳрамонлар ҳаётини чиққан бўлишига қарамай, уларни адиб тасаввуридаги идеал қаҳрамонлар деб биламан. Шунинг учун ҳам уларнинг ҳаммаси менга ёқади, чунки бу қаҳрамонларда ёзувчи қалби, руҳи яққол сезилиб туради.

Абдумутал САМАДОВ,
ўқитувчи

Андижон область, Москва район,
«Оқ олтин» посёлқаси

Тили ва дили пок

Ҳурматли редакция!

«Замон ва ижобий қаҳрамон» мавзудида ўтказилаётган сиртки конференция саволларига ўзимча жавоб қайтаришга ҳаракат қилиб ўқиган китобларим, ҳаётда кўрган-билганларим асосида фикр-мулоҳазаларимни билдирмоқчиман.

Ҳақиқатан ҳам, китоб кишининг энг яқин дўсти, самимий маслаҳатчисидир. Мен бадий адабиётга жуда ҳам қизиқаман. Бадий адабиёт инсон ҳаётида, келажакни кўра билишида, унинг дунёқараши шаклланишида, шу билан бирга жамиятда қарор топишида катта аҳамиятга эга.

Мен ўзим ўқиган бадий асарлардаги ижобий қаҳрамонларда фидойилик, ҳақиқат, ростгўйлик, халқ манфаати учун курашни кўрдим ва шундай одамлар билан фахрландим. Масалан, Ҳамид Ғуломнинг «Мангулик» романидаги ўқитувчи Масъуд Маҳмамовни менга маъқул бўлган ижобий қаҳрамон, деб айта оламан. Чунки у ўз ҳаёти хавф остида қолишига қарамай, меҳнатқаш халқ оммасини саводхон қилишда актив фаолият кўрсатади. Менинг фикримча, ижобий қаҳрамон халқ учун хизмат қиладиган, халқ манфаатини ўйлайдиган одил инсон бўлиши лозим. У халқ ичида ташкилотчи ва обрў-эътиборли бўлиши керак.

Мен ўз касбига меҳр кўйган ва ҳар бир беморнинг кўнглини ола биладиган, қасамёдига содиқ врач Мавлуда Шособировани бугунги адабиётимиз учун ижобий қаҳрамон бўла олади, деб айта оламан. У Чанги-Ҳисарак қишлоқ совети территориясидаги поликлиникада ишлайди, қишлоқ аҳолисига беминнат хизмати ва камтарлиги, беморлар билан чин юракдан суҳбатлашиши билан эл ҳурматида сазовор бўляпти.

Ҳозирги адабий асарларда тасвирланаётган ишчи-деҳқонлар орасидан етишиб чиққан ҳалол, пок, виждонли кишилар образи менга манзур. Мен ҳозирги адабий асарларда мана шундай меҳнатсевар, инсонпарвар, дили ва тили пок кишиларни ижобий қаҳрамон сифатида кўришни хоҳлар эдим. Яна қўшимча қилиб шунини айтмоқчиманки, жамиятимиздаги текинхўрлик, порахўрлик, ўғрилик, қаллоблик каби салбий иллатларни йўқ қилишда адабиётимизнинг хизмати катта бўлиши керак.

Ҳусан ҲАКИМХУҲАЕВ

ишчи

Жамол Камол

ХАМИР УЧИДАН ПАТИР

Тан қидчи. Домла, адабиётимизнинг долзарб масалалари устида бир гаплашиб олсакмикин, дейман.
Ёзувчи. Марҳамат.

Тан қидчи. Мен яна тарихий мавзуга қайтиб-сиз, деб эшитдим. Шу ростми?

Ёзувчи. Ҳа. Фурқат ҳақида роман ёзаяпман.

Тан қидчи. Айни муддао! Шу муносабат билан, тарихий асарда ҳаққонийлик масаласи ҳақида нодир фикрингизни эшитмоқчи эдим.

Ёзувчи. Бажонудил. Менинча, тарихий асарда ҳаққонийлик деган гап истеъмолдан чиқиб қолган. Аслида-ку, уни ҳам олимлар ўйлаб чиқаришган. Энди шуни сақич қилиб, ҳадеб чайнайвермасдан, янги атама билан алмаштириш керак. Чунони, «Тарихий асарда имконият ва мумкиният» деган ибора билан.

Тан қидчи. Жилла тушунмадим...

Ёзувчи. Ҳозир тушуниб оласиз (Мен ўз тажрибамга суяниб, гапираман). Масалан, мен Фурқат ҳақида ёзаяпман. Биласиз, Фурқат Туркияда бўлган. Бу — имконият. Хўш, Фурқат бир сакраб, Францияга ўтиши мумкин эдими?.. Мумкин эди! Хўш, у Парижда бўлганида Стендаль, Виктор Гюго, Флобер, Мопассан, Золя, айниқса Жорж Санд, Виардо хоним билан нега учрашмасин? Ахир, у хотин-қизлар мавзусида деярли ҳеч иш қилмаган...

Тан қидчи. Тўғри.

Ёзувчи. Шошманг, бу ҳали ҳаммаси эмас. Фурқат ҳаттоки Диккенс билан ҳам учрашган бўлиши мумкин.

Тан қидчи. Йўғ-эй, у Англияга бормаган шекилли.

Ёзувчи. Англияни кўя туринг. Лекин унинг Ҳиндистонда бўлгани тарихий ҳақиқатми?

Тан қидчи. Тарихий ҳақиқат.

Ёзувчи. Мана сизга — имконият. Диккенс сафар қилиб, инглизлар тасарруфида бўлган Ҳиндистонга келиши мумкин эдими?.. Мумкин эди. Хўш, у Ҳиндистонга келгач, нега Фурқат билан учрашмасин?

Тан қидчи. Дарвоқе, мумкин экан.

Ёзувчи. Ҳа, имконият бор жойда мумкиният бор!

Тан қидчи. Мана бу зўр гап! Цитата қилиб олса арзийди.
Ёзувчи. Сабр қилинг, бу ҳали ҳаммаси эмас. Фурқат Лу Синь билан ҳам лағмонхонада учрашган бўлиши ҳақиқатга яқин.

Тан қидчи. Хитой ёзувчиси Лу Синь билан-а?

Ёзувчи. Ҳа, худди ўша Лу Синь билан! Уйлаб қаранг, Фурқат Қашқарда яшаган, шундоғми?.. Баракалла! Хўш, у Хитойнинг бошқа вилоятларига саёҳат қилди дейлик. Ана шу саёҳат даврида у Лу Синь билан учрашиб, гаплашиб қолса-чи?

Тан қидчи. Лекин бир андиша бор-да...

Ёзувчи. Тарихий асарда андиша-пандишангиз кетмайди, уни йғиштириб қўясиз.

Тан қидчи. Мен айтмоқчийдимки, улар бир-бирининг тилини тушунмаса, қандоқ қилиб гаплашади?

Ёзувчи. Ана холос! Шу ҳам андиша бўпти-ю... Лу Синь уйғурлар билан шундоқ девордармиён яшаб, уларнинг тилини тушунмаган, деб ўйлайсизми? Тушунган. Хўш, уйғурчани тушунган одам ўзбекчани тушунмайдими?

Тан қидчи. Бундан чиқдики, улар ярим уйғурча, ярим ўзбекча қилиб гаплашишган экан-да?

Ёзувчи. Баракалла. Аммо бу ҳали ҳаммаси эмас. Улар ижодий ҳамкорлик ҳам қилишган.

Тан қидчи. Масалан, қандай?

Ёзувчи. Масалан, Машраб ҳақида опера ёзишган.

Тан қидчи. Йўғ-эй, жилла бўлмаса, музикали драма денг.

Ёзувчи. Сир бўлса ҳам айта қолай, тарихий асарда ёзувчи учун имконият ва мумкиният чек-чегара билмайди, бемалол ўйнаб-қулиб ёзишнинг мумкин.

Тан қидчи. Езиш керак, домла! Эртагаёқ «Тарихий асарда ижодий имконият ва мумкиният» деган мақола ёзиб, ҳаммаёққа овоза қиламан. Йўқ, бу ҳали ҳаммаси эмас. Мен бунини бир шогирдимга кандидатлик диссертацияси қилиб бераман. Бу — илм дунёсида катта шов-шув, ёш қаламкашлар учун ижод мактаби бўлади. Уз тажрибангиз билан адабиётимиз ва адабий тафаккуримизни олға сурганингиз учун ташаккур, устоз!

Ёзувчи. Арзимаёди. Бу ҳали... хамир учидан патир, холос.

Сўзсиз сурат

Сўзсиз сурат

Расмларни Ш. СУБҲОНОВ чизган

МУНДАРИЖА

НАСР

Уктам УСМОНОВ. Қисмат, Қисса	5
Аҳмад АЪЗАМ. Узим билан ўзим. Туркум новел- лалар	33

НАЗМ

Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА	2
Усмон АЗИМОВ	29

ҚАЛДИРҒОЧ

Аъзам ХУДОЙБЕРДИЕВ. Шеърлар	38
Ҳабиб ТЕМИРОВ. Хиёбондаги одам. Қиссанинг охири	39

ЖАҲОН АДАБИЕТИДАН

Иоганн Вольфганг ГЕТЕ. «Зулайҳонома»дан. Шеър- лар	53
Азиз НЕСИН. Тўрт қиёфа	56

ПУБЛИЦИСТИКА

Ҳабибулла ОЛИМЖОНОВ. Онаизорнинг оппоқ сочла- ри	64
Владислав СТУЛОВСКИЙ. Афғонистонда янги ҳаёт тонги	68

НАФОСАТ ЧАМАНИ

Эльмира АҲМЕДОВА. Рангин қўшиқлар	32
---	----

«ЕШЛИК» ПОЧТАСИ

Абдумутал САМАДОВ. Инсоний ҳарорат	77
Ҳусан ҲАКИМХУЖАЕВ. Тили ва дили пок	77

ЕШЛИКНИНГ АҚЛ ТИШИ

Жамол КАМОЛ. Хамир учидан патир	78
---	----

Расми Х. ЛУТФУЛЛАЕВ чизган

Муқованинг биринчи ва тўртинчи саҳифаларини расм О. БОБОЖОНОВ ишлаган.

АВТОРЛАРИМИЗ

Усмон АЗИМОВ. 1950 йили Сурхондарё областининг Бойсун районида туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетини тамомлаган. «Оқибат», «Инсонни тушуниш», «Ҳолат», «Кўзгу» шеърӣ тўпламларининг муаллифи. В. В. Маяковский мукофотининг лауреати.

Аҳмад АЪЗАМ. 1949 йили Самарқанд областининг Жомбой районида туғилган. Самарқанд Давлат университетининг ўзбек ва тожик филологияси факультетини тамомлаган. «Ойнинг гардиши» ҳикоялар тўпламининг муаллифи. «Ўзбек-

фильм» киностудиясида хизмат қилади.

Ҳабибулла ОЛИМЖОНОВ. 1948 йили Чимкент областида туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини 1972 йили битирган. «Ёниқ юлдузлар», «Ҳаёт билан учрашув», «Биродарлик ҳашари», «Тақдир тақозоси» каби китоблари чоп этилган. «Тошкент ҳақиқати» газетасида ишлайди.

Аъзам ХУДОЙБЕРДИЕВ. 1960 йили Фарғона областининг Бувайда районида туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини тугатган. Шеърлари матбуотда эълон қилинган.

АВТОРЛАРИМИЗ

«Ёшлик» («Молодость») —
ежемесячный литературно-
художественный, общественно-
политический журнал

на узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и Союза
писателей Узбекской ССР

Рассом: Х. СОЛИХОВ
Техник редактор: В. УРУСОВА
Корректор: М. НАБИЕВА

Адресимиз: 700000, Тошкент-П,
Ленин кўчаси, 41.

Телефонлар:
Бош редактор — 32-26-01
Бош редактор ўринбосари — 32-26-06
Масъул секретарь — 32-56-27
Проза бўлими — 32-56-41

Редакция ҳажми 12 босма листдан ор-
тиқ роман, 8 босма листдан зиёд қисса-
лар қўлёзмасини қабул қилмайди. Бир
босма листгача бўлган асарлар авторла-
рига қайтарилмайди. Редакция ўз та-
всиясига кўра амалга оширилган таржи-
ма асарлар қўлёзмаларининг қабул
қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ёш-
лик»дан олинди», деб изоҳланиши шарт

- ✓ Босмаҳонага 1.08.85 й. да туширилди.
- ✓ Босишга 30.08.85 й. да рухсат берилди.
Р—13983. Қоғоз формати 84×108
Қоғоз ҳажми 5,25 лист. Шартли босма
листи 8,82. Нашриёт ҳисоб листи 12,6.
Тиражи 196913. Буюртма № 1465. Ба-
ҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти.
Ўзбекистон Компартияси Марказий
Комитети нашриётининг Меҳнат Қизи
Байроқ ордени босмаҳонаси. Тошкент
700029, Ленин кўчаси, 41.

© «Ёшлик», № 9, 1985.
«Ёш гвардия» нашриёти.

Расми О. ХОЛИҚОВ чизган

